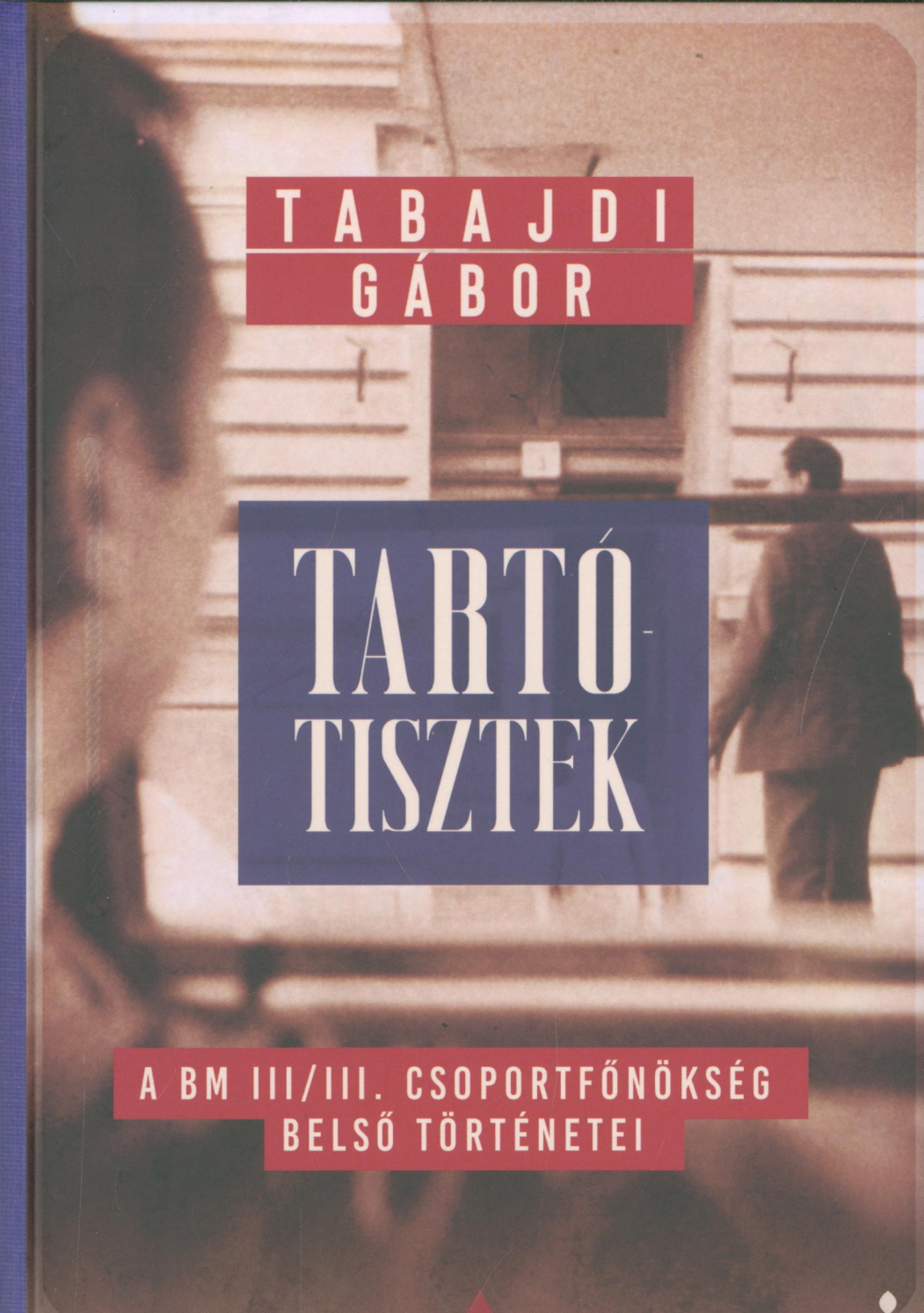
TABAJDI
GÁBOR
TARTÓ-
TISZTEK
A BM III/III. CSOPORTFŐNÖKSÉG
BELSŐ TÖRTÉNETEI

MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

TABAJDI GÁBOR

TARTÓTISZTEK

A BM III/III. Csoportfőnökség belső történetei

Jaffa Kiadó

© TABAJDI GÁBOR 2023
© JAFFA KIADÓ, 2023
MINDEN JOG FENNTARTVA!

NEB
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

A KÖTET A NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL KÉSZÜLT.

BORÍTÓFOTÓ: *FORTEPAN / BM FILMSTÚDIÓ*
BORÍTÓTERV: *HEGYI PÉTER*
TÉRKÉPEK: *SEBŐK LÁSZLÓ*
SZERKESZTŐ: *SZARKA KÁROLY*
FELELŐS SZERKESZTŐ: *SCHULTZ JUDIT*
FELELŐS KIADÓ: *RADOS RICHÁRD*
JAFFA KIADÓ • *WWW.JAFFA.HU*
ISBN 978-963-475-670-5
ISSN 2559-9666

TARTALOM

Bevezetés 7

1 *Nevek és fedőnevek* 11
Józsefek és elvtársaik 11
Származástörténetek 17
Mozgalmi múlt 22
Fedő/névadó 27

2 *Generációs élmények (1920–1944)* 37
Falusi és városi válságtörténetek 37
A munka világának tapasztalatai 40
A második világháború és a vészkorszak történetei 45
Pettyes múlt 53

3 *A szovjetizált világban (1944–1956)* 57
Az átmenet(ek) történetei 57
Utak a politikai rendőrséghez 64
Az ÁVH-s múlt 73

4 *1956* 79
Belügyes emlékek 80
Közös történetek 88
Újrakezdés 93

5 *Állambiztonsági karriertörténetek* 97
Főtiszti karrierek 97
Professzionalizáció 125
Generációváltás 133

6 *Elhárító/munka/helyek* 137
Pártállami kapcsolatok 137
Elhárítási területek 139
Információgazdálkodás és propagandamunka 151

7 *Ügyek és akciók* 155
Mindennapi ügyek 155
Személyes sikerek 157
Emlékezetes akciók 162

8 *A kollektíva* 173
Pártélet, közélet 173
Sportélet 178
Közös programok 181
Elvtársnők 185

9 *Magánviszonyok* 189
Otthonteremtés 189
Családi élet 195
Szabadidő 199
Egészségügyi helyzet 204

10 *Az állomány mindennapjai* 207
Hiánygazdaság és elosztási harc 207
Ünnep/kultúra 213
Mindennapi beszélgetések 217
Bomlasztás és felbomlás 222

Irodalomjegyzék 225

Jegyzetek 235

BEVEZETÉS

Ennek a könyvnek a megírását a Belügyminisztérium (BM) III/III. Csoportfőnökség állományának azonosítása tette lehetővé. A Kádár-korszak politikai rendőrségének működéséről számtalan munka látott napvilágot, ám a hivatásos állomány tagjainak kiléte sokáig homályban maradt. Az állambiztonság működése ügy-, illetve ügynökközpontú történetek alapján vált ismertté.

Többévnyi kutatómunka után a belső elhárítás tagjaira vonatkozó adatok kritikus mennyiségét sikerült feldolgozni. A BM III/III. Csoportfőnökség kétszázötven személyügyi aktájának, működési iratoknak és pártdokumentumoknak összevetésével az egykori tartótisztek belső történetei új dimenzióban tárultak fel. Ennek köszönhetően munkám egyfajta csoportos életrajzként olvasható. Megírásakor a hazai történetírásban egyre inkább meghonosodó prozopografikus megközelítés inspirált. Elsősorban a hivatásos állomány jellegzetességeit kerestem, legyen szó a nemzedéki tapasztalatokról, az állambiztonsági tisztek szocializációját meghatározó társadalmi-politikai közegekről vagy a különböző karriercsatornákról. Az egyes fejezetek kronologikus rendben követik egymást. Az egykori tartótisztek karrierútja 1990-ig követhető nyomon. A szakaszhatárokat a politikatörténet bevett fordulópontjai, illetve a politikai rendőrség átszervezései jelölték ki, a korszakokon átívelő több jellegzetességet külön fejezetben tárgyaltam. Ez a meg-

közelítés nem áll szemben más elemzési módokkal, sőt kiegészíti a korábban megjelent történeteket. Az egyes fejezetekben röviden említett eljárások és manipulatív akciók részleteiről pedig a hivatkozott, illetve az ajánló irodalomjegyzékben megtalálható szakmunkákban lehet olvasni.

Jelenlegi elemzésem alanyai a belső elhárítás központi állományának 1962 és 1990 között tevékenykedő tagjai. Őket tartótisztteknek tekintjük, mivel egyrészt meghatározó ügyek, területek, objektumok felelősei, másrészt a titkos együttműködésre kényszerített hálózati emberek beszervezői, kapcsolattartói voltak. A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársait pályájuk során kiképezték a szükséges titkosszolgálati technikákra, amelyeket szinte kivétel nélkül alkalmaztak. A könyvben tehát az érdeklődők részletes képet kaphatnak a különböző „ügynökügyek" kapcsán az érintetteket (jórészt zsarolással) együttműködésre bíró titkosszolgákról. Kutatásaim során azonban nem az egyes személyek azonosítása vagy konkrét pályaképek pontosítása érdekelt elsősorban.

Hipotézisem szerint a BM III/III. Csoportfőnökség történeteiben a Kádár-korszak, illetve a kádárizmus jellegzetességei egészen kézzelfoghatóan jelentek meg. A tartótisztek világának értelmezését segítő kádárizmus fogalmát, Rainer M. János nyomán, komplex értelemben használom. E megjelölés egyaránt utal a politikai rendszeren belüli elmozdulásra, a változó uralomgyakorlási formára, valamint az ezekhez kötődő valóságérzékelésre (közérzetre) és interakciókra. Egyszerűbben fogalmazva, a szervezet történeteiben az időszak meghatározó társadalmi jelenségeit is vizsgálat tárgyává tettem. Abból az alapfeltevésből indultam ki, hogy a jól megragadható állomány (elemzési csoport) törekvéseiben a korszak kultúrája és mentalitása is tükröződik. Munkám az átfogó elemzés igénye nélkül az ezekkel kapcsolatos megállapításokból ad ízelítőt.

Célom a kutatási eredmények elsődleges közzététele, az alapvető összefüggések feltárása, és további állambiztonsági történetek elbeszélhetővé tétele maradt. A statisztikai összegzéseken alapuló megállapítások mellett a szövegben közölt idézetekkel a jellegzetes példákat kívántam bemutatni. Végső soron a belső elhárítás történeteit társadalomtörténeti kontextusba akartam helyezni.

Kutatásaimat az 1956-os Intézet (majd az 1956-os Intézet Alapítvány) és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának megbízott kutatójaként, illetve munkatársaként végeztem. Hálával gondolok vissza a különböző kutatóműhelyek tagjaival történő beszélgetéseimre. Könyvemet abban a reményben írtam, hogy a témával kapcsolatos közéleti hisztéria buktatóit elkerülve, a tudományos diskurzus fenntartásával közös nemzeti örökségünk feldolgozásához is közelebb jutunk.

1

NEVEK ÉS FEDŐNEVEK

A kommunista állambiztonsági szervek történetei az elmúlt évtizedekben többnyire összekapcsolódtak a fedőnevekkel és az ügynöklistákkal kapcsolatos kérdésekkel. A legnagyobb részletességgel a Kádár-korszak belső elhárításának, a BM III/III. Csoportfőnökségnek az ügyei váltak ismertté. A jogi szabályozás, az iratok töredékessége és a közszereplők felemás átvilágítása (lusztráció) miatt azonban a rendszert működtető személyek kiléte sokáig homályban maradt. Azonban a hivatásos állomány tagjainak azonosítása és a velük kapcsolatos kritikus mennyiségű adat feldolgozása nemcsak a titkosszolgálatok belső történeteit teheti árnyaltabbá, hanem a Kádár-korszak társadalmának viszonyait is érdekes megvilágításba helyezheti.

József és elvtársaik

A BM III/III. Csoportfőnökség létezése a rendszerváltás egyik meghatározó botrányaként, az úgynevezett Dunagate-ügyben vált ismertté. A szélesebb közvélemény 1990 januárjának első napjaiban értesülhetett arról, hogy a Belügyminisztérium egyik szerve titkos

adatgyűjtéseket folytat ellenzéki csoportokról és pártokról, ugyanakkor a korábbi megfigyelések aktáit gőzerővel semmisíti meg. A tárgyalásos rendszerváltás légkörében a magyar társadalom bepillantást nyerhetett a diktatórikus rendszer titkaiba.[1] A napi híradásokban ekkortól lehetett olvasni titkos megfigyelésekről, lehallgatásokról, a kollaboráns hálózati személyek (ügynökök) besúgásairól. A kommunista politikai rendőrség története azonban az első botrányt követően csak lassanként vált megismerhetővé. Az egykori akták tartalma kisebb-nagyobb leleplezéseket és felemás törvényhozási aktusokat követően, majd szerencsésebb esetben precíz szaktanulmányok révén került nyilvánosságra.[2] Az állambiztonsági dossziék korlátozott hozzáférhetősége miatt kialakuló információhiányt a közvélemény feltételezésekkel és összeesküvés-elméletekkel pótolta.

Mindez nem mond ellent annak, hogy a „Cég" lebuktatása óta számtalan részletet publikáltak a szerv egykori akcióiról, a megzsarolt személyek beszervezéséről vagy éppen az ellenségként kezelt állampolgárok titkosszolgálati megfigyeléséről. Így tett a Dunagate két belügyes főszereplője, a szerv tevékenységét leleplező Végvári József őrnagy, és az ennek következtében menesztett főnöke, Horváth József ezredes csoportfőnök is. Sajtónyilatkozataikat követően a titkos információkra éhes közvélemény rövid időn belül kézbe vehette visszaemlékezéseiket.

Havas Henrik riportkötetében a frissen elbocsátott Végvári József egész életútját elbeszélte. Így vált ismertté az első III/III-as karrier. A sorkatonai szolgálata alatt rádiótávírásznak kiképzett fiatal a Belügyminisztériumban folytatta tevékenységét, majd tízéves szolgálat, illetve a Rendőrtiszti Főiskola elvégzése után került a kulturális elhárítás területére. A BM III/III-4., majd 5. Osztályán a művészeti és a zenei élet kezelésével foglalkozott. Ügyeletes tisztként legkésőbb 1989 februárjától rálátása volt az ellenzéki személyek és csoportok mindennapi megfigyelésére is. 1989 karácsonyán ennek részleteit és módszereit tudatos előkészítés után szivárogtatta ki.[3] A botrány nyomán megindult ügyészi vizsgálatok, elbo-

csátások és pereskedések közben egykori parancsnoka, Horváth József több visszaemlékezést is megjelentetett. Ezekben életútja elbeszélése mellett (egyfajta védőbeszédként) nemcsak a pártirányítás működését részletezte, hanem megosztotta moszkvai tanulmányainak történeteit is. Konkrét állambiztonsági ügyek közül Rákosi Mátyás és Gerő Ernő kapcsolatainak ellenőrzésétől a formálódó ellenzék, illetve a szamizdat utáni nyomozásokig számos eset anekdotaszerű elemeit osztotta meg.[4] Rajtuk kívül az egykori III/III-asok közül Ács Péter alezredes vállalta fel egykori tevékenységét. A *Tartótiszt* című dokumentumfilm rögzítette, ahogy az egyházi elhárítás területén dolgozó alezredes az egykor általa megfigyelt személyekkel is találkozott.[5] Ám hasonlóan ahhoz, ahogy más állambiztonsági részlegek egykori munkatársai nyilatkoztak, titkaik jelentős részéről ők is hallgattak. Így történeteiket elsősorban a kutathatóvá váló állambiztonsági akták megjegyzései alapján lehetett rekonstruálni.

A reflektorfénybe került két III/III-ashoz képest egykori kollégáikról sokáig szinte alig lehetett tudni valamit. Egy 1989-es, többször publikált, online is megjelent[6] névsoron túl az ügynökök utáni hajszában a tartótisztek szinte láthatatlanok maradtak.[7] Meglehet, a kutatási eredmények is csak lassan oldották a társadalom hiányérzetét. (A III/III-as parancsnokok életútjának bemutatására 2008-ban tettünk először kísérletet Ungváry Krisztiánnal.)[8] A 2003-ban átalakított szaklevéltár (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) archontológiájában immár több száz állambiztonsági tiszt pályaképe szerepel.[9] A Nemzeti Emlékezet Bizottsága Tudástárában, illetve köteteiben a pártállami vezetők életrajzai mellett állambiztonsági főtisztek pályaképei is megismerhetők.[10] A 2010-es években, többnyire egy-egy ügy kapcsán több publikáció is foglalkozott a hivatásos állomány szerepével. Azonban sokak szerint az állambiztonság emlékezetét igazán a botrányok formálták. Hiszen a titkosszolgálatok története elbeszélhető a lebukások történeteként is.

A magyar kommunista politikai rendőrség (az akkori Államvédelmi Hatóság, az ÁVH) egyik első nagy lelepleződése 1951-ben következett be, amikor Michnay Gyula a titkos recski kényszermunkatáborból megszökve 520 rabtársa nevét olvasta be a Szabad Európa Rádióban. Nagyságrendileg ennyi (tehát akár memorizálható) személy dolgozott tartótiszként a belső elhárításnál 1962 és 1989 között. A Cég 1989-es lebukásakor derült ki, hogy a BM III/III. Csoportfőnökség budapesti központjának állománya 230–250 fő között mozgott a korszakban. (A megyei rendőrkapitányságokon dolgozó tisztekkel együtt a belső elhárítás létszáma 550–600 fő között mozgott.)

	vezető	beosztott	irodai alkalmazott	összesen
Csoportfőnök	1			1
Csoportfőnök-helyettes	2			2
Titkárság	1	7	2	10
„A" önálló alosztály	1	17	1	19
„B" önálló alosztály	1	6	2	9
III/III-1. egyházi elhárítás	4	35	4	43
III/III-2. ifjúságvédelem	4	42	5	51
III/III-3. ellenséges elemek (F-dossziés személyek)	4	42	5	51
III/III-4. kulturális elhárítás	4	53	7	64

1. számú táblázat:
A III/III-as Csoportfőnökség központi állománya 1974-ben

Az állomány munkatársainak nevei jelenleg leginkább a rájuk vonatkozó parancsok alapján rekonstruálhatók. Az eddig elvégzett adategyeztetéseknek köszönhetően a belső elhárítás (a központi állomány) hatszáz egykori munkatársa nevezhető meg. Ők adják

a könyvben elvégzett társadalomtörténeti jellegű elemzés alapvető bázisát. Közülük az elmúlt évtizedben különböző projektek kapcsán 250 személy aktáját sikerült feldolgozni. A legrészletesebben 133, az alezredesi rangig eljutó III/III-as története ismert. Utóbbi csoport lényegében az állomány legrutinosabb részét jelenti, amely döntő mértékben megegyezik a vezetői állománnyal. Ők rendszerint III/III-as főtisztként szerepelnek majd a továbbiakban.

A feltárt névsorok alapján korántsem tekinthető teljesen véletlennek, hogy a belső elhárítás világa kezdetben Józsefek történeteként jelent meg. A csoportfőnökség állományában ez volt ugyanis a leggyakoribb keresztnév. A Ferenc, István, János és Sándor keresztnevű tisztekkel együtt ők az állomány egyharmadát tették ki. Amennyiben a névnapi köszöntők és koccintások szokása a Cég világára jellemző volt (erre számos jel utal), az ő névnapjaikon csendülhettek össze leggyakrabban a poharak. (Nem mellesleg az italozásnak a szerv lebuktatásában is fontos szerep jutott: A Fekete Doboz forgatócsoportjának a csoportfőnökség központjába történő bejuttatásához az ügyeletes őr figyelmét egy demizson borral sikerült elterelni.)

A névadási szokások szempontjából tehát a III/III-as állomány nem tért el a magyar társadalom egészétől. Ebben az értelemben a belügyesek valóban „népi káderek" voltak (függetlenül attól, hogy a korszakban elkoptatott fogalom alkalmatlan az alaposabb társadalomtudományos elemzésre). Sajnos a keresztnevek megválasztását befolyásoló felekezeti adatsorokat a BM káderaktáiban nem vezettek. Így nem tudjuk, hogy a harmincas, negyvenes években és a később születetteket megkeresztelték-e, s ezzel milyen hagyományt, világnézetet örököltek. A vallásosság, a vallásos hagyomány azonban nyomokban teljesen váratlan esetekben is előkerülhetett a személyes dokumentumokban, visszaemlékezésekben. Jó példa erre Végvári József 2019-ben adott interjúja egykori templomlátogatási szokásairól[11], vagy Harangozó Szilveszter alább még bemutatott fordított damaszkuszi útja.[12]

1. számú ábra:
A BM III/III. Csoportfőnökség azonosított munkatársainak keresztnév-statisztikája

A III/III-asok nevei nemcsak – nehezen megismerhető – örökölt sorsuk miatt vagy társadalomtörténeti érdekességként vizsgálhatók. A tartótiszti szerepet vállaló III/III-asok keresztnevei egy praktikus szempontból is fontosnak bizonyultak. A fedőneveket választó operatív tisztek a vezetéknevüket változtatták meg leggyakrabban. Így miközben fedőnevekkel dolgoztak és valódi nevükkel élték mindennapjaikat, a bizalmas megszólítás azonos maradhatott. Így lehetett Végvári József munkatársai körében a „cirkuszos", az általa kezelt intézményekben pedig a „belügyes" Józsi.

Ugyanakkor a III/III-asok általában vezetékneveikkel sem tűnhettek ki környezetükből. Névsoruk beolvadhatott a korszakban kiadott telefonkönyvek lassan bővülő adatsoraiba. A származásukkal kapcsolatos töredékeket vizsgálva mégis izgalmas társadalmi jelenségek nyomaira bukkanhatunk: az asszimiláció, az akkulturáció folyamataira, a névmagyarosítás eseteire is találhatunk példákat. A rendelkezésre álló dokumentumok természetesen csak áttételes képet adnak az érintettek identitásrétegeinek alakulásáról. Hiszen az állambiztonsági tisztek kilétüket nemcsak fedőnevek, hanem jól felépített, személyre szabott történetek (fedősztorik, legendák) mögé is rejtették.

Anyakönyvi adataik megváltoztatását mindenesetre a Belügyminisztérium szervei korszakokon át iktatták. A főtisztek körében

20 névváltoztatás azonosítható, tehát a kiemelten elemzett csoport tagjainak 15%-a megváltoztatta a vezetéknevét 1935 és 1965 között. Ez összefügghet az érintettek származásával, így a névváltoztatás, névmagyarosítás utalhat a többségi társadalomhoz történő igazodásra. Ám egy ilyen lépés éppúgy lehetett a belügyi vagy pártszervek elvárása, ahogy álhatott mögötte konspirációs szándék, esetleg magánéleti indok is. Jelenleg csak közvetetten vizsgálható, hogy mi állt a zsidó, szlovák vagy esetleg német származás elhomályosításának hátterében. Mindenesetre a különböző társadalmi színtereken történő rejtőzködésnek (mimikri) ez a változata mélyen él a közemlékezetben is.[13]

Bakonyi (Koza) Imre, Bándi (Bőr) Ferenc, Barát (Beck) Tibor,
Eperjesi (Engelberger) László, Erdei (Rosenberg) Tibor,
dr. Gáspár (Guttmann) László, Gyenes (Osztrovszky) József,
Harmati (Hingyi) Imre, Karácsonyi (Karácson) István,
Kerényi (Klein) György, László (Kovács) Gábor, Lovász (Czina) Imre,
Mérő (Mayer) Lajos, Rózsavölgyi Béla (Wieder Hugó),
Sándor (Schamburg) György Ferenc, Sebestyén (Spiegel) Sándor,
Tihanyi (Sánta) László, Tímár Roger Zoltán (Tubl Roger Henrik),
Tóvölgyi (Troják) Antal, Zalai (Zucker) Emil

2. számú ábra: A vezetéknevüket hivatalosan megváltoztató III/III-as főtisztek

Származástörténetek

Belső történeteikben az állambiztonság beosztottjai a hivatalos társadalomfelfogás sémáit alkalmazták. Magukat, családjukat a munkás, a paraszt, esetleg a kispolgári vagy az értelmiségi kategóriákban helyezték el. A megfigyelt célszemélyeket hasonló módon kategorizálták a kizsákmányoló osztályok valamelyikébe. Miközben tehát megrendelőik számára igyekeztek titkosszolgálati eszközökkel

megszerzett, ellenőrzött információkat szolgáltatni, az ideologikus keretek alapvetően határozták meg környezetük érzékelését vagy annak leírását.

A III/III-asok politikai rendőrségként a marxizmus–leninizmus hegemóniáját veszélyeztető elméletek ellen is felléptek. Tehát a korszak ideológiai alapjait biztosító sémákat nemcsak használta, hanem védte is az állambiztonság (amely így az ideológiai, nyelvpolitikai küzdelmekben is végső eszköznek bizonyult). A (kritikai) szociológia művelői közül így vált célszeméllyé az egykori miniszterelnök, Hegedüs András is. A belső elhárítás egyik korán feldolgozott ügye Szelényi Iván és Konrád György közös (a hivatalos társadalomfelfogást opponáló) kéziratának megszerzése, azaz a „Történtők" fedőnevű nyomozás lett.[14] A csobánkai harangozóházba visszavonult szerzőpáros ellen a titkosszolgálati technikák teljes eszköztárát (telefon- és szobalehallgatás, titkos követés, levélellenőrzés) felvonultatták, amely megteremtette az alapot a vizsgálati eljárás megkezdéséhez. Bár *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*[15] című, ikonikussá vált munka megjelenését végül nem sikerült megakadályozni, szerzőik és a kéziratok bújtatóinak megregulázása világos üzenetet jelentett a kritikai gondolkodók felé.

A szociológiai tanulmányokat olykor operatív célból is olvasó III/III-asok saját származásukra csak egy-egy utalásszerű mondattal, illetve eufemisztikus megjegyzéssel céloztak az életrajzaikban. Az életutak mintázatainak elemzését azonban a kontrollforrások, például fegyelmi ügyek, környezettanulmányok is segítik. A III/III-asok, miközben a legendaképzés és a titkolózás nagyüzemi mesterei voltak, a szigorú bürokratikus rendben egy jól ellenőrzött káderállományt alkottak. Így bemutatásukat a szovjet típusú rendszereket biokráciaként, az életrajzok rendszereként feltáró jelenkor-történeti elemzések is segíthetik.[16] A megadott szempontok alapján a Belügyminisztérium elvárásaihoz igazodó önéletrajzok ugyanis elsősorban a hivatali elvárásokat (hivatalos nyelv, az ön-

reprezentáció technikáinak elsajátítása) mutat(hat)ják. A fegyveres testület hivatali rendje ellenére, a kádárizmus slamposssága révén mégis különböző történetekkel találkozhatunk a szövegekben. Az adatokat más elemekkel is összevetve feltárulhatnak a karrierutak jellegzetességei. A III/III-asok élettörténeteikben saját, a belső belügyes nyilvánosság számára megfogalmazott identitásukat mutatják meg, kézírásos szövegeikben viszont a kádári kisemberek világlátása is megragadható.

A csoportfőnökség megalakulásával és a hazai szociológia újjáéledésével egy időben vezették be a kádernyilvántartásokban az „eredeti foglalkozás" kategóriát. Ez egyszerre jelentett elmozdulást a statikus sztálini formától, s egyszersmind lehetőséget adott arra, hogy a munkásosztály vezető szerepét a tömegpárttá váló Magyar Szocialista Munkáspártban (MSZMP) és egyéb testületekben is ki lehessen mutatni. Egy 1973-as káderstatisztika szerint a BM III/III. Csoportfőnökség párttagjainak eredeti foglalkozásánál 135 esetben szerepelt a munkás, 24 esetben a paraszt, 7 esetben az értelmiségi, 42 esetben az alkalmazotti, 7 esetben az egyéb megjelölés. Amint a hivatalos életrajzok is mutatják, a szülőföldet elhagyva a munkáslét akár rövid nagyüzemi munkavégzés révén is igazolhatóvá vált. Ugyanez a felmérés mutatja legjobban a belső elhárítás generációs megoszlását: egy évtizeddel a szervezet létrehozását követően a harmincas, negyvenes éveikben járók adták az állomány döntő hányadát, fiatalabb vagy idősebb munkatárs alig volt a szervezetben.

Az 1931-ben Balatonkilitin született Horváth József és az 1943-ban Nagykanizsán született Végvári József életútjában azonos mintázatok figyelhetők meg. Így akár párhuzamosan is elemezhetők az identitáskonstrukciók változó és megmaradó elemei. Hivatalos, szikár életrajzaikban szegényparaszti származásukat rögzítették. Horváth József (pszichológiai tanulmányait is hasznosítva) a gyermekkor hiányáról értekezett: „*Anyám egy légitámadás során szerzett megfázás, súlyos tüdőgyulladás szövődményében hunyt el*

harminchárom évesen. Itthagyva egy általa összetartott családot, melyből én a tizenhárom esztendőmmel a legidősebb voltam, és egy magába roskadt férjet (...). Apám végképp az alkoholba menekült. Negyvennégy éves volt ekkor."[17] Végvári József nagy életrajzírói rutinnal, még 1990-ben is lendületesen sorolta: „*A sztálingrádi csata évében, 1943. április 6-án születtem Nagykanizsán szegényparaszti családból. Édesapámék kilencen, édesanyámék hárman voltak testvérek.*"[18]

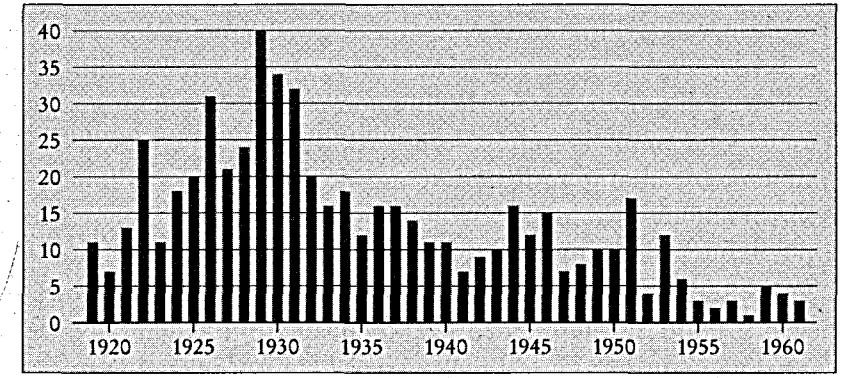

3. számú ábra:
A BM III/III. Csoportfőnökség azonosított állományának születési év szerinti eloszlása

A BM III/III. Csoportfőnökség állományának mintegy hatszáz megismerhető munkatársa döntően a húszas (210 fő) és a harmincas (189 fő) években született, a tízes években csak 11 fő látta meg a napvilágot. Az állomány második generációja a negyvenes években született (105 fő), míg a legfiatalabbak az ötvenes évek szülöttei voltak (63 fő). Ebből az adatsorból is látszik, hogy 1) a belső elhárítás állományának primer szocializációs közege a Horthy-kori (kisebb részben a Rákosi-kori) magyar társadalom lett. 2) A második világháború gyerekkori emlékként élhetett a legtöbbeknél (az 1945-ös tapasztalat közvetlenül ilyen emlékként élt). 3) Az illegális kommunista múlt csak az életutak kis részében jelent meg (olykor családi hagyományként). 4) A diktatúra kiépítésében (az ország szovjetizálásában), a sztálinista erőszakszervezetek (ÁVH) működtetésében csak az állomány egy része vehetett részt. Az állomány rekonstrukciója révén markánsan megkülönböztethető két generáció. A hatvanas évek állománya (különösen 1971 után), élve a nyugdíjazás lehetőségével, adta át a helyét a hetvenes, nyolcvanas évek munkatársainak.

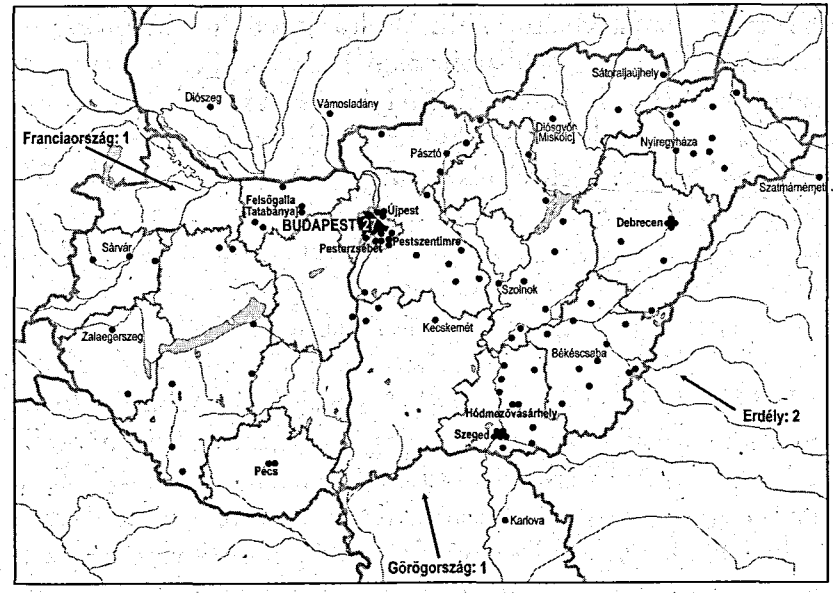

1. számú térkép:
A BM III/III. Csoportfőnökség főtisztjeinek születési helyei

A BM III/III-as főtisztek születési helyeinek eloszlása szintén sajátos (még tovább vizsgálható) mintázatot rajzol ki. Az alezredesi rangig eljutó állambiztonsági munkatársak egynegyede született Budapesten, további egynegyede pedig Délkelet-Magyarországon (Csongrád vagy Békés megyében). Az északkelet-magyarországi

szülőhelyek relatív gyakoriságán túl feltűnő a dunántúli települések alulreprezentáltsága. Ennek magyarázatát vélhetően a korabeli társadalom rétegződésén túl a második világháborús front alakulásában, a sikeres toborzó kampányokban lehet keresni.

A belső elhárítás későbbi tagjai között meghatározó számban voltak olyanok, akik a Medgyesbodzáson (Békés megye) született Varga Gergelyhez hasonlóan leírhatták, hogy *„1945 előtt szülőfalumat nem hagytam el”*.[19] Az állomány tagjai között tehát politikai, társadalmi, kulturális szempontok alapján is hatalmas eltérések lehettek. A patriarchális politikai kultúrát öröklők mellett a csoportfőnökségen megtalálhatók voltak azok is, akik a kommunista mozgalomba „beleszülettek”. Mélykúti Ferenc apja Magyarországról kivándorolva a kanadai kommunista párt szervezője volt, majd a harmincas évektől a Komintern munkatársaként családjával Moszkvában élt.

Mozgalmi múlt

A BM III/III. Csoportfőnökség belső világában tovább élt a kommunista mozgalom hagyománya, az állomány tagjai az „illegalitás” emlékezetének ápolói is voltak. A Tanácsköztársaság bukása utáni negyedszázadban a kommunisták legálisan nem tevékenykedhettek Magyarországon, sőt a korszak politikai rendőrségének elsődleges célpontjai közé tartoztak. A magyar munkásmozgalom kanonizált történetében kiemelt szerep jutott Ságvári Endrének, a mozgalom ifjú, 1944-ben menekülés közben halálos lövést kapó, antifasiszta mártírjának. A III/III-as főtisztek közül Sándor György a (hivatalosan szociáldemokrata szervezetként működő) Országos Ifjúsági Bizottságban az ő irányításával dolgozott. Ő volt a felső kapcsolata 1939-től Magyar Miklósnak is, aki később az egyházi elhárításnál tevékenykedett. A Ságvári-kultusz a fiatalabb III/III-asok történeteiben különböző formában jelent meg.

Kiss József (a III/III-4. és 5. Osztályának vezetője) a Dolgozó Ifjúság Szövetségében (DISZ) végzett munkájáért Ságvári Endre-érdemrendet kapott, Eliádesz György Pestlőrincen a Ságvári Endre utcában lakott, és többen a róla elnevezett oktatási intézményekben végezték tanulmányaikat.[20]

A kommunista politikai rendőrség történeteiben az illegalitás konspirációs tapasztalata, így a névváltoztatás gyakorlata is tovább élt. A történeti toposzok erejét mutatja, hogy a vele készített interjúkban Végvári József is 32 fedőnévről beszélt, aligha véletlenül. Ságvári Endre egykori harcostársának, a belső elhárítás korábbi parancsnokának, Hollós Ervinnek a könyve 1971-ben ezzel a címmel *(Harminckét nevem volt)* jelent meg,[21] anyagából Keleti Márton rendezésében 1972-ben filmdráma is készült. Sajnos az illegalitásban ismert neveiket a III/III-asoknak nem kellett feljegyezni, és személyes anyagaikban korábbi szerepeik elhomályosítását a titkosszolgák 1962-re már évtizedes rutinnal végezték. (Sőt, a fedőnevek mint írói álnevek hasznosnak bizonyultak a rendszerváltás után. Hollós Ervin a rendelkezésére álló anyagokból Vincellér Béla néven adta ki a Szálasi-korszakról szóló munkáit.)[22]

1968-ban – hat évvel a szervezet létrejötte után – a belső elhárításnál már csak 17 úgynevezett régi párttag dolgozott.[23] (Egy kivétellel mindannyian az egyházi vagy ifjúsági elhárítással foglalkozó osztályon.) 1973-ra viszont már csak hét ilyen tiszt maradt az állományban. Illegális munkásmozgalmi múltjuk kezdeténél a legrégebbi dátumként 1934 szerepelt az űrlapokon. A részletesebben is megismerhető életutak alapján a kádári világban privilégiumokat biztosító régi párttagság jelenthetett: a) a szociáldemokrata párthoz való tartozást, szakszervezeti aktivitást); b) bármilyen háborúellenes, ellenálló aktivitást vagy a puszta (igazolható) tagság érdemét; c) végső soron a leírtak igazolhattak valóságos titkos tevékenységet, a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) vagy a Magyar Kommunista Párt (MKP) direktívái szerinti pártmunkát.

Az aktív kommunista múlttal, az igazolt antifasiszta ellenálló tevékenységgel rendelkező káderek a belső elhárítás kicsiny, de markáns csoportját alkották. Sándor György önéletrajza szerint 1938-ban egy „antifasiszta nyalóka akció" során lebukott (azaz háború-, illetve németellenes plakátokat terjesztett) és rendőri felügyelet alá került. Az agitációt később vidéken is folytatta, de 1942-ben ismét elkapták és három év börtönbüntetésre ítélték. Megjárta a váci és a Margit körúti fogházat, a Gyűjtőfogházat, majd Komárom, Dachau, Buchenwald táborait is. Kiszabadulva németellenes tisztogató akciók részese lett.[24] Susán Gáspár 1944-ben a legaktívabb kommunista ellenálló csoporthoz, az újpesti partizánokhoz csatlakozott. Ám korábban már őt is elkapták, 1943 júniusában katonai bíróság elé került, ahol két év büntetést kapott. 1944 májusában büntetőszázadba sorolták be Sárospatakon, amiből nyugatra tartva Felsőgödnél szökött meg.[25] Zalai Emil a VII. kerületi szociáldemokrata ifjúsági szervezetben tevékenykedő fiatal kommunisták közé tartozott. A mozgalmi viszonyokat jellemzi, hogy önéletrajza szerint 1942-ben *„éles harc folyt az ott lévő deményisták ellen, akik felléptek a Függetlenségi Mozgalommal szemben"*. Őt szintén röpcédulák miatt kapták el, lebukásakor, 1943-ban három év börtönbüntetésre ítélték. Fogva tartása során megjárta a Margit körút és Sátoraljaújhely börtöneit, raboskodott a komáromi Csillagerődben, majd több német koncentrációs táborban, amelyeket repülőgépgyárakban dolgozva élt túl. Dachauban amerikai csapatok szabadították fel.[26]

A közvetlen tapasztalatokon túl a III/III-as főtisztek családtörténeteiben is ott élt a magyarországi kommunista mozgalom hagyománya, az 1919-es Tanácsköztársaság tapasztalata. Az állambiztonsági tisztek a mozgalomhoz való családi kötődésüket érdemként, megbízhatóságuk igazolására tüntették fel. Feljegyzéseikben a KMP történetének jellegzetességei is felismerhetők: Kiss János apját, aki az első világháborús szolgálata után 1919-ben vöröskatonaként tevékenykedett, hat hónapra csukták le.[27] Hasonlóan járt Dragovecz Jánosné (Bezdán Eszter) apja is, aki a Margit körút mellett Nógrádverőcén is raboskodott.[28] Kiss Ervin családtörténetében központi szereplő volt az első világháborús veterán, egyébként vak apa, aki 1925 és 1953 között trafikosként dolgozva támogatta a kommunista plakátozó akciókat, a második világháború idején pedig hamis munkaszolgálatos papírokkal segítette a bujkálókat. Pintér Károly apja 1941-től határőrként tevékenykedett az illegális mozgalomban, lebukása után Vácott raboskodott. 1944 novemberében Németországba hurcolták, ahonnan nem tért haza.[29]

Bár sorsukat olykor nem részletezték, a Horthy-korszak (az ideologikus elbeszélésekben a „Horthy-fasizmus") áldozatai jelen voltak a III/III-asok családtörténeteiben. A politikai okokból üldözöttek és bebörtönzöttek sorsa közvetlenül érintkezett a 20. századi erőszakspirállal, amely az első világháborútól és az azt követő összeomlástól, forradalmaktól és polgárháborús viszonyoktól a második világháborún át az 1956-os megtorlásokig alkotja a brutalitás összefonódó tapasztalatait és emlékeit.

Azonban a munkásmozgalom kanonizált történetei ellenére a vörös múlt nem volt egydimenziós. Jó példa erre Kassai József apjának a története, aki 1919-ben a Vörös Őrség tagja volt, a Horthy-korszakban a Szociáldemokrata Párt tagja, majd a kommunista párt (KMP) tagja lett. 1930 és 1957 között a Fővárosi Autóbuszüzemben dolgozott, sztahanovista gépkocsivezető lett, 1951-ben mégis kizárták a pártból, 1957-ben azonban csatlakozott az MSZMP-hez.[30] Lovász István apja vöröskatonaként szolgált 1919-ben, 1938-ban mégis behívták a Magyar Királyi Hadseregbe. 1945-ben szovjet fogságba esett, és csak 1946 őszén tért haza a Szovjetunióból. Ezt követően belépett az MKP-ba, de 1957-ben idős kora miatt nem kérte az MSZMP-be való átigazolását.[31] A frakciókra szakadó, üldöztetéstől, lebukásoktól sújtott kommunisták történetei olykor gyerekeik életrajzaiban, a kádári kanonizáció során simultak ki. Bándi Ferenc apja tímársegédként a Mauthner (akkori nevén Újpesti) Bőrgyárban volt a pártvezetőség tagja. A választásokon

1925-ben törvényesen megalakult, de hamar ellehetetlenített Magyarországi Szocialista Munkáspártot (Vági-párt) szervezte, illegális párttagságát 1932-től ismerték el.[32]

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján csak sejthető, hogy a fenti történetekhez kapcsolódó személyes veszteségek miként hatottak a gyerekekre. A transzgenerációs hatásokra csak töredékek utalnak. Takács Tibort 1933-tól szülei válása után a nagyszülők nevelték Kisvárdán. Életrajzában a hagyományátadás ősi formáira emlékezett, *„hosszú téli estéken"* hallott a kommunistákról, a Szovjetunióról, s ennek köszönhette, hogy a *„felszabaduláskor jó helyre sorolja őket"* (azaz 1945-től az MKP szimpatizánsa, majd aktivistája legyen).[33]

A III/III-asok élettörténeteiben Kádár János életútjának vonásai is tükröződnek.[34] A kádári archetípus megragadható olyan elemekben, mint 1) a család hiánya, 2) a munkanélküliség, a nincstelenség tapasztalata, 3) a mozgalmi múlt, a konspiráció, 4) a lebukás emléke, 5) az 1945 utáni gyors káderkarrier, 6) a Rákosi-korszakban viselt áldozati szerep. Sokakat ezek a tapasztalatok is alkalmassá tehettek 1956 után a rendszer szolgálatára, a rendszerrel történő azonosulásra.

A III/III-as (állambiztonsági) állomány tagjainak életútjában visszatérő elemként jelent meg a szülők, a család hiánya, az árvaság, a félárvaság. Kádár János sorsához hasonlóan a főtisztek életében is gyakran előkerültek a nevelőszülők vagy éppen az állami gondozás korabeli módjai. Mindennek az arányait jól érzékelteti, hogy a főtisztek körében is tucatnyi ilyen eset azonosítható. Dragovecz Jánosné (Bezdán Eszter) már említett történetén túl állami menhelyen nevelkedett Kakó Gyula. Szigetvári Árpádot a szülei válása után egyéves korában adták állami gondozásba. Stengl Károly életrajza Móricz Zsigmond Árvácskáját idézi: a nyolcgyerekes munkáscsaládból a legidősebb fiúként előbb menhelyre került, majd „falura lett kiadva parasztokhoz". Így került a Szolnok megyei Jánoshidára, majd Vas megyébe, Rum községbe, mielőtt visszakerült Pesterzsébetre. A III/III-asok aktáiban bőségesen találhatók félárvák és kisebb számban örökbe fogadott gyerekek történetei. Különösen gyakoriak az egyszülős családokban felnőtt (apjukat nem ismerő) gyereksorsok.

Fedő/névadó

Érkezzenek bárhonnan, a politikai rendőrséghez kerülő fiatalok egy új nyelvi közeggel is találkoztak, idővel annak alakítói lettek. A szakzsargon elsajátítása a gyakorlatban vagy különböző kurzusokon gyorsan megtörténhetett. Az állomány tagjai konspirált elnevezések használói lettek, operatív tisztként névadókká váltak. Saját fedőneveiken túl nevet adtak a megfigyelt személyeknek, nyomozási célpontoknak, intézményeknek. Ezen túl fedőnéven szerepeltek ügyek (nyomozások, dossziék), hálózati személyek, de beszervezési jelöltek és kapcsolataik vagy akár konkrét lehallgatási akciók is. A titkok kezelésének rendszerét az állambiztonság konspirációs szabályzata foglalta össze.

A névadás tipológiájával, mintázataival már az akták kutathatóvá válása óta foglalkoznak különböző elemzések,[35] publikációk.[36] A III/III-asok fedőneveiben ritkán találkozhatunk nyelvi leleményekkel, inkább az egyszerűség jellemző rájuk. Esetenként egy részleg saját nyelvi közegének visszatükröződése érhető tetten a fedőnevekben. A névadások gyakorlatiasak vagy egészen cinikusak voltak. A tartótisztek fedőnevei megfeleltek műveltségüknek és kulturális horizontjuknak. Összességében azonban a töredékes iratok és a törvényes kutatási lehetőségek immár évtizedes kirakós játékot biztosítanak az utókornak.

A belső elhárítás névadási szokásai legátfogóbban jelenleg a szerv éves jelentései alapján tanulmányozhatók. A bürokratikus irattengerből fennmaradtak az 1976 és 1985 között beszervezett, kizárt vagy „átminősített" hálózati emberek fedőneveinek belső

statisztikái.[37] Az így összeállítható, hatszáz tételből álló (vélhetően ismétlődéseket és pontatlanságokat is rejtő) névsorban alapvetően teljesen átlagos, általában egy-, ritkábban kéttagú neveket találhatunk. A korszakban is gyakori keresztnevek mellett bevett gyakorlatnak tűnik a helységnévként és jelzőként is értelmezhető megjelölések (Balatoni, Budai, Monori, Salgótarjáni, Siófoki stb.) használata. Hasonlóképpen gyakoriak a tulajdonságként és vezetéknévként is használható fedőnevek (Boros, Puskás, Táncos, Trombitás). Különösen kedvelt választás lehetett az egyszerű foglalkozásnevek használata is (Énekes, Építész, Filozófus, Fuvaros, Grafikus, Gyógyszerész, Közgazdász, Mészáros, Művész, Riporter, Sebész, Színész, Tanár, Zenész, Újságíró, Vadász, Vájár). Olykor a fedőnévvel egy pozícióra (Direktor, Docens, Főnök) vagy magára a hivatásra is utalhattak (Summus Pontifex). A diák- vagy indiánregények világát idéző elnevezések mellett elvétve növénynevek is előfordulnak (Gyöngyvirág, Hóvirág, Ibolya, Kankalin, Margaréta, Rozmaring, Tulipán) a névsorban. A külföldi nevek (Mac Bergman, Marcelo, Marcus Aurelius, Poló Márk) ritkák. Ezek vélhetően a külföldi hálózati munkára (a kémelhárítás vagy a hírszerzés számára felkészített, esetleg tőlük átvett hálózati emberekre) utalhattak. A listában szép számmal találhatunk női neveket (Andrea, Anita, Cili, Claudia, Erika, Györgyi, Ildikó, Juli, Kati, Krisztina, Lujza, Piroska, Tünde, Zsuzsa, Zsóka, Zita) is. A hálózat statisztikai adatai szerint kevesebb mint 10%-ot tettek ki a belső elhárítás női kollaboránsai. Ugyanakkor egy fedőnév nem feltétlenül utalt azonos nemű hálózati emberre. A listákat böngészve végül fellelhető néhány kakukktojás (például a 12-8-9 fedőnév), sőt előfordul néhány ismert, olykor megfigyelt személy neve is (Németh László, Radics Béla). Előbbiek a korai, a fedőnevek általános alkalmazását megelőző beszervezések emlékei, utóbbiak inkább a tartótisztek cinizmusának bizonytékai. Igaz, az adatsorok összesítése szerint az egyszerű, népszerű fedőnevek (Péter, Viktor) voltak a legkedveltebbek. Mivel a BM III/III. Csoportfőnökségen belül is használhatták ugyanazt az elnevezést, a hálózati emberek azonosítása igencsak összetett feladat. A levéltárban rendelkezésre álló lehetőségek (hatos kartonok, mágnesszalagok) révén, az eddigi próbák alapján a névsor elemeinek (elhárítási területtől függően) 30–70%-ában fedhető fel a valós személynév.

Az akták értelmezésében, a fedőnevek azonosításában, az egyes ügyek részleteinek feltárásában a történetüket felvállaló állambiztonsági tisztek sem segítettek. A III/III-asok legfontosabb erénye a hallgatás volt és maradt. Szakmai szocializációjuk fontos része volt a nyilvánosság kerülése. Csupán néhány kivételes esetben, illetve szerepben szólaltak meg. A fedőnevek például még az állampárton (MSZMP) belül is lehetőséget adtak a konspirációs szabályok betartására. A BM III/III. Csoportfőnökségének párttagsága mint az MSZMP BM 5-ös Pártbizottság és alapszervezetei jelentek meg a közéletben. Ennek ismeretében ma már a *Magyar Rendőr* hasábjain is megtalálható az a néhány újságcikk, amelyekben a belső elhárítás pártfunkcionáriusai nyilatkoztak. Igaz, ezekben is legtöbbször frázisok ismétlődtek. 1980-ban például Herbán Tibor, a BM pártértekezletének egyik küldötte, egyben az ifjúsági elhárítás munkatársa a közösség nevelő hatását, valamint a fiatalok erkölcsi és anyagi megbecsülésének szükségességét fejtegette, hozzátéve, hogy: *„legalább ilyen fontos gondjaik, problémáik (családalapítás, lakás, gyermek elhelyezése stb.) figyelemmel kísérése, a kedvező munkahelyi légkör biztosítása”*.[38]

A paternalista kádári államban a család emlegetése korántsem volt kivételes. Az alábbiakban még tárgyalt „családcentrikusság” a különböző névsorok kapcsán is vizsgálható. A névadást ugyanis először legtöbben szülőként gyakorolták. Miközben a politikai rendőrség felé tartott az életútjuk, a leendő III/III-as főtisztek családjaikban teljesen tradicionális mintákat követtek. Az ötvenes-hatvanas (és részben a hetvenes) években gyereket vállalók kétharmada saját keresztnevét örökítette tovább. A generációs hatások jól kivehetők a családtörténetek egyéb adataiban is. A személyes identitá-

sok alakulásának elemzéséhez azonban a rendelkezésre álló akták csak korlátozottan alkalmasak. Ezek vizsgálatához célszerűbb lehet az állomány nemzedéki tapasztalataiból kiindulni. A következő fejezetekben olyan, a későbbi III/III-asok által megélt történeteket mutatok be, amelyeket valós neveiken alakítottak.

III/III-1. Osztály					
„Acél”	k	„Hutás Péter”	á	„Pilisi”	á
„Amerikai”	b	„Ihász”	k	„Poló Márk”	k
„Bácskai Tibor”	k	„Jakab”	á	„Pozsonyi László”	á
„Balogh”	f	„József”	á	„Rákoshegyi”	á
„Bányász”	k	„Keleti István”	b	„Reményi József”	f
„Barna”	á	„Kenyeres András”	k	„Salamon”	á
„Bejáró”	b	„Kertész”	b	„Salgótarjáni”	b
„Békési József”	á	„Kertész Iván”	b	„Sárvári György”	k
„Berkesi Endre”	k	„Kertész János”	á	„Summus Pontifex”	b
„Blanc”	á	„Kolozs Miklós”	b	„Sümegi”	b
„Csabai Ferenc”	á	„Komáromi Lajos”	b	„Szabó Lajos”	b
„Cseh Sándor”	á	„Kovács Kálmán”	b	„Szaniszló Pál”	k
„Deák”	b	„Körösi”	á	„Szatmári”	k
„Direktor”	k	„Kunsági”	á	„Szegedi”	b
„Dömötör”	b	„Lackó György”	b	„Szegedi István”	á
„Dunai”	b	„Lászlófi”	b	„Szentesi József”	b
„Erdői István”	b	„Magos Béla”	b	„Szerémi Géza”	á
„Falvi István”	k	„Marosi”	á	„Szíjgyártó”	b
„Fasori”	cs	„Máté”	k	„Szilárd”	k
„Fekete Péter”	k	„Máté Barnabás”	á	„Tanár”	b
„Felföldi József”	á	„Mátrai”	b	„Tárnoki”	b
„Filozófus”	b	„Mérnök”	b	„Temesy”	f
„Földi János”	b	„Mezősi János”	á	„Tímár Lajos”	b
„Fuvaros”	b	„Miklós Kristóf”	b	„Tiszai Ágota”	b
„Gál János”	k	„Molnár György”	k	„Újhelyi”	k

III/III-1. Osztály					
„Gellért”	b	„Mosonyi”	b	„Vasas”	b
„Gyáli István”	k	„Nagy Béla”	b	„Vértesi”	b
„Gyarmati”	k	„Nagy János”	b	„Villányi Andor”	k
„Gyógyszerész”	b	„Nagy Sándor”	b	„Viola”	k
„Házi János”	k	„Nyitrai”	k	„Zempléni István”	k
„Hegedűs Róbert”	k	„Paxi”	k	„Zéró”	b
„Hidegkúti”	b	„Pécsi István”	b	„Zoltán”	k
„Hívő”	k	„Péteri János”	k	„Zöldi Péter”	b

III/III-2. Osztály					
„Ábel”	b	„Györgyi”	k	„Phőnix”	cs
„Abonyi”	k	„Hajdú”	á	„Pionir”	cs
„Acél János”	k	„Halasi”	á	„Polgár Gusztáv”	b
„Ádám”	á	„Halmágyi”	á	„Pozsonyi”	k
„Albert Jenő”	cs	„Hartmann László”	b	„Puskás”	á
„Antal”	b	„Herendi”	b	„Rába”	á
„Antonie”	b	„Herman Attila”	á	„Rácz”	b
„Aranyosi”	b	„Horváth Károly”	b	„Rácz Ede”	k
„Arisztid”	k	„Hóvirág”	b	„Raguza”	b
„Árpád”	b	„Huszár Kálmán”	k	„Rákoshegyi”	á
„Ásvány”	á	„Írnok”	á	„Rékássy József”	á
„Attila”	b	„János”	b	„Réti Ede”	cs
„Bácskai”	k	„Játékos”	k	„Riporter”	k
„Bajai”	k	„Juhász Ferenc”	k	„Róbert”	b
„Bajnok”	b	„Juli”	b	„Róbert Ferenc”	á
„Balatoni Alíz”	b	„Kálmán”	b	„Rozgonyi”	k
„Bálint”	b	„Kanizsai László”	b	„Rozmaring”	á
„Bánfalvi”	b	„Kankalin”	k	„Rózsahegyi”	k
„Bánhidi Piroska”	k	„Kántor Géza”	p	„Sárdy Gáspár”	b
„Baranyai”	á	„Kapitány”	á	„Sebész”	á
„Barna”	á	„Karper”	b	„Simon”	b
„Barna”	b	„Kassay Péter”	k	„Siófoki”	b

III/III-2. Osztály					
„Barna Péter”	b	„Kassay Tibor”	k	„Somlay Károly”	k
„Bask”	k	„Katona”	k	„Somlyói”	b
„Békésy”	b	„Katona Zoltán”	á	„Soproni András”	k
„Bobojsza”	k	„Kelemen”	b	„Spal”	b
„Boros”	á	„Kenyeres”	b	„Sportoló”	b
„Budai”	á	„Kerekes Géza”	á	„Surányi”	b
„Budai Ferenc”	b	„Kertész”	b	„Svéd”	k
„Budai Péter”	á	„Király”	cs	„Szabó György”	b
„Ceglédi László”	b	„Király Péter”	b	„Szabó József”	á
„Cili”	b	„Kocsis”	k	„Szakács Albert”	á
„Csabai László”	b	„Konrád”	b	„Szántó Gábor”	b
„Csatári”	k	„Kovács”	b	„Szávai Károly”	á
„Czinder”	b	„Kovács Margit”	b	„Szederkényi István”	á
„Czini”	k	„Kovács Péter”	b	„Szegedi Dániel”	b
„Dajka”	á	„Kovács Tibor”	b	„Szegedi József”	k
„Dániel”	b	„Közgazdász”	b	„Székely Éva”	b
„Déli”	p	„Kristály”	á	„Szentgyörgyi”	á
„Déri”	á	„Krisztina”	k	„Szigeti”	b
„Dobozi István”	b	„Kulturos”	b	„Sziklai”	k
„Docens”	p	„Kun János”	k	„Szolnok”	b
„Dóra”	b	„Lantos”	á	„Szőlősi”	k
„Egri”	b	„Lektor”	á	„Szücs József”	b
„Éles Zoltán”	k	„Ligeti”	b	„Tábori”	b
„Endrei”	b	„Lilla”	k	„Tanár Tamás”	cs
„Énekes”	b	„Magyari”	á	„Titkár”	b
„Építész”	b	„Majtényi Tibor”	f	„Tolnai”	k
„Erdő”	cs	„Marcelo”	b	„Tótfalusi”	á
„Ervin”	b	„Marci”	b	„Tóth Edit”	k
„Fábián Edit”	p	„Margaréta”	k	„Triebel”	b
„Farmer”	b	„Márta”	b	„Trombitás”	k
„Fehér”	b	„Máté”	cs	„Tulipán”	á
„Fekete László”	á	„Mátrai”	k	„Tünde”	b

III/III-2. Osztály					
„Fekete Pál”	b	„Mátyás”	b	„Vájár”	b
„Félix”	b	„Meggyesi”	k	„Vámhidi”	á
„Férdi”	b	„Melinda”	á	„Varga Vilmos”	b
„Ferenci Noémi”	b	„Mészáros”	k	„Vári”	k
„Filozófus”	b	„Mohár”	á	„Városi”	k
„Flórián”	b	„Molnár”	b	„Vásárhelyi”	á
„Fortuna”	b	„Molnár Ferenc”	b	„Veszprémi”	á
„Főnök”	k	„Molnár József”	b	„Viktor”	á
„Füleki”	b	„Mosonyi”	b	„Viktória”	b
„Fülöp”	b	„Művész”	k	„Völgyi”	b
„Füredi”	b	„Nagy Árpád”	b	„Zalai Miklós”	b
„Füredi Péter”	k	„Nagy Pál”	k	„Zalay”	k
„Füzesi”	k	„Nándor”	k	„Zenész”	á
„Gabonyi”	á	„Nyári”	k	„Zentai”	á
„Gedeon”	k	„Örsi”	k	„Zita”	k
„Gergely”	b	„Pataki Aladár”	á	„Zoltai”	á
„Gömb”	p	„Patron”	á	„Zoltán”	b
„Gránit”	k	„Péter”	b		
„Gyöngy”	b	„Péteri”	b		

III/III-3. Osztály					
„Almásy”	k	„Kaposi”	k	„Norbert”	á
„Béldi Imre”	cs	„Kárpáti”	á	„Palotai”	b
„Budai”	b	„Kerek Sándor”	b	„Péter”	cs
„Data”	b	„Király Ernő”	k	„Szegedi”	k
„Fehérvári”	k	„Konrád”	k	„Ugrai”	á
„Festő”	cs	„Kőszegi Ferenc”	á	„Ujságíró”	á
„Gyöngyösi”	á	„Létai”	k	„Vadász”	á
„Harmat András”	cs	„Ligeti”	k	„Várhidi”	f
„Hegyi”	f	„Mátrai”	k	„Vitéz”	k
„Ibolya”	á	„Mihályfi”	k	„Zsóka”	b
„János”	b	„Nádasdi Géza”	á		
„Kalocsai Antal”	f	„Nógrádi G”	k		

III/III-4. Osztály					
„Adriai”	b	„Hegyvidéki”	k	„Marosi”	á
„Andrea”	b	„Herman László”	b	„Mátrai József”	á
„Anita”	b	„Horgász”	b	„Megyeri Sándor”	á
„Antónia”	b	„Horváth Mária”	b	„Michel”	k
„Árva Ádám”	b	„Hunyadi”	b	„Mihályi”	f
„Bács Pongrácz”	b	„Hunyady”	á	„Molnár Ilona”	b
„Balatoni”	k	„Ildikó”	f	„Monori”	f
„Barát József”	f	„Jenei”	k	„Nagy Béla”	b
„Barát Lajos”	á	„József Béla”	k	„Nemes Endre”	k
„Bartha Pál”	b	„Kalocsai”	b	„Németh Károly”	f
„Bernát Attila”	b	„Kardos”	cs	„Németh László”	cs
„Bíró”	b	„Katona”	b	„Nyomdász”	á
„Bonifác”	á	„Keresztes Lajos”	p	„Pesti”	k
„budai”	p	„Kevély Borbála”	b	„Picard”	k
„Budai István”	p	„Kézdi László”	b	„Poharas”	b
„Buday István”	p	„Kis János”	b	„Pozsonyi”	á
„Claudia”	b	„Kiss Géza”	b	„Simon András”	k
„Csillag”	b	„Kiss Péter”	b	„Színész”	k
„Csillag Ádám”	b	„Kockakó”	k	„Színész”	b
„Debreceni Tibor”	b	„Kocsis Lajos”	b	„Szolnoki”	k
„Énekes”	b	„Komáromi”	b	„Szőllősy”	á
„Erdélyi”	b	„Konzul”	b	„Tarpai Lajos”	á
„Erdélyi Miklós”	f	„Kovács”	k	„Tavaszi”	á
„Erika”	á	„Kovács Gábor”	á	„Trójai”	á
„Etele”	á	„Kovács István”	á	„Tündi”	á
„Fecske”	b	„Kovács László”	á	„Udvardi Gábor”	k
„Fehér Tamás”	k	„László Gábor”	á	„Varga Kálmán”	b
„Fejedelem”	b	„Lévai”	b	„Varjú Károly”	b
„Frederich”	b	„Lippai balázs”	b	„Vásárhelyi”	b
„Gáti”	b	„Lisztes”	b	„Viktor”	b
„Görgei Dániel”	á	„Lujza”	b	„Viktor”	k
„Győri Anna”	b	„Mac Bergman”	á	„Vitéz László”	b

III/III-4. Osztály					
„Gyula”	k	„Major Sándor”	k	„Zoli”	b
„Havas László”	cs	„Margaréta”	b		
„Házi”	k	„Márk”	b		

III/III-5. Osztály					
„12-8-9”	b	„Harangozó István”	á	„Rékási József”	á
„Ács László”	á	„Harmat Gábor”	á	„Richárd”	b
„Adonys”	á	„Hegyi”	á	„Rónai”	f
„Almási Péter”	k	„Holló Károly”	k	„Ser”	k
„Andódi Péter”	k	„Horváth Éva”	á	„Szabad”	b
„Antal”	á	„Horváth László”	k	„Szabó Zoltán”	b
„Aradi Csaba”	á	„Jávor Endre”	á	„Szegedi”	b
„Balogh Péter”	á	„Johanna”	b	„Szénási Róbert”	á
„Bányai”	k	„Kati”	b	„Szigeti József”	k
„Bányász”	b	„Kelemen Lajos”	á	„Szolnoki”	á
„Barna”	b	„Kerekes Kis G.”	k	„Szombati”	k
„Báry”	á	„Kern László”	á	„Szőke Pál”	k
„Beregi”	b	„Kertész”	k	„Szőnyi”	b
„Bernát”	b	„Király Ábel”	á	„Tamás”	á
„Bobojsza”	b	„Klampár”	á	„Táncos”	b
„Bólyai”	b	„Kövesdi Attila”	p	„Tarnóczy Lívia”	á
„Botond”	k	„Kristály”	k	„Tatai”	á
„Csurgay Ádám”	á	„Lehel”	k	„Tatár”	b
„Cukrász”	á	„Levelező”	á	„Tély”	f
„Czakó”	k	„Lukács”	k	„Tétényi László”	k
„Dénes”	k	„Marcus Aurelius”	k	„Timsel Károly”	b
„Erdélyi János”	k	„Márton László”	k	„Tóbiás Tamás”	b
„Erdőkövi”	á	„Matán Bojána”	b	„Tompa”	á
„Esztergomi”	k	„Maya”	á	„Tölgyesi Miklós”	k
„Fáklya”	b	„Nagy Anna”	á	„Tücsök”	k
„Fekete Edit”	cs	„Nagy Rozália”	á	„Váradi”	cs
„Felsőszilvási Sz.”	á	„Német”	b	„Vidéki”	k

III/III-5. Osztály					
„Gábor Miklós"	k	„Novák"	á	„Viktor"	b
„Gál Péter"	k	„Orosz"	á	„Viktória"	k
„Gombos Kálmán"	á	„Palásti"	k	„Vili"	k
„Grafikus"	b	„Pauló Lajos"	k	„Vizi József"	á
„Gregor"	á	„Péter"	á	„Walter"	f
„Hajdu"	b	„Piroska"	k	„Walter"	p
„Hajós"	k	„Prágai"	á	„Zergei"	f
„Halász"	k	„Puskás"	b	„Zsuzsa"	á

III/III-A. Osztály					
„Altorjai Péter"	b	„Hegyi Pál"	b	„Pálmai Zsolt"	á
„Balázs Kálmán"	á	„Horváth Sándor"	k	„Pető Sándor"	k
„Balogh János"	k	„Kapcsoló"	f	„Piros"	p
„Baranyai Sándor"	k	„Keszi Péter"	b	„Radics Béla"	p
„Bazsó Péter"	k	„Kiss Feri"	b	„Rózsa Mária"	á
„Budai"	k	„Kovács István"	k	„Rózsavölgyi Péter"	b
„Dávidházi J."	á	„Labanc Viktor"	p	„Szabó Dezső"	b
„Eszes Pál"	b	„Laki Pál"	cs	„Szőke István"	á
„Farkas"	á	„Mák András"	b	„Tavankuti Péter"	f
„Fehér Éva"	k	„Mátrai Jenő"	p	„Tóth Éva"	b
„Gyarmati Kálmán"	b	„Orbán Ida"	k	„Vadász József"	b
„Győri Tamás"	f	„Orvos Zoltán"	cs	„Vásárhelyi György"	b

4. számú ábra: A BM III/III. Csoportfőnökség éves jelentéseiben szereplő hálózati személyek fedőnevei (1976–1985). Jelmagyarázat: k: kizárás, b: beszervezés, á: átminősítés, f: kapcsolatfelvétel, p: pihentetés, cs: egyéb módon a hálózatból kikerülés

2

GENERÁCIÓS ÉLMÉNYEK (1920–1944)

A belső elhárítás állományának elsődleges, nemzedéki élményeit a Horthy-korszak valósága formálta. Az állomány tagjai hivatalos életrajzaikban ezekről a tapasztalataikról meglehetősen sematikus (a káderszempontokhoz igazodó) leírásokat adtak. Történeteikben mégis a korszak társadalmának számos jelensége vizsgálható. A gyerekkorhoz köthető hiány-, illetve válságtörténetekben, a sokak ifjúságát meghatározó világháborús időszak eseményeiben közös mintázatokat is találhatunk. A tartótisztek elbeszéléseiben sűrítetten jelentek meg a magyar társadalom 20. századi megpróbáltatásai, illetve a kádárista történelemértelmezés alapsémái.

Falusi és városi válságtörténetek

A III/III-as tartótisztek élettörténeteinek alapmotívuma a Horthy-kori nélkülözés volt. A Belügyminisztérium számára írt életrajzaikban az iskolázottsághoz kapcsolódó nehézségek állandó elemként szerepeltek. Gyerek- és ifjúkori történeteik klasszikus hiánytörténetek, amelyekben a társadalmi sérelmek hatványozot-

tan voltak jelen. A belügyes életrajzok szinte kivétel nélkül megfeleltek a kádári archetípus második rétegének: a nincstelenség, reménytelenség elbeszélései voltak.

A társadalmi emelkedés nehézsége (szinte lehetetlensége) közös elem az életrajzok többségében. Az életutak leírásában az iskolai tanulmányokkal kapcsolatos kihívások számtalan alakváltozatban ismétlődtek, bár leggyakrabban csak tömör mondatok rögzítették a képzettség hiányát: *„Az általános iskolai tanulmányaim befejeztével, mivel az anyagi helyzetem nem volt megfelelő, a további tanulás nem állt módomban, szakmát tanultam."*[39] Hivatalos történeteik szerint képzettségük növelésének lehetőségét az új rezsim hozta el a belügyesek számára. Bíró Sándor ezt a következőképpen fogalmazta meg: *„hat elemi elvégzése után a békési gimnáziumban négy középiskolát végeztem 1942-ben, mivel szüleim tovább taníttatni nem tudtak, tanulmányaimat abba kellett hagynom. A BM kötelékében tanultam tovább és 1952-1955-ig 3 év alatt elvégeztem a középiskolát, mely után le is érettségiztem."* Az életutak leírása azonban személyes szempontokat is rögzíthetett. Bíró Sándor története például saját mondataival is árnyalható: *„1942 őszén miután gyenge fizikumom miatt lakatos tanuló nem lehettem, a kereskedelemben helyezkedtem el. Három év után 1945-ben szabadultam fel Békésen Nyeste Jánosnál, mint vas- festék- szerszám és háztartási cikk kereskedősegéd. Mint segéd dolgoztam 1948 szeptemberéig."*[40]

A válságtörténetek a származási családok, a felmenők bemutatásának állandó elemei lettek. Gáspár László szüleivel szinte csecsemőként került Vésztőről Budapestre: *„1930-ban kerültem fel Pestre szüleimmel, akik a gazdasági válság elől menekültek el faluról. (...) A válság évei alatt apám ruhaakasztót árult az utcasarkon és a Lujza utcában laktunk négyen egy mosókonyhában. Apám haláláig a Laudon üzletben volt egyedüli alkalmazottként segéd és kifutó egyszemélyben (...). Anyám 1937-ben az Újpesti Pannóniában, majd a Hunnia gyárban volt munkás, majd 1942-45 között háztartási alkalmazott különböző családoknál."*[41] Hasonló elemek tömegével olvashatók a főtisztek történeteiben.

A kiszolgáltatottság és a munkanélküliség mellett az életrajzok egyik kulcseleme a „felszabadulás" lett. A fogalom azonban gyakran nem a német csapatok kiűzését, a háborús időszak 1945-ös befejezését, hanem a szakma megszerzését jelentette. Ezek a korai életutakban rögzített határállomások a harmincas években sok esetben mégsem hozták el a munkahelyi biztonságot. Mérő Lajos életrajza szerint lakatos ipari tanulóként hiába szerzett szakképesítést, számos helyről elbocsátották. Alkalmi munkák mellett dolgozott az Óbudai Hajógyárban, a Leipziger Szesz- és Cukorgyárban, de életrajza szerint 1942 tavaszán innen is elküldték „dacára a háborús konyuktúrának" (sic!), végül a Ganz Hajógyár hídműhelyének segédmunkása lett, amíg be nem hívták katonának.[42] Puskás Lajos visszaemlékezése szerint 15 éves korától volt ipari tanuló, utána cipészsegéd lett Gyulán. Katonai behívója, másokhoz hasonlóan, a munkanélküliségét szakította meg 1941-ben. 1942-es leszerelése után is útépítőként dolgozott, amíg 1943-ban ismét be nem hívták katonának Békéscsabán.[43]

A szegényparaszti származású állambiztonsági tisztek fiatalkori történeteiben a határátlépések gyakori eseteivel találkozhatunk, e fogalomnak a társadalomtörténetben használt komplex értelmében: legyen szó országhatárok átlépéséről, a városba történő áttelepülés kihívásairól vagy kulturális-társadalmi közegek közti váltásról. A legidősebb ismert III/III-as főtisztet, Szabó Gyulát gyerekként nagybátyja nevelte Nagyváradon. Onnan érkeztek Budapestre, ahol 1929-től a Láng-gyár vasesztergályos-tanonca lett.[44] Az ifjúmunkás-mozgalomba Angyalföldön bekapcsolódó Szabó hasonló közegben szocializálódott, mint a fiatal Kádár János. Számára is éppúgy nemzedéki élménnyé lett a munkanélküliség (különösen 1932-től), mint a vasas szakszervezethez kapcsolódó közösségi élet.

A munka világának tapasztalatai

A III/III-asok élettörténeteiben meghatározó elem volt a korai munkába állás, a (gyerek)munka világának megtapasztalása. A legkorábban születettek korai szocializációjának hátterében a világgazdasági válság munkaerőpiaci viszonyai álltak. A szegényparaszti lét megfogalmazásai viszonylag változatosan maradtak fenn az élettörténetekben. A napszámosok, cselédek, summások világának tömör bemutatása olykor ideologikus leírásokkal keveredett. (Ilyen klasszikus visszavetítés, ahogy az osztályharcos szövegekben a falvak világának birtokosait kulákként írták le.)

Az állambiztonság „népi káderei" alapvetően a Horthy-korszak falusi társadalmában szocializálódtak. Ennek a világnak a működése javarészt a népi írók munkásságának köszönhetően él a történeti köztudatban. A 20. századi magyar paraszti társadalom mindennapjainak, küzdelmeinek, nyomorának emlékezetét szociografikus műveik és publicisztikai tevékenységük is formálták. Nem tudni, hogy a belső elhárítás munkatársai mennyiben forgatták a korszakban népszerűvé vált, később kanonizált (iskolai tananyaggá váló) műveiket. Néhányukról ez legalábbis feltételezhető. A népi kollégiumokat megjárt későbbi III/III-as főtiszteknek (Harangozó Szilveszter, Csáki Ernő, Nagy Mózes, Fodor Sándor) bizonyára kezükbe akadhattak műveik. Mások esetében inkább csak egyes toposzok (például a hárommillió koldus országa) hatása mutatható ki.

Igaz, a kulturális elhárítás nyomozói már 1962 előtt is kiemelt feladatként foglalkoztak a népi írókkal. A belső elhárítás számára ők megfigyelendő, kezelendő célcsoportot jelentettek a BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése előtt és után is. Aktívan politizáló tagjaikkal (a Nemzeti Parasztpárt prominenseivel) már az ÁVH létrejötte óta külön elhárítási területként foglalkoztak. Így a BM III/III-4. Osztály későbbi vezetője, Gál Ferenc is kulcsszereplője volt az 1958-ban megindított „Harmadikos" fedőnevű nyomozásnak. A megfigyelési akciókkal, bomlasztó intézkedésekkel járó ügy az 1956 utáni megtorlások időszakában, a kádárizmus ideológiai alapjainak lefektetésével párhuzamosan zajlott. A nagyszabású eljárás leglátványosabb eredménye a könyvkiadó Püski Sándor és társai (az egykori Nemzeti Parasztpárt tagjainak) perbe fogása lett.[45] A kulturális elhárítás az elkövetkező évtizedekben is nagy buzgalommal folytatta Illyés Gyula és társai, tágabban a népi mozgalom és örököseinek ellenőrzését. A III/III-asok ekkor is védelmezték a munkás–paraszt hatalmat, és ügyeltek arra, hogy az irodalmi irányzat ne váljon politikai alternatívákat kínáló mozgalommá. A népi mozgalom tagjait, köreit és örököseit a bomlasztás finomodó technikáival kezelték a rendszerváltásig.

A népi mozgalommal kapcsolatos állambiztonsági hajsza azért is figyelemre méltó, mert a nyomozással egy időben készült el az állambiztonsági tisztek hivatalos életrajzainak zöme. (A személyi anyagok az 1956-os forradalom napjaiban részben megsemmisültek, így a politikai rendőrség újjászervezésekor lényegében mindenkivel újraíratták az életrajzát.) Ezekben a szövegekben az érintettek maguk is rendre megfogalmazták falusi tapasztalatukat. A földművesmunka, a napszámos- vagy cselédsors, a szülők helyzete által meghatározott társadalmi viszonyok sokak tapasztalataiban megjelentek. Elemi iskolai tanulmányaik befejezését követően a legtöbben földművesmunkát végeztek, akár szüleik, akár mások földjén. Az életrajzokban a falu világának évszázados tevékenységi körei sorakoztak: kondás, libapásztor, de előkerült a piacozás, valamint a részes aratás és más nyári alkalmi munkák kényszere is.

A fizikai munka világának vastörvényei mellett a III/III-asok történetei magukban foglalták az előbbre jutás példáit is. Söjtöri Géza saját élettörténete szerint például tizennégy éves korától lett családfenntartó. 1938 és 1941 között summás (mezőgazdasági munkás) volt a sümegi püspöki, illetve a csabrendeki Barcza- és Zsilinszky-uradalmakban, 1941 és 1943 között bányászként dolgozott Várpalotán, majd a sümegi kőbányában. 1943 tavaszán Buda-

pestre ment, ahol az orvosegyetem I. számú gyermekklinikájának kisegítő kazánfűtője lett, 1944 után viszont már a sebészeti klinikán betegápolóként, majd műtősként dolgozott.[46] A cselédsorból kitörni vágyók törekvéseit Pálfi József 1957-ben írt visszatekintése is rögzítette: *„elemi iskola után magam is uradalmi cselédként dolgoztam, de emellett próbálkoztam állami alkalmazásba kerülni – pl. postára – ami nem ment azért, mert csak katonaviselt emberek jöhettek számításába. Az 1939-40-41-es években lezajlott erdélyi, felvidék bevonulási, majd a háborús készülődés, az uradalom igen sok dolgozóját érintette, ami magával hozta az otthonmaradottak mind hosszabb munkaidejét, de vitákat is gerjesztett a gazdatisztekkel. Egyrészt ez okból, másrészt az a vágy, hogy a nehéz cselédmunkát felcseréljem »könnyebb« állami szolgálattal 1941 őszén jelentkeztem önként katonának, és késő ősszel be is vonultam Budapestre, a gépkocsizókhoz."*[47]

A paraszti világ belügyes leírásai mellett az állambiztonság személyi anyagaiban a városi szegénység, a munkakeresés, az egzisztenciális krízisek történeteit is megfogalmazták. A kapitalizmus veszteseinek emlékei a „létező szocializmus" viszonyai között kerültek rögzítésre. Az életutakban számtalan esetben ismétlődtek az alkalmi munkavállalás esetei. A későbbi III/III-asok meghatározó része ifjúkorában kifutó, esetleg árurakodó munkakörökben, illetve a legkülönbözőbb kisegítő állásokban dolgozott a megélhetéséért (pályamunkás, raktáros, irodai kisegítő stb.), vagy gyári segédmunkás volt (elsősorban a hazai könnyűipar üzemeiben). Emellett élettörténeteik Horthy-korszakra vonatkozó részében markáns elemként rögzítették a szakmai tanulással összefüggő megpróbáltatásokat. Ezek természetesen a megfelelő származás igazolásaként is szolgáltak, de végső soron elemezhető, valós tapasztalatokon alapulhattak. A döntően Kádár-kori életrajzokban a munkaadók kiléte már nem különült el élesen, olykor nem is azonosítható, hogy magánvállalatnál vagy állami alkalmazottként szereztek munkatapasztalatokat. Az egykori segédmunkások

különböző adatlapokon rögzített munkahelyi listáin egymást követték a korszak meghatározó angyalföldi, csepeli üzemei és más ikonikussá vált fővárosi gyárak, mint a Fogaskerékgyár, a Gammagyár, a Fémtömegcikk Művek, a Ganz Hajógyár, utóbb a Ganz-MÁVAG különböző üzemei. Az összesített munkahelyi listákban szép számmal szerepelnek vidéki üzemek, különböző ipartelepek vállalatai. A hadiipar felfuttatását célzó győri program (1938) meghirdetését követően többen helyezkedtek el fegyvergyárakban, stratégiai üzemekben (például a kőbányai Dunai Repülőgépgyárban). Ebben sokakat motiválhatott, mint alább kiderül, a katonai szolgálat alóli kibúvás lehetősége is.

A belső elhárítás első nemzedékének fiatalként megragadható perspektívát leginkább a szakmák elsajátítása jelentett. A kisiparosok mellett szorgoskodó tanoncok, inasok, a nagyvállalatoknál dolgozó szakipari tanulók történetei bekerülhettek a hivatalos életrajzokba. A III/III-asok eredeti szakmái között találhatunk fogtechnikust, fodrászt, bőrkesztyűszabászt, asztalost, műszerészt. A nagyüzemi toborzásoknak köszönhetően a szerszám- és géplakatosok és az esztergályosok voltak felülreprezentálva az állományban.

A csoportfőnökség megszervezésekor a III/III-as főtisztekéhez hasonló pályákat az újjáéledő szociológia mint intragenerációs (azaz az adott nemzedéken belüli) társadalmi mobilitást elemezte, ezzel egyszersmind a rezsim legitimációját erősítő téziseket is megfogalmazott. A III/III-asok pályaképeiben a személyes törekvések mellett megtalálhatók ismétlődő mintázatok is. Így például a Magyar Államvasutak korszakokon át működött a társadalmi mobilitás sajátos csatornájaként is. A vállalat nemcsak állami munkalehetőséget, megélhetést biztosított, hanem sokakat kimozdított lokális környezetéből (akár hírek, információk gyors terjesztésével). A főtisztek életútjában tucatnyi ilyen történetet találhatunk. Az életrajzok egyik sűrűsödési pontjának a vasutas lét tekinthető. A világháborús konjunktúra, majd az újjáépítés miatti mun-

kaerőigény és a további kiemelt infrastrukturális fejlesztések csak erősítették a vasút szerepét. A fegyelmezett munkavégzés, a MÁV vállalati kultúrája sokakat alkalmassá tehetett a hierarchikus viszonyok közti boldogulásra. Nem mellesleg az ország egyik legnagyobb foglalkoztatójától, kultúra- és sportmecénásától többen vonultak be sorkatonai szolgálatukra is.

Mindezek alapján az állambiztonság történetei nem csupán a megfigyelések vagy éppen a titkos ingatlanok helyszínein idézhetők meg. Ilyen emlékezeti hely lehet a XIII. kerületi Vasúttörténeti Park is, ahol Kádár János kormányvonata, az „Ezüstnyílnak" nevezett szerelvény is megtekinthető. Az országon átrobogó járatok operatív biztosítása 1962 után a frissen létrejövő III/III. Csoportfőnökség 2. osztályának feladata lett. A belső elhárítás szerepet játszott a kormányvonat munkatársainak kiválasztásában és ellenőrzésében, munkatársai részt vettek a szerelvény futópróbáin is. A vonat biztosítását a kormányőrség koordinálta, közterületen a rendőrség, nyílt pályán a karhatalom felelt az útvonal biztosításáért. Ám a helyszín nemcsak a repülni nem szerető pártállami vezetők védelme miatt érdekes. A Vasúttörténeti Park, az egykori Északi (majd az illegális kommunista politikusról, Hámán Katóról elnevezett) Fűtőház több III/III-as életútban is szerepel (Kassai József, Zima Péter, Fülöp József). A belső elhárítás munkatársai fiatal korukban többek között ipari tanulóként, gépnormásként, mozdonyszerelőként is megfordultak a komplexumban.

A későbbi főtisztek között találhatunk olyan egykori pályamunkásokat (Atyin Gábor, Bodor Ernő, Medvegy Mihály, Kuburczik István),[48] akik hasonló környezetben szocializálódtak. Azonosíthatók olyan későbbi tartótisztek, akik alkalmi munkavállalóként dolgoztak vasúti építkezéseken (Juhász László, Gál Ferenc, Braunner András, Vörös Gábor).[49] A fiatalabb generációhoz tartozók életpályáinak is részei lehettek különböző vasutas munkakörök (Adamik Mihály, Várnai László, Makai Ferenc).[50] Sőt, a vállalat szociális gondoskodása is megtalálható a családtörténetekben, például egy

háborús sérült foglalkoztatásának vagy a lakhatás biztosításának formájában (Papp Gábor, Gáspár Gellért).[51] A vasutas lét a társadalmi politikai határlépés csatornája is lehetett. A szerbiai Karlován, vasutascsaládba született Mátyás Vilmos a trianoni határok meghúzása után került Szolnokra. Itt apja csak asztalossegédként tudott elhelyezkedni, míg 1941-ben Szegeden visszavette a MÁV. A vasútnak végül szerepe lehetett a közéleti aktivitás alakulásában is: Bodor Ernő 1946-ig a szigetvári vasutas-szakszervezet szervezőjeként szerzett vezetői tapasztalatot, míg Susán Gáspár állambiztonsági karrierje előtt a közlekedési minisztérium vasúti főosztályán dolgozott. Összességében tehát a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. (BSZKRT), a budapesti helyiérdekű vasút (HÉV) vagy a Fővárosi Villamosvasutak alkalmazottaival együtt a III/III-asok gazdag vasutas tapasztalatokkal rendelkeztek.

A vasúttal kapcsolatos történetek külön fejezetét jelentik a világháborús (illetve az újjáépítéshez kötődő) események. A bombatámadások és a frontátvonulás következtében megrongálódott vasúti infrastruktúrát 1945-ig munkaszolgálatosok javították, 1945 után rohammunkák és kampányok segítségével hozták rendbe. A későbbi III/III-asok olykor mindkét munkatapasztalattal rendelkeztek. Mindez átvezet a legátfogóbb nemzedéki élményhez, a második világháború tapasztalatához.

A második világháború és a vészkorszak történetei

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársainak meghatározó szerepe volt a II. világháború történeti emlékezetének formálásában. A belső elhárítás kiemelten foglalkozott az 1945 előtti erőszakszervezetek tagjaival, vezetőivel. (Ők jelentős részét adták az 1956 utáni állambiztonsági nyilvántartásoknak is.) Tevékenységük hatása

egy-egy csoportot vizsgálva is megismerhető, amint azt Rainer M. János egy Ludovikán végzett tiszti évfolyam kapcsán bemutatta.[52] A belső elhárítás kiemelt célcsoportjának minősültek a háborús bűnösök, mindazok, akiket a világháború borzalmaiért felelősnek ítéltek. A nyilvánosság tereit ellenőrizve pedig a belső elhárításnak szerepe volt a II. világháború történeteinek tabusításában. Nem elhanyagolhatóak a szerv emlékezetpolitikai és propagandaszerepei sem.

Az 1963 után meghirdetett különböző politikai amnesztiák révén szabaduló politikai elítéltek, az egykor szovjet hadifogságba esettek, a „horthysta" asztaltársaságok, évfolyam-találkozók ellenőrzése mindennapi feladatot adott, egyszersmind a bomlasztási ügyek klasszikus példázatait kínálta. Ugyanakkor maguknak az állomány tagjainak is számot kellett adniuk világháborús aktivitásukról. A főtisztek körében is kéttucatnyi ellenőrzött történet, igazoló jelentés, átkeretezés, felejtéstörténet keletkezett. A titkosszolgálati irattárakban őrzött akták olykor sajtócikkek, visszaemlékező írások, műsorok és kiadványok alapanyagai lehettek.

A belső elhárításnak a Horthy-korszakban már katonaköteles tagjai javarészt megjárták a második világháborút, legalábbis besorozták őket a Magyar Királyi Honvédségbe. Személyi jellemzéseik (okmányaik) többszörösen is rákérdeztek a második világháborús tevékenységükre (a katonai tapasztalatok és a megbízhatóság miatt). Valóságtartalmuk kontrollja (például a vonatkozó környezettanulmányok szerepe) természetesen további hadtörténeti vizsgálódások tárgya lehet.

Eközben a háborús bűnösökkel a politikai rendőrség több hullámban foglalkozott. A katonai elitcserét és az ország szovjetizálását is támogató ügyek, a külön népbíróságokon lefolytatott eljárások 1949-ig folytak, majd 1956 után ismét előszedték az aktákat.[53] A III/III. Csoportfőnökség létrejötte után változó intenzitással foglalkoztak az ismert, feltárt vagy besúgott esetekkel. Az intézkedéseket nemzetközi hatások befolyásolták, különösen

az 1961-es Eichmann-per. A leghíresebb, a hazai nyilvánosságban is megjelenő ügy a zuglói nyilasper lett, amelyben több mint két évtized elteltével vonták felelősségre az 1944-ben elkövetett Dunaparti gyilkosságok tetteseit.[54] Egy 1968-as összesítés szerint a népbíróságok háborús és népellenes bűncselekmények miatt összesen 15 931 főt ítéltek el, de a hatvanas évek végére már csak 63 elítélt töltötte büntetését. A BM III/1. (Vizsgálati) Osztály 1964 és 1967 között a központi és megyei operatív szervek számára 16 csoportos és 14 egyéni háborús bűnügyben keletkezett anyagot véleményezett. A kádári hatalom szándékait jelzi, hogy büntetőeljárásra végül 18 ügy vált alkalmassá, ebből 8 esetben történt meg a felelősségre vonás, 10 ügyben – engedélyezés hiányában – nem indult eljárás. A központi és megyei szervek az évtized végén 21 ügyben összesen 35 főt figyeltek háborús bűncselekmény gyanúja miatt.[55]

1966 márciusában a pártállami szervek munkáját összehangoló Koordinációs Bizottság határozata rögzítette, hogy a háborús bűnösök ügyeiben *„a feladatokat a napi munka folyamatában és nem kampányszerűen kell végezni"*. Az ülésen feladatként határozták meg, hogy a belügyminiszter keresse fel a Munkásmozgalmi Intézet igazgatóját, valamint a művelődésügyi minisztert, hogy a tudományos kutatómunka során előkerült adatokról rendszeresen tájékoztassák őket.[56] Az utolsó meghatározó ügyben az egyik legkegyetlenebb nyilas csoport, a XII. kerületi tömeggyilkosságokat elkövető pártszolgálatosok után nyomoztak. A BM III/III-3-a Alosztály „Budai gyilkosok" fedőnéven folytatott nyomozása következtében 1971-ben pert indítottak. Az eljárás az elmúlt évtizedben a XII. kerületi Turul-szobor körüli emlékezetpolitikai viták miatt vált ismertté.

Miközben az állambiztonsági tisztek munkakörük, illetve a belső parancsok, munkatervek alapján foglalkoztak a világháború történeteivel, a káderezések alkalmával saját szerepüket is tisztázniuk kellett. A személyi anyagok alapján megismerhető szövegekben a fegyveres cselekményekből való kimaradáshoz, a fogsághoz

és a vészkorszakhoz kapcsolódó események érzékelhetők a legerőteljesebben.

1) A második világháború a belügyesek elbeszéléseiben (ideológiai keretezés nélkül) elsősorban kényszerű rosszként jelent meg, amire a kimaradás tűnt az adekvát válasznak. Így a legtöbben a kötelező sorozás és a szökés mozzanatát rögzítették akár a kiképzésről, akár a hátországból, akár a frontvonalak változásakor került sor erre. Élettörténeteikben így különböző egyéni életstratégiák nyomai sejlenek fel. A kimaradás egyik lehetséges módja a megfelelő munkahely megválasztása lehetett. Ez történt Tóvölgyi Antallal, aki Tatabányán bányászként kerülte el a sorozást, vagy Rózsavölgyi Bélával, aki 1944 októberében egy hadiüzemben, a Standard gyárban lett segédmunkás.

Az állambiztonság főtisztjei hivatalos életrajzaikban az ellenállás, ellenszegülés számos mozzanatát rögzítették. Atyin Gábor például a hajmáskéri tüzérkiképzés alól vonta ki magát, Eliadesz György Várpalotáról szökött meg. A kibúvás történetei változatosak voltak, legyen szó kórházi kezelésről, kisegítő alakulatokhoz történő csatlakozásról (Mérő Lajos), a behívó elszabotálásáról (Söjtöri Géza) vagy a frontról történő szökésről (Kiss János). A fiatalabb III/III-asok közül többeket gyerekként telepíthettek ki vagy küldhettek el a nagyvárosokból, a bombázások elől. Mások, mint például Stengl Károly, önéletrajzaikban a nyilasrazziák elkerülését idézték meg.

Akik nem úszták meg ilyen praktikákkal a háborút, harcoló alakulatokhoz is kerülhettek. Egyeseket akár több hullámban is besoroztak. Puskás Lajost 1941 őszén Debrecenbe hívták be, majd miután 1942-ben leszerelt mint tüzérmérő, 1943-ban hat hónapig tartalékos katonai szolgálatot látott el Békéscsabán, 1944 februárjában pedig ismét Debrecenbe hívták. Ekkor a lengyel frontra került, ahol 1944 júliusában Dolinánál, egy nagyobb visszavonuláskor megsérült. Végül alakulatával Dunapatajon érte a háború vége. Bakonyi Lajost először 1943-ban hívták be, de csak 1944 tavaszán került a frontra, a visszavonuló csapatától szökött meg.

A sorozások, szökések, bujkálások olykor követhetetlen rendben sorjáznak a szövegekben. Meglehet a Kádár-korszak káderesei ebben már nem tettek rendet. A felidézett fordulatok ugyanakkor megfelelhettek a kádári archetípus harmadik rétegének is, hasonlíthattak Kádár János szökéseinek elbeszéléséhez is. Mindenesetre a világháborús történetek visszatérő eleme, a frontvonal 1944-es érkezése alapvető változást hozott az élettörténetekben, a hadihelyzet alakulásának következtében többen Nyugatra kerültek. A felbomló egységektől azonban mind többen dezertáltak. Így tett a BM III/III. első csoportfőnöke, Eperjesi László is. 1944 végén őt is Németországba akarták vinni, de Budapest ostroma idején Pécelnél sikerült megszöknie a német egységektől.

Ha a III/III-asok ellenőrzött életrajzaiból indulunk ki, az állományban nem sokan harcoltak a keleti fronton. Mindenesetre a feldolgozott anyagokban megtalálhatók a „felszabadító" szovjet hadsereggel szemben állók elbeszélései is. Talán náluk olvashatók a „kimaradás" legextrémebb történetei: Pálfi József sorai alig két év múlva kezdődő szovjet tanulmányainak fényében különösen érdekesek: *„Bevonulásom után gépkocsivezetői tanfolyamra kerültem, amit elvégeztem. 1942 április végén egységemet a szovjet frontra irányították, de még mielőtt a frontot elértük volna, egy repülőtámadás alkalmával megsebesültem, és hazahoztak. 1943 végén csapatomhoz irányítottak, de még mielőtt elértem volna őket, a gyűjtő és elosztóhelyet ért bombatámadás következtében újra megsebesültem és ismételten hazakerültem. Felgyógyulásom után 1944 II. 15-ig tartózkodtam a laktanyában (erre az időre esik csapatom megmaradt részének hazaszállítása a frontról, amikor I. osztályú tűzkeresztet, bronz v. érmet kaptam és c. tizedesnek léptettek elő), mint lábadozó, majd leszereltek. Leszerelésem után az I sz. Belklinikán helyezkedtem el, mint kézbesítő altiszt és dolgoztam 1944 aug. 15-ig, amikor „SAS" behívóval behívtak. Kókán,*

Barcson teljesítettünk őrszolgálatot, majd októberben Csongrádra helyezték egységünket és itt ért a »Szálasi hatalomátvétele«. Egységünk a zűrzavart kihasználva föloszlatta magát, és ki-ki ment útjára."[57] Pálfi kimaradástörténetei azonban ezzel még korántsem értek véget, munkahelyére visszakerülve a Ludovika helyettes parancsnokának sofőri állását kellett elhárítania, majd szülőfalujában, Kenyeriben élt hónapokig magyar repülős csapatok szomszédságában. Végül egy nyilasrazzia buktatta le, s miközben alakulata után küldték, Fertőendrédnél fogságba esett és 1945 szeptemberéig egy romániai táborban raboskodott.

2) A frontra kerülők tömegével estek hadifogságba, döntően szovjet csapatok őrizetébe. A felszabadulás ideologikus és idilli elbeszéléseivel szemben a belső kör számára feltárt életutak megörökítettek néhány nyilvánosan el nem mondható részletet is. Tipikusnak tekinthető eset, amikor a harcoló alakulataiktól megszökő katonák a megszálló szovjetek fogságába estek. Mátyás Vilmos 1944 októberében Told községnél román csapatok őrizetébe került, de Temesváron átadták a szovjet katonai parancsokságnak, így került hadifogságba. Visszatekintése szerint Harkovban (ma az ukrajnai Harkiv) kőművesként dolgozott, de kitanulta a kályhás szakmát is, míg 1947 júniusában hazatért. Bara László azonban csak 1948 májusában tért vissza Moszkvából, hogy három év munkáslét után az Államvédelmi Hatóságnál folytatódjon a pályája.[58]

A szovjet hadifogság és a szovjet táborvilágok (GUPVI, GULAG) történetein túl[59] – meglepő módon – a civilek összeszedése, elhurcolása és évekig tartó munkára kényszerítése is megjelent a III/III-asok történeteiben. Miközben ezek tabusításában a politikai rendőrség meghatározó szerepet játszott, a malenkij robot esetei államvédelmisták életrajzaiban is jelen voltak. Mérő Lajos egységét elhagyva átszökött a szovjet csapatokhoz, de katonaköteles férfiként az Óbudai temetőnél lévő gyűjtőhelyre kísérték, majd az érdi szovjet pékségben dolgozott, míg februárban el nem engedték.[60] Kiss Ervint 1945 januárjában az utcáról civilként hurcolták el a szovjetek, márciusban a Szovjetunióba vitték, és decemberig különböző gyárakban dolgoztatták. Visszaemlékezése szerint később a szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) egyik, a lágerben megismert tisztje révén különleges státuszba került (megbízható foglyokra vigyázott), s hazatérése előtt a lágerben antifasiszta előadásokat is hallgatott.[61] A kényszermunka a családtörténetekben is jelen volt. Faskó Károlyné (sz. Marsi Magdolna) 1960-ban írt önéletrajzában további kommentár nélkül a következőket rögzítette: *„édesapámat 1945. jan. 20-án elvitték 1 órai munkára, s eltűnt, azóta semmit sem tudunk róla."*[62]

A III/III-asok világháborús történetei a magyar honvédség szétszóratását is megjelenítik. A háború végének élménye a fogságba kerülteknél hosszabb-rövidebb ideig is elhúzódhatott. A nyugatra kerültek angolszász csapatok hadifoglyai lettek, általában rövidebb időre. Medvegy Mihályt 1944 őszén munkaszolgálatra hívták be, több magyar védelmi vonal kiépítésénél dolgoztatták, de 1945 tavaszán már Dániában végzett hasonló feladatokat. Másokhoz hasonlóan ő is brit fogolytáborba került, és csak 1946 szeptemberében kerülhetett haza (miután a kaposvári szűrőtáborban kihallgatták), hogy alig három év múlva már a Petőfi Politikai Tiszti Iskola hallgatója legyen.

3) A második világháborús történeteknek szerves részei a munkaszolgálatos lét elbeszélései. Ennek háttere a kádári szövegekben homályban maradt. Tömör elbeszélések esetén így nem tekinthető egyértelműnek, hogy valakit származása vagy politikai okok miatt hívtak be. A BM III/III. Csoportfőnökség főtisztjei olykor a lehető legrövidebben nyilatkoztak ezekről az élményeikről. Orosz István életrajzában ezt rögzítette: *„Szakmában a munkaszolgálatos évek és deportálás megszakításával 1948 elejéig dolgoztam, azóta az ÁVH ill. BM kötelékében vagyok."*[63] A munkaszolgálatos lét az azonosítható esetekben mégis a vészkorszak történetei

közé tartozik, egy drámai állomás a megbélyegzés, a kitaszítás és a tömeggyilkosságok folyamatában. Igaz, ezt a korszak emlékezetpolitikája másként kívánta láttatni. Az elhallgatás mellett az áldozatokról leginkább mint az antifasizmus mártírjairól eshetett szó a nyilvánosságban. Ennek megfelelően az államvédelmi tisztek is hozzájárultak hamis antifasiszta mítoszok elterjesztéséhez. Belső, személyes történeteikben azonban a saját emlékeikkel is meg kellett küzdeniük.

Rózsavölgyi Béla a környezetében tapasztalható jogfosztás folyamatát a korszak eufemizmusával illette: az üzletétől megfosztott munkaadójáról „üldözöttként" beszélt. Családtagjai sorsát, másokhoz hasonlóan, katonás tömörséggel rögzítette. *„Egy bátyám volt, akit a fasiszták 1944-ben megöltek."*[64] Hasonló módon számolt be Gáspár László is bátyja haláláról, míg apjáról azt jegyezte fel, hogy *„1943. jan. 18-án, mint munkaszolgálatos Sztalinoszkolnál (Donkanyar) eltűnt, a szovjet csapatok támadásakor az egész századot a keretlegények likvidálták."* Saját történetével kapcsolatban azt rögzítette, hogy 1944 tavaszán édesanyjával a Kazinczy utcai iskolában lakott. *„Ám két nappal a német megszállás után az épületet a Gestapo lefoglalta és kidobták a lakókat, a szegényes ingóságokat az udvaron eltüzelték."*[65] Utcára kerülve az állását is elvesztette, majd rokonok fogadták be. Ezt követően volt lemezlakatos segédmunkás az angyalföldi Mercedes-Benz-üzemben, majd romtakarító munkásként dolgozott a XIV. kerületben egy „féllegális kőműves" vállalatnál. 1944. december 1-jén a nyilasok elkapták és bevitték a gettóba, ahol utcaseprőként és hullahordóként dolgoztatták (a rokonok közül csak ő volt munkaképes). Számára a „felszabadulást" 1945. január 18-án hozta el a szovjet hadsereg.

A belső elhárítás munkatársainak közvetlen világháborús tapasztalatához hozzátartoznak az illegális kommunisták már említett történetei. Az eddig feltárt III/III-as életutak között csak egy esetben rögzítették a Vörös Hadsereg harcaiban történő részvételt. (A belső elhárítás állománya ebben is különbözött az ÁVH vezérkarától.) Mélykúti Ferenc, miután kommunista apját eltüntették a sztálini tisztogatások, maga pedig megtapasztalta a szovjet deportálást, kiszabadulva a szovjet fegyveres erőknél szolgált 1948-ig.[66]

Pettyes múlt

A harmincas, negyvenes évek nemzedéki élményei más korszakokhoz hasonlóan sokszínűek lehettek, bizonyára különböző sportsikerekhez, filmélményekhez vagy ünnepségekhez is kapcsolódhattak. Ám az állambiztonság káderesei a beosztottak múltjának csak meghatározó elemeit ellenőrizték és rögzítették. A korszak fiataljai a Horthy-kori tömegmozgósítás alanyai voltak. A különböző szervezetek közül a politikai rendőrség kiemelten vizsgálta a levente-mozgalomhoz történő csatlakozást, részben ideológiai okokból, részben a katonai pótkiképzés tapasztalatai miatt. Így a főtisztek anyagai tucatnyi leventetörténetet rögzítettek. Igaz, a katonatörténetekhez hasonlóan ezeket többnyire a kimaradás és az elhurcolás sémái alapján fogalmazták meg. A megidézett emlékek a passzivitásról, a programok szabotálásáról, szökésekről és büntetésekről szóltak. Esetenként azonban ezek a narratív stratégiák sem voltak elegendőek. Rácz Sándor csoportfőnök részletesebb magyarázkodásra kényszerült: ugyanis 1941-ben levente-ifjúvezetőképzésen is részt vett, rajparancsnoki tisztséget is viselt. A szervezet elhagyását ő is egy szökéstörténettel mutatta be. 1944. október 6-i eltávozása után pár héttel már a kommunista párt helyi szervezői között munkálkodott.[67] Hasonló sorsa volt Geréb Sándor csoportfőnök-helyettesnek, aki a nyugat felé indított leventeegységétől Komáromnál szökött meg.[68]

Ugyanakkor az állami eszközökkel szervezett kvázi kötelező levente-mozgalom mellett a korszak ifjúsági mozgalmainak széles köre minősült ellenségesnek 1945 után. Közülük különösen drámai lett a cserkészmozgalom sorsa. Az önkéntességen alapuló,

demokratikus kezdeményezést, angolszász (és katonai) gyökerei miatt a korszakban egyszerűen fasiszta szervezetként könyvelték el. Ifjúsági vezetőit 1945-től üldözték. A megrostált Cserkészszövetséget 1948-ban az úttörőszövetségbe olvasztották. Búvópatakként tovább élő közösségekre több esetben, így 1961-ben a „Fekete Hollók" ügyében is lecsaptak.[69] Ám miként az 1962-ben elbocsátott államvédelmisták között, az 1962-ben megszervezett BM III/III. Csoportfőnökségen is találunk egykori cserkészeket. Rózsavölgyi Béla utóbb ezt azzal magyarázta, hogy iskolai bizonyítványa függött tőle. Pálinkó Antal ellenőrzése során a cserkészmúlt felett azzal tértek napirendre, hogy *„rövid ideig volt a cserkészegyesület tagja, ott tisztsége nem volt".*[70] Fülöp József 1945–46-ban őrsvezetői tanfolyamot is végzett, de őszinte vallomása miatt nem érte különösebb hátrány a belügyi felvételkor.

A „pettyes múltakkal" kapcsolatban végül említést érdemel a nyilas–kommunista kontinuitás széles körben osztott történeti toposza. A totalitárius mozgalmak, illetve pártok közti személyes folytonosság leginkább visszaemlékezésekben, irodalmi művekben, filmekben és ideologikus történeti elbeszélésekben (történelemmagyarázatokban) jelenik meg. Bizonyító erejű források, konkrét esetek alig ismertek, bár az ilyen életutak nem teljesen példa nélküliek. Egy, a belső elhárításhoz 1960-ban érkezett feljelentés azzal állt elő, hogy az egyházi elhárításnál dolgozó Mezei Károlyt 1943 végén és 1944 elején többször látták Pesterzsébeten nyilas jelvénnyel, karszalaggal, majd 1948 és 1950 között a piacon árulni. Az érintett tartótiszt a meginduló eljárás során bevallotta: *„Az eddigi önéletrajzomban gyávaságból elhallgattam, hogy kb. 1941-1943-ig tagja voltam a nyilaskeresztes pártnak."* Magyarázatként azzal állt elő, hogy 1941-ben egy leventefoglalkozáson léptették be. A mozgalomban könyvtáros lett, zöld inget nem viselt (nem tudta megvenni). Összesen két hajókiránduláson vett részt, majd megszakadt a kapcsolata a szélsőjobboldali párttal. Az iratra az állambiztonság parancsnoka, Németi József a következőket

jegyezte fel: *„Hollós elvtárs: Mezei elvtárs 17-19 éves volt, amikor tagja lett a nyilas pártnak, a felszabadulás óta több esetben ki lett tüntetve. Ellenforradalom alatt helytállt – nem szabad leváltani – kisebb pártbüntetés lehetne neki adni és ezzel napirendre térni az ügy felett. Karasz elvtárssal beszéld meg!"*[71] Mezei Károly eredményesen szolgált, és III/III-as főtisztként 1968-as minősítésekor felettesei már úgy látták, hogy *„partnere tud lenni kvalifikált hálózati személyeknek is".*[72] Esete az ellenőrzési mechanizmusok működésére és hiányosságaira is példát mutat. Az ügy kezelése a kádári felejtéstechnika példatárába is felvehető, a világháborús történetekkel, a vészkorszak vagy éppen a Rákosi-korszak el nem mondott történeteivel együtt.

3

A SZOVJETIZÁLT VILÁGBAN

(1944–1956)

A politikai rendőrség különböző részlegei a szovjetizálás dinamikájának megfelelően gyors ütemben épültek ki Magyarországon. Az országos testületté váló Államvédelmi Hatóság széles körű toborzómunkával alakította ki állományát. Ideologikus szempontjainak megfelelő kiszemeltjeit változatos módszerekkel csábította soraiba. A III/III-asok történetei a kádárizmus szűrőin keresztül hagyták ránk a Rákosi-korszak meghatározó emlékeit, legyen szó kampányeseményekről, ideológiai indoktrinációról vagy káderkarrierekről.

Az átmenet(ek) történetei

Az 1944 és 1949 közötti időszak, a szovjet típusú diktatúra kiépüléséig tartó átmenet a belső elhárítás főtisztjeinek élettörténeteiben is meghatározó fordulatokat hozott. Néhány, már bemutatott kommunista aktivistát leszámítva lényegében ez az időszak hozta el számukra a közéleti aktivizálódást. Az önéletrajzaikban több

karakteres történet is olvasható a szovjet világgal való első találkozásukról. Zima Péter szlovák nyelvtudása révén a szovjet csapatok tolmácsaként tevékenykedett, Oravecz Ferenc különböző segédmunkákat végzett a Vörös Hadsereg egységei mellett,[73] Major Mihály már 1944-től a szovjet hadsereg szegedi bakancskészítő üzemében dolgozott.[74]

A megszálló erők jelenlétén túl a hatalom új birtokosainak radikális intézkedései alapvetően alakították át a magyar társadalom belső viszonyait. A második világháború közvetlen következményei lettek a közép-európai országokat érintő lakosságcserék. A magyarországi németek kitelepítésében és a csehszlovák–magyar lakosságcserében már a kiépülő politikai rendőrség is részt vett, bár ezek lebonyolítása ekkor még döntően más rendvédelmi szervek feladata volt. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy e kényszerű népességmozgásoknak a testület későbbi tagjai is elszenvedői lehettek. Bár a Belügyminisztériumban alkalmazott biztonsági szempontok miatt alig találhatunk a trianoni határokon túl született későbbi III/III-ast, azért akadt ilyesmire is példa. Horváth Attila a Pozsony melletti Diószegen született, apja a helyi cukorgyárban dolgozott. 1947-ben a csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében a Baja melletti Vaskútra telepítették őket, s a nyolcadik osztályt már ott fejezte be.[75] Varga József családja a Léva melletti Vámosladányból származott, apja a helyi kiskereskedést vezette, de 1942-től már Érsekújváron élt alkalmi munkákból. Életrajza szerint 1947-ben az *„akkori nacionalista Benes kormány intézkedései folytán"* telepítették ki őket. Így kerültek Budapestre, ahol apja a Budapesti Kábel- és Sodronykötélgyárban talált állást (és szerzett elismerést sztahanovistaként), míg fia a református gimnáziumban folytathatta tanulmányait (emiatt állambiztonsági tisztként magyarázkodni kényszerült).[76]

Az 1945 márciusában kihirdetett földosztás alapvető változást hozott az agrártársadalomban. A tulajdonviszonyok radikális, kommunista tervek szerinti átrendezését a propaganda a szegénység évszázados sérelmeivel igazolta. A korszak ideologikus, gazdasági (és a későbbi emlékezetpolitikai) vitáin túl az intézkedések hatása lecsapódott a III/III-asok családtörténeteiben is. A belügyesek szikár életrajzaiban is ezen a ponton jelentek meg az aktivitás színes példái. Susán Gáspár maga is a nógrádi földosztás szervezője lett,[77] míg Bakonyi Imre apját láthatta a helyi földosztó bizottság elnökeként.[78] Gál Ferenc élénken emlékezett arra, hogy tíz gyereket nevelő szülei 14 holdat kaptak a földosztáskor, és a Vörös Hadsereg lovat, szekeret is biztosított nekik.[79]

A falusi származású tiszteknek az új birtokok adtak fizikai munkát, illetve valós gazdálkodási tapasztalatot. A család saját földjén történő gazdálkodás, a kiegészített törpebirtokok feletti öröm élménye a tömör, hivatalos életrajzokban is megragadható. Lovász István a családi sorsban bekövetkező fordulat előzményeit így fogalmazta meg: *„szüleimnek a felszabadulás előtt 1 ½ hold földjük (...), annak jövedelméből megélni nem tudtak."*[80] Apja ezért idény-, illetve kubikosmunkával igyekezett eltartani családját. Az 1945-ben kapott 5 holdnyi birtok a családtörténet meghatározó fordulataként került említésre. A gazdálkodáshoz kapcsolódó paraszti ethosz nyomai még a belügyes életrajzokban is tetten érhetők. Varga Gergely azok közé tartozott, akik már 1945-ben a rendvédelmi szervek tagjai közé kerültek. Apja, aki új birtokosként immár 15 hold földdel rendelkezett, 1945-ben azzal fogadta hazalátogató fiát, hogy *„nem dolgoztál semmit"*, majd az otthoni munkába őt is bevonva állattartással foglalkoztak 1948-ig.[81]

A szovjetizálást előkészítő társadalompolitikai intézkedések nyomán sokak számára nyílt meg az agrárszerveződések csatornája. A későbbi belügyesek ekkor kerülhettek először közfunkcióba, illetve hatalmi pozícióba: Bakonyi Imre például 1946-ban a Földmunkás Szakszervezet, majd 1948-ban a Magyar Kommunista Párt tagja, 1949 márciusában pedig az ÁVH Karhatalom beosztottja lett. Békési András a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) függetlenített községi titkára lett

Gyomán, majd egy hathetes pártiskola elvégzése után már a szervezet járási titkára lett Orosházán.

Az 1945-ben megszerzett földet azonban hamarosan be kellett adni a termelőszövetkezetekbe. A magyar parasztság beterelése a közösbe, a magángazdálkodás felszámolására indított első kampány 1948-ban kezdődött. Az állami erőszakkal végrehajtott intézkedések természetesen többnyire a falusi káderek szüleinek földjét (a családi birtokokat) érintették. Erre visszafogottan emlékeztek, hivatalos életrajzaikban annyi állt, hogy a szüleik beléptek a termelőszövetkezetbe, jelenleg tsz-tagok, esetleg, hogy földjüket „bent hagyták" a termelőszövetkezetben, illetve felajánlották a közös gazdálkodáshoz. A feltárt életutakban szinte alig van nyoma az agrárvilágban bekövetkezett változásoknak, de a gazdaságpolitikai fordulatok esetenként lecsapódtak a családtörténetekben. Fábián Józsefné (Bodnár Anna) szülei önállóan gazdálkodtak 1952-ig, majd beléptek a termelőszövetkezetbe, amit 1956 tavaszán elhagytak, végül a kádári kollektivizálás során ismét csatlakoztak a „közös gazdálkodáshoz". A kollektivizálási hullámokat kísérő drámai személyes történetek lokális és össztársadalmi szinten is tabunak számítottak. A fájdalmas emlékek csak évtizedek távlatából (a rendszerváltás után) fakadhattak fel. Végvári József családi tragédiáját (amelyet, mint láthattuk, hivatalos életrajzában nem részletezhetett) így idézte meg: *„A téeszesítésnél elvették mindenünket, tehenek, lovak, kocsik, vadonatúj vaseke, vasborona, semmink nem maradt. Az a pasas hajtotta el az állatokat, aki korábban dolgozott velük apámnak; részegen érkezett, és a téeszig ütötte-vágta a jószágot. Apám utánament, vasvillával félholtra verte, elbújt, aztán később felakasztotta magát. Anyám nevelt fel, ő írta alá a belépési nyilatkozatot a téeszcsébe."*[82]

A tabusítás összefüggethetett azzal is, hogy a belső elhárítók között olyan személyeket is találhatunk, akik aktív szereplői, s különösen 1956 után (a mezőgazdasági elhárítás munkatársaként) ellenőrzői voltak a hadjáratszerű kollektivizálási kampánynak.

Kiss Pál a világháborút követően, 1945-ben visszatérve szülőhelyére, Tápiószentmártonban rögvest belépett a kommunista pártba. A földigénylő bizottság saját statisztikája alapján az 1255 igénylőnek juttatott 8113 hold szétosztásában segédkezett. 1946-ban a helyi földműves-szövetkezet vezetője lett, majd az Újonnan Földhöz Juttatottak Országos Szövetségének (UFOSZ) aktivistája volt. Életrajza szerint 1948-ban az első országos szövetkezeti versenyen szervezetével második díjat (4000 forintot), 1949-ben pedig 12 ezer forint értékű mezőgazdasági kisgépet nyertek. 1950-ben vezetőképző iskolára küldték, onnan hívták az ÁVH-hoz.[83] Gál Ferenc későbbi csoportfőnök-helyettes és a pártközpont osztályvezetője 1948 végén az Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége (EPOSZ) helyi titkára, közben falujában az elöljáróságon adóügyi előadó volt. Erre az időszakra így emlékezett: *„igen radikális intézkedéseket tettem kulákok ellen pl. 1949 őszén 5 kulákcsaládot likvidáltam, igen látványos körülmények között (...), majdnem bajom lett a megyei pártbizottság helytelenítette."*[84]

A gazdasági élet átalakítását megalapozó államosítás hullámai (nagyüzemek, bányák, nagy- és kisvállalatok, bérlakások magántulajdonának megszüntetése) kevéssé jelentek meg a III/III-asok egyéni történeteiben. Társadalmi helyzetük miatt a döntő többség legfeljebb alkalmazottként élhette át a tulajdonviszonyok megváltoztatását, a munkaadói szerepkörben lezajló változást. Fogarasi Ferenc 1945-ben még a Hangya Szövetkezetben lett kereskedőtanuló, de mire 1948-ban segédvizsgát tett, jogfolytonossággal a Közért kiskereskedelmi vállalatnál találta magát,[85] 1950-ben már onnan küldték hat hónapos bentlakásos árudaképző tanfolyamra. Bere József raktári segédmunkás volt Békéscsabán Ehrenfeld Jenő üveg- és porcelán-nagykereskedőnél, de hamarosan ugyanott az Üvegért Vállalat alkalmazottja lett.[86] Rácz Sándorné, a Divatcsarnok alkalmazottja az államosítás után az Állami Áruház (a későbbi Úttörő Áruház) eladója lett.[87] Ugyanakkor az államosítás munkáskáderek tömegeinek adott kiugrási lehetőséget.

(A fővárosi kiválasztási folyamatban Biszku Béla játszott főszerepet.) A későbbi parancsnokok közül Sándor György egy államosított konzervgyár személyzeti osztályvezetőjeként szerezhette meg első vezetői tapasztalatait.

A III/III-asok 1945 utáni generációs élményei közül kiemelkednek az újjáépítés történetei, az ifjúsági tömegrendezvények, végső soron a Rákosi-korszak permanens kampányai, legyenek azok 1) direkt politikai célokat megfogalmazó kezdeményezések, 2) a termelési, gazdasági mozgósítás esetei, vagy 3) a kultúrharc eseményei.

A társadalmi méretű kampányokról – a hidak újjáépítésétől kezdve a rohammunkákon át az ország energiaellátása miatt kiemelten fontos úgynevezett széncsatákig – számos visszaemlékezés-töredék maradt fenn. A mozgalmi ünnepek, felvonulások, kongresszusok új koreográfiái a filmhíradók tudósításai révén is megidézhetők. A korszak lelkesültségének lenyomatai a III/III-asok történeteiben is megtalálhatók. Az 1945-től megkezdődő permanens agitáció változatos módon jelent meg a belügyes történetekben. A köztörténetből jól ismert elemek generációs történetként vagy a szovjetizálás különböző lépcsőfokaihoz kapcsolódva is előkerülhettek.

Életrajza szerint Rácz Sándor már 1944 decemberében a kommunista párt helyi alapítói között szerepelt jegyzőként, bár rögzítenie kellett, hogy párttagkönyvet csak 1945-ben kaptak. Közéleti aktivitást az ifjúságot behálózó, a különböző szerveket beolvasztó Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségben (MADISZ) fejthetett ki községi, majd országos szinten. Kvázi kötelező elemként hivatalos életrajzában megemlítette „patrónusait", a párt korabeli ifjúságpolitikusait, Nonn Györgyöt és Hegedüs Andrást is. A hasonló karriert befutó Gál Ferenc a MADISZ programjaiból a focizásra és a bálokra emlékezett, ami „akkor nagy újság volt nekünk és persze divat". Saját fejlődéstörténetében a komolyabb politikai munkát a szovjetizálást direkten szolgáló ifjúsági szervezetekhez kötötte. Emellett írt újságcikkeket, de részt vett az 1949-es Világifjúsági Találkozó (VIT) szervezésében és népművelési kampányokban is, míg 1952-ben az ÁVH kulturális elhárító részlegéhez került.

A későbbi állambiztonsági tisztek közül fiatalkorukban számosan vettek részt a generációs alapú mozgósításban. Barát Tibor 1947-től a Hazai Fésüsfonó és Szövőgyár úttörőcsapatát vezette, 1949-ben pedig az első úttörőkongresszus küldöttje volt, mielőtt pártiskolára került. Lovász István fiatal tanítóként a békéscsabai úttörőház igazgatója lett. A legtöbben agitátor szerepükre emlékeztek, a munkahelyükön vagy a katonai szolgálat során végzett politikai munkát rögzítették életrajzukban.[88] Kiss Ervin és Hanusz Gyula például a Hungária Fürdő segédmunkásaiként agitáltak a párt mellett a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) létrejöttének időszakában. A munkáskáderek szakszervezeti aktivitásukkal tűnhettek ki. Stengl Károly mint a Hungária Vegyi Művek üzemi SZIT-titkára a szervezet vándorzászlóját is elnyerte brigádjával, ennek köszönhetően az 1947-es prágai Világifjúsági Találkozóra való kijutásra is büszke lehetett. 1949 márciusában az üzemi pártszervezet javaslatára jelentkezett rendőrnek.[89]

A Rákosi-korszak szimbolikus presztízsberuházása volt Sztálinváros építése, amely több szálon kötődik a BM III/III. Csoportfőnökség történetéhez. Az országos toborzókampánynak köszönhetően a belső elhárítás későbbi munkatársai közül többen dolgoztak a város, illetve az acélmű építésén, miközben egyes kollégáik már ávósként védelmezték a vállalkozást. A főtisztek közül legkorábban Harmati (Hingyi) Imre járt a településen, lévén ő Dunapentelén született. Hollandi Pál 1949-ben nyári munkásként volt jelen az új város születésénél. Földi Géza és Adamik Mihály 1951-ben a DISZ-kampány hatására jelentkezett munkára. Horváth Attila visszaemlékezése szerint 1951-ben érettségije után saját kérésére került Sztálinvárosba a 26/1-es Gyárépítő Ipari Vállalathoz mint technikus. Mindezt évtizedes távlatból is nagy megtiszteltetésnek tartotta („habár sokan helytelenítették akkor"), és szakmai fejlődési lehetőségként gondolt rá később is. 1956 má-

jusától a pécsi hőerőmű építésén is dolgozott.[90] Eközben Oravecz Ferenc a Dzerzsinszkij Iskola elvégzése után a helyi ÁVH-kirendeltség osztályvezető-helyettese lett, bár nem sokkal később Székesfehérvárra helyezték.[91] Győri Zoltán a mezőgazdasággal és hadiiparral foglalkozó ávós részlegek mellett egy ideig a sztálinvárosi építkezéseket is felügyelte.[92] Rajtuk kívül a nagyarányú fluktuáció és a folyamatos éberségi kampányok, illetve propagandaesemények révén a későbbi III/III-asok közül többen is megfordulhattak Sztálinvárosban, elsősorban kormányőrként, személyi biztosítóként vagy karhatalmistaként.

Utak a politikai rendőrséghez

A toborzás (a rekrutáció) felől közelítve az államvédelmi munkatársak körében markánsan elkülöníthető csoportokat találhatunk. A munkáskáderek mellett az oktatási intézményekből vagy a Honvédségtől, illetve a Néphadseregből toborzott káderek is külön mentalitást képviseltek. A belügyi, rendvédelmi szervektől érkezők sokszor az Államvédelmi Hatóság terjeszkedése révén kerültek a testülethez. Eközben a politikai kontroll érdekében, olykor az „éberségi kampányok" során pártkádereket is gyakran neveztek ki kisebb-nagyobb vezetői beosztásokba.

A Rákosi-korszak munkáskádereinek villámkarrierje különösen jól szemléltethető az erőszakszervezeteknél. Az országos testületté váló Államvédelmi Hatóság káderigényét ideologikus szempontok szerint a gyárakból kiemelt megbízható fiatalokkal elégítették ki. Több időszakból is ismertek azok az utasítások, amelyek nyomán közvetlenül a termelő munkakörökből vezényeltek fiatalokat a szervezethez. Így a fővárosi nagyüzemekben is megtalálhatók az életutak sűrűsödési pontjai. A későbbi III/III-as munkáskáderek között is meghatározó arányban találhatunk angyalföldi és csepeli munkásokat, így a korszak gyakran énekelt munkásindulója, a „Vörös Csepel, vezesd a harcot, Váci út, felelj neki" kezdetű lelkesítő dal bizonyára sokak szívét megdobogtatta. Ezért sem véletlen, hogy a hetvenes évek második felében a belső elhárítás pártbizottsága (MSZMP BM 5-ös Bizottság) a csepeli pártbizottsággal kötött többször megújított, a belügyi sajtóban is közölt megállapodást.[93] A BM III/III. Csoportfőnökség Pártbizottságát vezető Szigetvári Árpád mellett, aki a szentesi MKP javaslatára került Csepelre, ahol betanított munkás volt, amíg csatlakozott 1949-ben az ÁVH-hoz, tucatnyi III/III-as főtisztnek volt csepeli múltja.

A fiatal munkások által megtapasztalt sztahanovista kampányok, munkaversenyek a Kádár-korszakra társadalmi munkává szelídültek. A hetvenes évek második felére a BM III/III-as Csoportfőnökség Pártbizottsága a Csepeli Szerszámgépgyár pártbizottságával is „társadalmi szerződést" kötött sport-, társadalmi és mozgalmi kapcsolatokról (miközben a társadalmi szerződés elméletét tanulmányozó ellenzéki szövegek szerzői után kutatott). A munkásgyökerek ápolására a III/III-asok a közös munka, a szórakozás, a sportolás és a tanulás mellett ünnepségek sorát szervezték. Ezek a „kötelezően ajánlott" programok a hangulatjelentések szerint olykor kifejezetten jól érzékelhető lógással zajlottak. Az illetékesek többször feljegyeztek hasonló morgolódásokat: „*Az elvtársak körében kissé furcsának tűnt, hogy a szakmai vezetők csak kis számban képviseltették magukat.*" Az elvárt kommunista, majd a nyolcvanas évek elejétől a különböző szolidaritási munkaakciók gyakran kaptak kritikát a munkaszervezés vagy éppen a szerszámellátás miatt. Egy 1982. tavaszi, 110 főt megmozgató akció végeztével az egy főre jutó keresetet 90 forintban állapították meg. Az őszi kommunista szombaton az állomány 37%-a, 85 fő vett részt a Csepel Vas- és Fémművekben. A társadalmi munka termelési értékét, 103 ezer forintot a helyi szociális létesítmények fejlesztésére ajánlották fel.[94] A hétvégi lazítás és az imperialista „fellazítás" elleni küzdelem a késő kádárizmusban szinte kéz a kézben jártak. A III/III-asok 1982-ben részt vettek a csepeliek

felszabadulási ünnepségén (1982. április 2.), majd négy hét múlva a szerszámgépgyár gyermeknapi programjához is segítséget nyújtottak. Májusban viszont baráti találkozón a gyár dömsödi üdülőjében pihenhettek, miután a gépgyár munkásőrszázadának tagjai egy politikai továbbképzés keretében meghallgatták a „Fellazítás és ideológiai diverzió" című előadást. A csepeli gyökerekhez a paternalista gondoskodás keretében is vissza lehetett térni. König Miklós, nyugállományba helyezése után, 1976-tól a Csepel Vas- és Fémművek Szociális és Munkásellátási Intézetének parkosítási és fásítási előadója lett.

A karriertörténetek egy markáns csoportjába tartoznak azoknak a történetei, akik közvetlenül az iskolai tanulmányaik után kerültek az Államvédelmi Hatósághoz. Legrészletesebben (mint a következőkben még szó esik róla) Harangozó Szilveszter csoportfőnök rögzítette történetét. Ő az érettségijét követően a megyei ÁVH-kirendeltségen kezdett dolgozni. Hozzá hasonlóan Zima Péter a szerszámlakatos szakma megszerzése után 1951-ben Pécsett tett szakérettségije előtt nyert felvételt az ÁVH-ra. Balázs Tibor a sátoraljaújhelyi kereskedelmi középiskolát elvégezve 1950-ben lett a miskolci ÁVH kirendeltségének tagja. Antal József a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnázium után az ELTE jogi karán tanulva került az államvédelemhez.

Időben előrehaladva mind hangsúlyosabbá váltak a szovjetizált világ káderutánpótlását biztosító intézményei. A pártoktatás kurzusairól a parancsnoki állomány meghatározó része került a szervezethez: az egyházi elhárítás parancsnokai közül Geréb Sándor a Pártfőiskola elvégzése, Győri Zoltán a helyi pártoktatási kurzusok után kapott államvédelmi kinevezést.

Ugyanakkor az államvédelmisták rekrutációjában sajátos szerepet játszottak az átmenet időszakának meghatározó intézményei, a népi kollégiumok is.[95] Nagy Mózes a hódmezővásárhelyi tanyavilágban minden évben más iskolába járt szülei költözése, alkalmi munkavállalásai miatt. Jó eredményeinek köszönhetően

a szegény sorsú gyerekeket felkaroló Tanyai Tanulók Otthonába került, ahol 1948-ban tett érettségit. Közösségszervezőként egy kéthetes tanfolyam keretében 1947-ben járhatott először a fővárosban. Az agrártudományi egyetem elvégzése után csatlakozott az államvédelemhez.[96]

Csáki Ernő uradalmi cselédként kanász és béres volt gyerekkorában. Tanulmányi versenyt nyerve jutott be a helyi gimnáziumba, aminek elvégzését ösztöndíj segítette, de tanítást, részes aratást is vállalt, amíg 1946-ban érettségit tett. Az osztályvezető emlékét négy évtizeddel később, halála után is megidézték: 1988-ban a hódmezővásárhelyi Cseresnyés Népi Kollégium megalakulásának ötvenedik évfordulója kapcsán készült kiállítás miatt a Belügyminisztériumot is megkeresték. A minisztérium személyzeti vezetője, Császár Józsefné küldött választ, amelyben a titkosszolgálati munkát elfedő emlékeket idézett fel: *„szakmai munkáját 1982. december 31-ig töretlenül, nagy hivatástudattal, eredményesen végezte (...), két fiát szocialista szellemben nevelte."*[97] A kései szép szavak megpróbálták elfedni, hogy a sztalinizált oktatási rendbe a népi mozgalom hagyományaira és a szakmai autonómiára alapuló, részben Rajk Lászlóhoz köthető népi kollégiumok nem fértek bele. A hálózat felszámolását immár az ÁVH megfélemlítő eljárásai követték. Bár Harangozó Szilveszterhez hasonlóan utóbb meg kellett tagadniuk, a kezdeményezés mégis több belügyi, államvédelmi vezető karriercsatornájaként szolgált.

Az államvédelemhez (majd az államvédelemhez) vezető tipikus út a Néphadsereg kiképzésein, a kötelező sorkatonai szolgálaton keresztül vezetett a Rákosi- és a Kádár-korszakban is. Farkas Mihály és Czinege Lajos hadserege számított az alapvető szocializációs közegnek. A távoli laktanyákban, mostoha körülmények között eltöltött évek a fiatalok átnevelésének színtereként is működtek. Bár a magánemlékezetben sokszor csak a katonatörténetek maradtak meg, a sorkatonai szolgálat alapvető szelekciós, rekrutációs és ideológiai-indoktrinációs szerepet játszott a fiatal férfiak

világában. Az ÁVH-s életutakban kötelezően volt jelen a katonai szolgálat és képzettség, illetve a Néphadsereg szerepe.

Név	időpont	a katonai bevonulást megelőző munkahely
Szilágyi András	1947	(alkalmi munkák)
Csonka János	1947	Vasbetonszerelő és Gyárépítési Vállalat
Rózsavölgyi Béla	1947	Belvárosi Optika
Braunner András	1948	törökszentmiklósi gőzmalom
Kiss János	1948	(szüleinél dolgozott)
Pintér Károly	1948	Ganz Hajógyár
Békési András	1948	inas (sütőipar)
Újlaki Lajos	1949	Ganz Vagon- és Gépgyár
Kegyes Ferenc	1949	mezőtúri Alföldi téglagyár
Frigyik Jenő	1949	Lenin Kohászati Művek, Diósgyőr
Tihanyi László	1949	tanonc (bognár)
Medvegy Mihály	1949	R-gárda
Kiss József	1950	MÁV (rendészeti csoportvezető)
Eliadesz György	1950	Épületkarbantartó Vállalat
Pálfy Imre	1950	Révai Nyomda
Kassai József	1950	Hámán Kató Fűtőház
Bara László	1951	Fémtömegcikk Művek
Adamik Mihály	1951	Békéscsabai Forgácsoló Szerszámgyár
Fogarasi Ferenc	1951	Közért
Berecz László	1952	Hazai Fésüsfonó és Szövőgyár
Erdei Tibor	1953	Pártőrség
Vörös Gábor	1953	Bácskiskunmegyei Népújság

2. számú táblázat: A katonai szolgálatra bevonuló későbbi III/III-as főtisztek munkahelyei (1945–1953)

A munka világából más rendvédelmi szervekhez, fegyveres testületekhez, praktikusan a rendőrséghez kerültek fiatalok. Innen is vezettek karrierutak az államvédelemhez. 1953-ban a desztalinizáció jegyében az Államvédelmi Hatóságot egyesítették a Belügyminisztériummal. Ez a felső vezetés szintjén nagyrészt azt jelentette, hogy az ÁVH „trójai falóként" elfoglalta a minisztériumot, azaz államvédelmi vezetők kerültek meghatározó pozíciókba.[98] Az állomány szintjén innentől könnyebbé vált az átjárás a különböző testületek között. Igaz, ezt fékezte az államvédelemtől való félelem, az ávósok iránti düh és megvetés, hiszen az ávósok a rendőrség tagjait is megfigyelhették. Ennek következményei az 1956-os forradalom napjaiban váltak világossá, amikor útjaik elváltak, ugyanis a rendőrök jelentős arányban a forradalom pártjára álltak.

A rendőrökből lett államvédelmisták jól körülhatárolható csoportjának története azonban egészen 1944-ig vezethető vissza.

A különböző erőszakszervezetek elfoglalása a kommunista párt kiemelt stratégiai célja volt, amit a szovjet megszállók maximálisan támogattak.[99] Később az ÁVH által bekebelezett szerveknél, akár munkakörváltás nélkül is, államvédelmi alkalmazottá válhatott valaki. A BM III/III. későbbi főtisztjei közül Várkonyi Bálint már 1944 őszén a dömsödi községi rendőrség beosztottja volt,[100] Varga Gergely 1945 tavaszán a kommunista pártba történő belépéssel együtt jelentkezett rendőrnek, Szabó Károly 1945 őszén a dunavecsei járási pártbizottság javaslatára került a BM állományába. Tóvölgyi Antalt a Komárom-Esztergom megyei pártbizottság 1947 tavaszán irányította az esztergomi rendőrkapitányságra, hogy javítson a szervezet politikai összetételén.[101] Medvegy Mihály korábban a párt féllegális rendfenntartó szervének, az R-gárdának a tagja volt. Lovász Imre 1949-ben rendőrtoborzáson jelentkezett rendőrnek.[102] Göndör Miklós 1947-től a rendőrségnél dolgozott autószerelőként, majd 1951-ben áthelyezéssel az ÁVH központi garázsába került.[103] Hasonlóan alakult Gáspár László sorsa is. Bodor Ernő 1946 tavaszától a magyarbólyi határrendészeti kapitány-

ságon szolgált, ám a határőrséget az ÁVH-ba olvasztották,[104] így államvédelmista (zöld ávós) lett,[105] akárcsak Takács Tibor.

Végül megkerülhetetlenek a politikai rendőrség karriertörténeteinek azon szereplői, akik mozgalmi, politikai vonalon kerültek az államvédelemhez. Meghatározó csoportot alkottak azok, akik pártfunkciókból, a nómenklatúra tagjaiként tömegszervezetekből, esetenként állami hivatalokból kerültek a testülethez. Többen az állampárt különböző hatalmi központjaiban is dolgoztak korábban. A legsokoldalúbb káder, Eperjesi László 1946–48 között a MADISZ központjában dolgozott, 1948–50 között a Magyar Labdarúgó-szövetség (MLSZ) titkára, az Országos Sporthivatal (OSH) osztályvezetője volt, 1950-től 1957-ig a pártközpontban, 1957-től 1960-ig a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) központjában, 1960-tól 1962-ig ismét a sporthivatalban (akkori nevén Magyar Testnevelési és Sporthivatal, MTSH) dolgozott. Kiss Ervin 1949-től a pártközpont Szervezési Osztályának politikai munkatársa lett.[106] Gyenes József különböző ifjúsági szervezeteknél végzett munkája után, 1950-től az MDP Párt és Tömegszervezési Osztály előadója, majd 1954 decemberében, a Belügyminisztérium „kikérése" után a Budapesti Dózsa vezetője lett, államvédelmi százados rendfokozattal. Borók Kálmán 1954 és 1957 között az Írószövetség szervezőtitkára volt, így hatékonyan szolgálhatta 1958-tól a kulturális elhárítás munkáját. A népi írók elleni „Harmadikos" ügyben eredményesen hasznosíthatta korábbi tapasztalatait.[107] Gyarmati András a Népművelési Minisztériumban, majd a Tájékoztatási Hivatalnál dolgozott, ahonnan személyes konfliktusok miatt távozott. 1956 decemberétől 15 éven keresztül a média (tájékoztatás) sikeres elhárítótisztje lett.[108]

Fábián Józsefné (Bodnár Anna) 1950-től a Szabolcs-Szatmár megyei Pártbizottság politikai referense volt, 1952-től már a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztályán dolgozott, majd 1954-ben áthelyezték a belső elhárításhoz. A Magyar Dolgozók Pártja helyi vezetői közül kerültek az államvédelemhez Novák Sándor

vásárosnaményi (1951–1952), Sándor György bicskei (1953–1958) párttitkár, míg Söjtöri Géza, az Egyetemi Orosz Intézet (későbbi Lenin Intézet), majd a Budapesti Orvosegyetem párttitkára lett. Többen állami, illetve középhivatalok vezetői voltak. A főtisztek közül Lovász István a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója volt, amikor államvédelmi főhadnagy ranggal a BM Üdültetési és Gyermekneveltetési Osztály Pedagógiai Alosztályának vezetője lett. Gál Ferenc a Népművelési Minisztérium Személyzetoktatási Osztályáról, Anhalt Róbert a Közületeket Elhelyező Bizottságától került az államvédelemhez. Az ötvenes években írt kádertörténetekben a „Párt" által történt kinevezés, a munkássorból történő „kiemelés" maradt a meghatározó elem. Pálinkó Antal (1947-től a Magyar Textilfestő Gyár segédmunkása) minderről így számolt be: „*A gyárból a Párt kiemelt és a keszthelyi, majd a debrecen-pallagpusztai Mezőgazdasági Akadémiára helyeztek politikai előadónak. 1950 szeptemberében a Budafoki Szőlészeti és Borászati iskola vezetője lettem, majd az iskola technikummá alakulásakor a technikum igazgatója lettem. 1952 jan a kollégiumi igazgatók tanfolyamát vezetem, onnan kerültem 1952. március 1-jén az Államvédelmi Hatóságra.*"[109]

A társadalmat behálózó államvédelmi és pártszervezetek más munkahelyekről is kiemeltek kádereket. Orosz István például fogtechnikusként, Bozsik László a Beszkárt kalauzaként dolgozott, Solti László a József Távbeszélő Hivatal telefonszerelője, Ádám Miklósné szabótanonc volt. Az államvédelemhez történő belépést a kádári életútelbeszélések ritkán részletezték. Néhány korábbi töredék, önvallomás azonban fennmaradt a személyi aktákban. Ezek közül kiemelkedik a belső elhárítás világát meghatározó, az egyik legsikeresebb állambiztonsági karriert befutó Harangozó Szilveszter esete.[110] Az egyházi középiskolába járó fiatal egy fordított damaszkuszi útként írta le történetét: „*A párt formáló és nevelő ereje volt az, ami megmutatta, hogy én eddig nem jó úton jártam, hogy azok, akik a klérus szekerét tolják, valóban az ellenség malmára*

hajtják a vizet." Harangozó Szilveszter 1949 júniusában, érettségije előtt egy nappal a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának Szolnoki Osztályán három osztálytársát jelentette fel. A korszak légkörét megidéző történet szerint ugyanis a feljelentett fiatalok érettségijük előtt azzal zsarolták meg a tanáraikat, hogy ávósok lesznek, és el fognak bánni a reakciós tanárokkal. A következő hónapban azonban a feljelentést fogadó hadnagy javaslata alapján Harangozó csatlakozott az ÁVH-hoz.

Az államvédelem és az állambiztonság közti nyilvánvaló folytonosság mellett figyelemre méltók a megszakítottság olyan esetei, amelyek a sztálini hatalomgyakorlás jellegzetességeiből következtek. A terror nemcsak a felső vezetést érte el, hanem az ÁVH vezérkarának (Péter Gábor és társai) letartóztatása után a koncepciós perek logikája szerint további szatellitperek és -eljárások következtek.[111] Az 1962-ben a pártvezetés határozata nyomán eltávolított egykori államvédelmi vizsgálók (az „elbocsátott légió" tagjai) egyharmadánál volt jelen ez a megszakítottság. Tehát az 1962-ben középvezetői posztról távozók már korábban (legalább egyszer) elkerültek a szervezettől.

A III/III-as főtisztek esetében elvétve mindkét típusra is találunk példát. Solti László, aki 1978–1987 között a BM III/III-A Alosztály parancsnokaként párt- és állami vezetők biztosításáért felelt, néhány hónapra anyagi okok miatt hagyta ott a rettegett szervezetet. Miután Borsod megyei karhatalmistaként csökkentették a fizetését, leszerelt, és néhány hónapig a Lenin Kohászati Művek gáztisztító üzemében dolgozott, míg 1953 novemberében visszatért az ÁVH-ba. Mérő Lajost, az ÁVH jugoszláv vonalon foglalkoztatott operatív tisztjét 1952-ben szakmai fegyelmivel távolították el, és a pártból is kizárták, majd 1954 nyarán visszakapta tagságát, novemberben pedig visszavették a közlekedési osztályra. Puskás Lajos az ÁVH kaposvári kirendeltségének vezetője volt, majd 1949 októberében Pécsett lett személyzeti vezető. Koholt vádak alapján három év szabadságvesztésre ítélték, amiből két évet

le is ült. Szabadulása után a gyulai állami gazdaság kocsikísérője, majd a helyi vízügyesek munkavezetője lett. Rehabilitációját követően 1955 januárjától a mezőgazdasági elhárítás munkatársa lett. A kádári archetípus hatodikként említett eleméhez hasonlóan az államvédelmi életutakban is egymásba fonódhatott a tettes és az áldozat szerepköre.

Az ÁVH-s múlt

Az Isteni Szeretet Leányai apácarend Szabadság-hegyen épült zárdáját 1949-ben az államvédelmisták foglalták el. Az épületben kezdte meg működését a Dzerzsinszkij Iskola, amelynek feladata az államvédelmi középkáderek kinevelése volt. Kezdetben évente 250 fő kiképzésével számoltak. Az iskola ideologikus céljaként rögzítették, hogy „*a párthoz és a Szovjetunióhoz hű, áldozatkész és fegyelmezett harcosokat neveljen*".[112]

A történeti megismerés lehetőségeit, a Rákosi-korszak forrásadottságait érzékelteti, hogy negyedszázad múltán az ugyanott működő Rendőrtiszti Főiskola „kutatóinak" is nehézséget okozott az egykori tisztképzés rekonstruálása. Egy korabeli szakdolgozat mindenesetre úgy fogalmazott: „*A politikai megbízhatóság volt az elsődleges kritérium. A volt illegális kommunista párt konspirációban járatos tagjai is nagyobb számban kerültek a párt döntése alapján e szervekhez. Az ő ismereteik igen nagy segítséget adtak a fiatalok nevelésében, politikai és konspirációs képzésében.*"[113]

Az államvédelmi kiképzésben a belső elhárítás későbbi tisztjei személyi anyagaik szerint más tanfolyamokon is részt vehettek: az Andrássy út 60.-ban tartott kezdeti kurzusoktól a szervezetszerű tanulmányokig. A katonai elhárítás beosztottjai a Bartók Béla úton 1949-ig olyan kurzusokat látogathattak, amelyeket Berkesi András, a későbbi sikeres krimiíró felügyelt. A hírszerzés képzéseit a Budakeszi úti titkos objektumokban szervezték, később ez

Idegen Nyelvek Főiskolája néven intézményesült. A káderlapok szerint a felsőfokú szakmai végzettséget adó Dzerzsinszkij Iskolában a III/III-as főtisztek csaknem negyede tanult (tízen már 1956 után). A kádári állambiztonság egy meghatározó része a Rákosi-korszakban kapta meg az alapvető titkosszolgálati kiképzést. Az ő ideológiai és szakmai átképzésük 1956 után kiemelt feladattá vált.

1948	Puskás Lajos
1949	Szabó Gyula
1950	Szilágyi András, Kovács Ferenc
1951	Varga Gergely, Békési András, Oravecz Ferenc
1952	Braunner András, Lovász Imre
1954	Bakonyi Imre
1955	Bere József, Orosz István, Tóvölgyi Antal
1956	Berecz László, Sebestyén Sándor
1958	Göndör Miklós, Papp Tibor, Rózsavölgyi Béla
1959	Tihanyi László, Erdei Tibor, Harmati Imre, Berecz László, Karácsonyi István

3. számú táblázat: Az Államvédelmi Hatóság Dzerzsinszkij Iskolájában tanuló III/III-as főtisztek

A történeti emlékezet az Államvédelmi Hatóság működéséhez a koncepciós pereket, az Andrássy út 60. kínvallatásait vagy a kényszermunkatáborok borzalmait kapcsolja. A szervezet jól dokumentált ügyeiről számtalan feldolgozás született, a testület egyes (segéd)funkcióinak azonban alig maradt nyoma. Mindez az 1956-os iratpusztuláson túl a dokumentumok tudatos szelekciójának a következménye volt. Ez a működési és operatív iratok mellett a személyügyi akták kapcsán is megfigyelhető. A kádári politikai rendőrség munkatársaként az érintettek belső történeteikben is

keveset beszéltek ávós múltjukról. Még szolgálati helyüket is pontatlanul rögzítették: 1956 után nem tudtak vagy nem akartak emlékezni korábbi részlegeikre.

A káderlapok elsődleges feldolgozása után mindenesetre megállapítható, hogy a III/III-as főtisztek kétharmada rendelkezett államvédelmi múlttal. Ennek a 82 fős sokaságnak azonban csak körülbelül a negyede dolgozott operatív tisztként a mindennapokban, egy másik negyede a katonai elhárításnál tevékenykedett, egy további negyede pedig a kormányőrség és a karhatalom különböző testületeiben szolgált. Rajtuk kívül hatan szolgáltak vezetői, parancsnoki beosztásban vidéki kirendeltségeken. 1956 előtt a legmagasabb beosztást, szinte kivételes példaként, Harangozó Szilveszter érte el az ÁVH titkárságának vezetőjeként. A későbbi főtisztek negyede az ÁVH különböző szervezeteinél segédszerepet töltött be a nyilvántartásokat vezetve, környezettanulmányokat készítve, illetve a testület egészségügyi, sport-, oktatás- és nevelésfunkcióit segítették. Az egykori pártfunkcionáriusok, személyzeti vezetők közül hárman folytatták a karrierjüket 1962 után a belső elhárításnál.

A személyes akták csak közvetetten őrzik az államvédelmi munka lenyomatait, olykor csak kitüntetések vagy éppen fenyítések formájában. Így Bíró Sándor veszprémi ÁVH-vezető (később a protestáns egyházakban kiépített hálózat szervezője) a következőt jegyezte fel: „*1954 nyarán a balatoni hajószerencsétlenség alkalmából a kihallgatásom mellőzésével szolgálat hanyag ellátása miatt miniszteri megrovás részesültem*". Magyarán az egyházi elhárítás későbbi sikeres tartótisztje az 1954-es gyermeknapi, balatonfüredi hajótragédia, a Pajtás gőzös elsüllyedése kapcsán kapott elmarasztalást, de büntetését – más esetekhez hasonlóan – néhány éven belül törölték.

Az irathiány következtében, illetve az adatfeldolgozás jelenlegi szintjén a legtöbb esetben még csak közvetetten írható le a belső elhárítás főtisztjeinek korábbi államvédelmi tevékenysége. Az 1956

előtt operatív tisztként tevékenykedők a korszak különböző konstruált eljárásainak megalapozásához járulhattak hozzá, a katonai elhárítás beosztottai pedig a fegyveres testületek megtisztításának részesei lehettek. A különböző karhatalmi egységek tagjai a helyi társadalmi ellenállást letörő, például a kollektivizálás nyomán feltörő falusi elégedetlenséget megtorló akciókban vehettek részt. A nyilvántartóként, gépíróként dolgozó munkatársak pedig közreműködtek az ÁVH hatalmas (a szervezet központjában, a pesti „Fehér Házban" 1951-től több emeletet elfoglaló) adattárainak létrehozásában. Az 1,2 millió állampolgárról vezetett kartotékrendszert azonban 1956 után számos más dokumentummal együtt szanálták. Így az ÁVH meghatározó parancsnokainak közvetlen tevékenységéről is csak töredékek állnak rendelkezésre. A kistarcsai internálótábor parancsnoka, Tóvölgyi Antal tevékenysége is elsősorban visszaemlékezések révén ragadható meg.

parancsnok (vidéki kirendeltségvezető)
Bíró Sándor
Harangozó Szilveszter
Oravecz Ferenc
Puskás Lajos
Seres József
Szabó Károly
operatív tiszt
Atyin Gábor
Bakonyi Imre
Bakonyi Lajos
Bara László
Csonka Dezső
Fogarasi Ferenc
Gál Ferenc
Mérő Lajos
Nagy Mózes
Orosz István
Solti László
Zima Péter
kormányőr, karhatalmista
Bozsik László
Csongrádi Károly
Eliadesz György
Karácsonyi István
Kegyes Ferenc
Kérdő István
Kovács Ferenc
Lunczer Ferenc
Papp Tibor
Vörös Gábor

pártfunkcionárius / személyügyis (káderes)
Gáspár László
Pálinkó Antal
Szigetvári Árpád
a katonai elhárítás beosztottja
Frigyik Jenő
Fülöp József
Kiss János
Rózsavölgyi Béla
Sebestyén Sándor
Szilágyi András
Varga Gergely
börtönügy
Tóvölgyi Antal
határőr
Bodor Ernő
titkárnő
Bán Józsefné
tanár
Balázs Tibor
Dragovecz Jánosné
Matakovics György
nyilvántartó
Oszip Lajosné
garázsmester
Göndör Miklós
távírász
Takács Tibor

4. számú táblázat: A BM III/III. Csoportfőnökség főtisztjeinek az Államvédelmi Hatóságnál végzett fő tevékenységi köre

A III/III-as tisztek élettörténetüket 1956 után a Belügyminisztérium személyzetisei számára írták meg. A Rákosi-korszak történetei kádári optikán keresztül maradtak fenn más aktákban is. Ez számos jelenség kapcsán megragadható. Az államvédelmista tevékenységet 1956 után BM-szolgálatként tüntették fel. Az ÁVH neve lényegében mindenhonnan eltűnt, így a rendfokozatok, részlegek elnevezése mellől is. Ezzel szemben fennmaradt a párttagság, a mozgalmi múlt folytonossága, amit az MSZMP kongresszusainak számozása fejezett ki a leglátványosabban. A korszak terrorjára 1962 után „törvénysértésként" lehetett utalni.

Hasonló eufemizmusok számos változata élt a sztálinista múlttal kapcsolatban. Ezek különösen nagy számban fordultak elő a kollektivizálás már említett eseteinél. A sztálinvárosi építkezés 1961 után dunaújvárosi vállalkozássá alakult az emlékezetben. A rákó-

sista múlt nagy mozgalmi tapasztalattá, élettapasztalattá, végső soron beszámítható munkaviszonnyá vált. A korábbi társadalmi, gazdasági jelenségek leírásában kádári műszavak (például a „maszek") is megjelentek. Ám a rendszer tabui miatt számos esetben a történetek (részleteinek) hiányai vagy a generációs nosztalgia észlelhető csupán.

Mindez kimutatható a pártvezetés szintjén is. Kádár János 1985-ben a BM országos értekezletén oldott hangulatban emlékezett vissza négy évtizeddel korábbi rendőri, illetve belügyminiszteri tevékenységére. A megtett történelmi út eredményeit nemcsak az ünnepi évfordulókon, hanem a válságjelenségeket észlelve is nagy erővel hangoztatták. Így érthető, hogy a generációnyi időtáv ellenére a nyolcvanas évek egyes történeti műsorai olykor heves reakciókat váltottak ki az állomány köreiben. Egy belső hangulatjelentés szerint: *„A TV-ben, Rádióban elhangzott filmek, riportok az 50-es évek negatív jelenségeiről, túlzott felnagyításban foglalkoznak az akkori időszakkal. A nézőben az a benyomás alakul ki, hogy hazánk újkori történelmének 50-es éveit egy modern inkvizíció emberpusztító működése jellemzi leginkább. Bosszantónak tartják az elvtársak, hogy a mozi-látogató fiataloknak azt sugalmazzák, hogy az 50-es években a törvénysértéseken kívül más említésre méltó dolog nem történt. Úgy tűnik, hogy a művészi életünkben divat lett az 50-es évek leleplezése, pártosság, korrektség, történelmi hűségre való törekvés nélkül. A művészek szabadságára hivatkozva- groteszk karikatúrát csinálhatnak abból, amiben sokan hittek, és amiért sokan életüket sem sajnálták feláldozni."*[114]

A Rákosi-korszak és a szovjetizálás hivatalos emlékezetét azonban ekkor még nem érte komoly kihívás. A III/III-asoknak nagyobb feladatot jelentett (meg)birkózni 1956 emlékével.

4

1956

Az 1956-os forradalom kitörése nemcsak a pártállami vezetés tagjait, de az erőszakszervezetek irányítóit is váratlanul érte. Az október 23-át követő napok az egyéni sorsokban is vízválasztónak bizonyultak. Ez különösen jól látszik a belső elhárítás munkatársainak életútjában. Az állomány eddig bemutatott történeteinek relatív sokszínűsége mellett a karrierutakban lényegében egy közös elem található: az 1956-ban vállalt szerep és az esemény értelmezése. A későbbi III/III-asok közül legtöbben a forradalom napjaiban is a hatalom szilárd támaszának bizonyultak, többen „muszkavezetőként" segítették a szovjet csapatokat, majd részt vettek a megtorlás eljárásaiban. Az amnesztiával szabadultak megfigyelése és manipulálása 1962 és 1989 között mindvégig a szerv alapvető feladata maradt. A belső elhárítás fontos szerepet játszott a forradalommal kapcsolatos emlékezetpolitika formálásában is. Szimbolikus, hogy a szerv utolsó nagyszabású akciója Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésének titkosszolgálati kontrollja lett.

Belügyes emlékek

A kommunista titkosszolgálatok tagjai, érthető okokból, nem szerepeltek a sajtóban, a nyilvánosság fórumain. Kivételes alkalmakkor is csak megfelelő fedőtörténettel jelenhettek meg. Ilyen eset volt, amikor a Belügyminisztérium képes hetilapja, a *Magyar Rendőr* 1982 júniusában beszámolt a BM 5-ös Bizottság ünnepi üléséről. Az eseményt az MSZMP 1957. júniusi pártértekezletének 25. évfordulója alkalmából hívták össze. A kádári párttörténetben az esemény az MSZMP hatalmának megszilárdulását jelentette. A rendezvényen a meghívottak között a politikai rendőrség egykori parancsnokai (Hollós Ervin, Komornik Vilmos) és a helyi pártalapszervezetek újjászervezői, sőt a Csepeli Szerszámgépgyár küldöttei is jelen voltak. A meg nem nevezett szerv a BM III/III. Csoportfőnökség volt. A fegyelmezett, öltönyös és többnyire kopaszodó férfiak a minimalista dekorációval díszített teremben (a „Tovább a lenini úton!" mottót látva) meghallgathatták Horváth József papírról olvasott beszédét. Az ünnepi szónok a pártértekezlet jelentőségét méltatta, és a negyedszázados politikai eredmények mellett, a tudósítás szerint, az aktuális gazdaságpolitikai helyzetre is kitért.[115] A rendezvény zárásaként a résztvevők megtekintették az *Ellenforradalom és konszolidáció* című propagandafilmet.

A jelenlévők, a belső elhárítás aktív és nyugdíjas korú tagjai azonban, ha akarták, maguk is összerakhatták 1956 történetét. Ha a III/III-asok megosztották emlékeiket, színes tablót rajzolhattak a forradalmi eseménysorról. S bár visszaemlékezések hiányában nem tudni, mennyit beszéltek róla, de személyi anyagaik szerint az októberi és novemberi napok majdnem minden tapasztalatával rendelkeztek, igaz, a „barikádok túloldaláról". A forradalom huszonötödik évfordulóján (a hazai és nyugati megemlékezések hatásának ellensúlyozására) a Rendőrtiszti Főiskolán rendezett kvázitudományos konferencián összefoglaló előadások

is elhangzottak az eseménysorról.[116] Az ilyen típusú feljegyzések és személyes dokumentumok alapján áttekintés adható a későbbi tartótisztek sorsáról.

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársainak történetei különösen jól érzékeltetik, hogy az egykor az államvédelemnél szolgálók ott voltak az események sűrűjében. Az operatív részlegeknél dolgozó munkatársak már az október 23-i tüntetésen is jelen lehettek. A későbbi főtisztek közül például Zima Péter is külső figyelésen volt. A BM központi épületében többek között Gál Ferenchez futottak be az információk. A forradalom egyik első áldozata Gáspár László, az ÁVH Kultúrosztályának egykori munkatársa (később a BM Tisztiház könyvtárának a vezetője), akit a tüntető tömeg megtámadott és összevert.

A karhatalomnál szolgálók közül az éjszaka során többen ott voltak a Magyar Rádió épületénél, ahová a tüntetők átvonultak, sőt egy feljegyzés szerint Harangozó Szilveszter különleges megbízással járt ott. Kegyes Ferenc és Orosz István alegységével védte az épületet. Kegyes a tömegoszlatás közben a feléjük irányuló kőzápornak köszönhetően sérüléseket szenvedett, majd három napig a Szamuely (Bajcsy) laktanyában ápolták. Hasonlóan járt Tihanyi László, aki október 23-án este nyolc-kilenc óra körül gépkocsijával először a jogi kar épületéhez hajtott, majd a rádióhoz vezényelték. Visszaemlékezése szerint sebesülése után „ellenforradalmárok" vitték a közeli Vas utcai szülészeti kórházba.

A riadóztatott, készültségbe helyezett állomány városszerte (illetve a vidéki központokban is) elfoglalta őrhelyeit. A kezdeti rend fokozatosan bomlott fel. A belvárosi, kormányzati negyed védelmét szisztematikusan szervezték meg. A belső elhárítás későbbi beosztottai több helyszínen is találkozhattak: az Athenaeum nyomda védelménél (Bakonyi Lajos, Frigyik Jenő),[117] az országos pártközpontnál, az Akadémia utcában (Bere József, Berecz László, Eliadesz György, Papp Tibor, Kiss József),[118] a Belügyminisztérium Jászai Mari téri épületénél (Kerényi György, Békési András)[119]

vagy a Parlamentnél (Lovász Imre, Mátyás Vilmos).[120] Emellett számos épületet (államvédelmi objektumot) biztosítottak. Ilyen volt a kormányőrség laktanyája (Nyolczas Béla, Kérdő István),[121] amely néhány nap múlva a Széna téri felkelők egyik bázisa lett. Valószínűleg azonban a legtöbben a Belügyminisztérium központi épületében tartózkodtak. Utólagos elbeszélések szerint tétlenségben töltötték a következő napokat.

A vizsgálati szervek munkatársai részt vettek az előállított tüntetők kihallgatásában (Antal József)[122], a büntetés-végrehajtásnál ügyeltek (Tóvölgyi Antal)[123] vagy rendőrségi fogdákban őrködtek. A mozgósított állomány virtuálisan és valóságosan is a barikád másik oldalán találta magát. Bár a legtöbben a fontos események közelében voltak, jelenleg nem ismert, csak töredékesen dokumentálható, hogy milyen konkrét akciókban vettek részt. Néhányuk neve a legkegyetlenebb akciókkal, így az október 25-i „véres csütörtökkel", az Országház előtti vérengzéssel kapcsolatosan is felmerült. Személyi aktáik szerint a rendszerváltás után többek ügyében vizsgálódott a katonai ügyészség.

A fegyveres összecsapások további sérüléseket okoztak: Berecz Lászlót október 30. és november 2. között a Belügyminisztérium Korvin Kórházában ápolták,[124] Kovács Ferenc a kormányőrség lőkiképzési előadójaként sebesült meg.[125] Közben a kormányőrség alkalmazottai megkezdték a védett személyek biztosítását, majd kimenekítését. A szovjet tanácsadók virányosi házainak védelmét, a családok ellátását Kerényi György felügyelte.[126] Major Mihály a pártközpontban biztosított (meg nem nevezett) szovjet vezetőket.[127] Kovács Ferenc a kormány tagjainak és a párt vezetőinek lakásánál lévő őrségek élelemmel és lőszerrel való ellátását biztosította szolgálati gépkocsijával.[128]

Az államvédelem és a rendvédelem titkos körletei lehetőséget adtak az elrejtőzésre is. Az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) titkos ingatlanjaiban töltötte a kezdeti napokat például Csongrádi Károly és Rózsavölgyi Béla.[129] Varga Gergely október

31-ig a Kürt u 6. alatt lévő konspirált körletben tizenhat társával együtt figyelte az eseményeket, október 30-tól pedig megkezdték az akták megsemmisítését és állítólag több száz B-dosszié befalazását. Zima Péter vezetői engedéllyel a „Lágymányosi" elnevezésű konspirált lakásra távozott, ám hamarosan lebukott, mivel rendszeresen kijárt a közeli Móricz Zsigmond körtérre étkezni és tájékozódni: november 2-án egy rendőr felismerte, és bekísérte a Deák Ferenc téri Budapesti Rendőr-főkapitányságra.[130]

A pártközpontot védő államvédelmisták szintén összefuthattak későbbi munkatársaikkal, parancsnokaikkal (az apparátus akkori munkatársaival). Rácz Sándor október 25-től november 3-ig bejárt az Akadémia utcai épületbe. Amíg tehette, a pártapparátus külön telefonhálózatán, a K-vonalon tartotta az alsóbb pártszervekkel a kapcsolatot, miközben többször kapott eligazítást különböző pártvezetőktől, így Kádár Jánostól is. Eközben Söjtöri Géza az MDP Központi Vezetőségének (KV) Adminisztratív Osztályán tevékenykedett.[131]

Az október 23-át követő napokban sokan estek át a tűzkeresztségen, és különböző városi helyszíneken folytattak fegyveres harcokat. Az ellenállási gócok elleni támadások mellett az akciócsoportok a fegyverek begyűjtésére is kísérletet tettek (Bakonyi Imre, Erdei Tibor, Frigyik Jenő, Gressa István, Hanusz Gyula, Juhász László, Stengl Károly).[132] Kiss Ervin saját elbeszélése szerint a Széna tér környékén portyázott alakulataival. Horváth József karhatalmista századparancsnokként hat bevetésen vett rész a város különböző pontjain.[133] Barát Tibor életrajzában rögzítette, hogy éjszakánként önkéntes akciókat hajtottak végre, többek között a Kilián laktanya és a Corvin köz ellen terveztek támadásokat, de Nagy Imre ellenállása miatt ezek meghiúsultak.

A forradalom napjaiban a harcok hevessége változóan alakult.[134] Az egyéni bátorság bizonyítására azonban számos lehetőség kínálkozott. Szigetvári Árpád 1957-es minősítése szerint: „*Az ellenforradalom napjaiban fegyverrel a kezében harcolt, több fontos*

fegyveres akcióban vett részt, ahol az életben maradását a nagyszámú fegyveres ellenforradalmárral szemben leleményessége és bátor helytállása tudta csak biztosítani."[135]

A BM III/III. Csoportfőnökség későbbi munkatársai csoportosan és egyénileg is a forradalmárok kezébe kerülhettek. Az ávósok elfogására több felkelőcsoportnál külön egységek alakultak. Így üldözőből végleg üldözötté váltak a politikai rendőrség egykori tagjai. Budapesten a legtöbb ávóst a Széna téri felkelők bázisán, a Maros utcai laktanyában, a kormányőrség egykori épületében tartották fogva.[136] Ide került Szalma József, a vizsgálati osztály vezetője, a későbbi megtorlások irányítója is, akit menekülés közben kaptak el. Ő a pilisszántói BM-üdülő felé vette az irányt, ám odaérve azt már a forradalmárok kezén találta. Regényes leírása szerint társaival egy pajtában éjszakázott, majd miután nem sikerült átjutnia Csehszlovákiába, Dorogon fogták el és kísérték vissza Budapestre.[137] November 4-i szabadulása után két nappal azonban már ismét a Fő utcában tevékenykedett kihallgatótisztként. Nem messze lebukásának helyszínétől, Kádár János későbbi kedvelt (és a III/III-asok által ellenőrzött) dobogókői üdülőhelyénél másokat is elfogtak. Fülöp Józsefet és társait az esztergomi helyőrségi fogdában őrizték október 31. és november 4. között.[138]

Budapesten ávós foglyokat őriztek a Corvin közi felkelők, valamint a Baross téri csoportok is. A Tűzoltó utcai felkelőcsoporthoz ugyanakkor egy ideig csatlakoztak az államvédelem sorozott állományából verbuválódott csoportok is. Miközben felkutatásuk érdekében általános hajsza indult, az állomány egy része a rádióban közzétett felhívásoknak eleget téve jelentkezett a megadott helyszíneken ügyük kivizsgálására. A Markó utcai börtönben és a Fő utcában is őriztek önként jelentkező vagy a lakásukról előállított államvédelmi munkatársakat. A politikai rendőrség egy csoportja (egyes visszaemlékezések szerint 120 fő) Kopácsi Sándor rendőrfőkapitány parancsára a rendőrség Deák Ferenc téri épületének fogdájában volt biztonsági őrizetben.

Bár elfogásuk részleteiről (történjen az lakásaikban vagy nyilvános tereken) az érintettek beszámoltak, szabadulásuk körülményei többnyire homályban maradtak. A főtisztek körében mindenesetre 14 ilyen esetet rögzítettek, azaz egytizedük személyesen is átélte a rabság bizonytalanságát és megaláztatását.

A későbbi parancsnokok, pártkáderek közül többen a Pártfőiskolán töltötték az első napokat (Csáki Ernő, Eperjesi László, Geréb Sándor). Egyes belügyi alkalmazottak különböző „félreeső" helyeken viszonylagos nyugalomban vészelték át a forradalom kezdeti napjait: Göndör Miklós és Pálinkó Antal a BM Központi Garázsában,[139] Lovász István a BM Üdültetési és Pedagógiai Osztályán. Többen a szabadságuk miatt tudtak elrejtőzni.[140] Ádám Miklósné öt hónapos gyerekével volt otthon, Dragovecz Jánosné (Bezdán Eszter) pedig a Bakáts téri kórházban november 2-án szülte meg gyermekét.[141] Az egyházi elhárítás későbbi vezetője, Győri Zoltán anyósa bajánsenyei otthonában vészelte át a forradalom napjait, de sikeresen rejtőzött el otthon a későbbi főtisztek közül Anhalt Róbert, Bándi Ferenc, Göndör Miklós, Kovács István és Szabó Károly is. A testülethez később csatlakozó Berecz Károly (Berecz János későbbi KB-titkár testvére) Ibrányban volt a szüleinél.

A vidéki objektumokban tartózkodók alapvető élménye a központtal történő kapcsolatok megszakadása, a megszokott infrastruktúra összeomlása lett. Vörös Gábor Ágasegyházáról nem tudott visszatérni szolgálati helyére,[142] Takács Tibor az ÁVH titkos magyarbánhegyesi objektumában ragadt, majd október 30. és november 4. között a békéscsabai honvédségi laktanya foglya lett.[143] A szabadságát Vértesketheljen töltő Csonka Dezső sikertelenül próbálkozott rendfenntartó akciók szervezésével: a Kisbér és a Bakonysárkány melletti BM-lőszerraktárból sem sikerült fegyvert szereznie, ezért ő is a bujkálást választotta.[144] Huszár Sándor az oroszlányi munkatábor operatív tisztje volt október 27-ig, amikor visszaemlékezése szerint a *„huligán ellenforradalmárok támadása következtében a munkahelyparancsnokság megsemmisült".*

A Vértesen át bujkálva, menekülve október 30-án ért Budapestre, ahol már hiába kereste parancsnokait. November 1-jén ő is jelentkezett a Markó utcában, ahol őrizetbe vették.[145] Az ÁVH megyei beosztottai közül Sebestyén Sándor a Pest megyei, Nagy Mózes a Komárom megyei kapitányságon szolgált.[146] Seres József, az aszódi kirendeltség vezetője, az első napokban még körbejárta a környező településeket, majd a „rendőri állományba vonult vissza".[147] Solti László, a Borsod megyei kapitányság beosztottja október 26-ig tartott ki, utána ő is „illegalitásba vonult".[148]

Jóval tovább szervezte a hatalom védelmét Bíró Sándor, aki október 27-én a környékbeli szovjet laktanyákhoz vezényelte egységét, majd titokban többször visszatért Veszprémbe, ahol november 2-án nemzetőrök fogták el és őrizték két napig. Ilyen, a forradalom kései időszakában kezdeményezett akciók csak elvétve találhatók a személyi anyagokban.[149] Sándor László előbb a XII. kerületi pártház parancsnokhelyettese volt, november első napjaiban pedig többször megfordult az ELTE jogi karán „felderítő feladattal". Néhányan igyekeztek hálózati személyekkel tartani a kapcsolatot, mindezzel az eseményeket érdemben nem befolyásolták.[150]

A későbbi III/III-asok között több olyan „muszkavezetőt" találunk, akik november 4-től segítették a szovjet csapatok akcióit, a stratégiai pontok elfoglalását vagy éppen a tömegesen elfogott forradalmárok kihallgatását.

A belsőreakció-elhárítás (BM IV. Főosztály) meghatározó része október 30-án a Budaörs melletti táborban csatlakozott a szovjet alakulatokhoz. A jelenlévők november 4-e után útvonal-felderítéssel és felvezetéssel segítették a szovjet csapatokat a Citadella, a Parlament és a Budaörsi úti Petőfi laktanya, majd további stratégiai helyek elfoglalásában. A „muszkavezető" ávósok ezt követően felvették a kapcsolatot az elérhető hálózati személyekkel (ügynökökkel), és igyekeztek információt szerezni a forradalmárok elhelyezkedéséről, ezzel támpontokat adva a szovjet egységek tüzérségi akcióihoz. Csikós Sándor a Budaörs felől támadó egységek visszatérését segítette, majd részt vett a Pestről kifelé igyekvő személyek igazoltatásában, elfogásában és a letartóztatott ellenforradalmárok őrzésében. Karácsonyi István, miután október 31-én jelentkezett a szovjet katonai parancsnokságon, november 4-ig Munkácson tartózkodott, majd a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásának deklarált helyszínén, Szolnokon tevékenykedett.

A Budapesti Rendőr-főkapitányságon raboskodó Gál Ferenc a következőképpen idézte fel a november 4-én bekövetkező fordulatot: *„21 h körül tudtuk megfogni rádión Szolnokot, akkor tudtuk meg, hogy mi is van, addig lényegileg csak önmagunkat védtük. November 5-én értünk jött egy szovjet tiszt. Felfegyverkezve, az ő vezetésével átmentünk a pártközpontba (kb. 120-an lehettünk). Innen kb. délfelé ugyancsak egy szovjet elvtárs vezetésével átmentünk a Roosevelt téri BM-épületbe. November 5-én utcai harcokban vettem részt. 50-en kimentünk és a Rákóczi úton, majd a Nemzeti Színház körül barikádokon harcoltunk. November 6-án, 7-én másfelől is jöttek elvtársak. Megalakult az operatív csoport, Nagy József elvtárs vezette. Az ő utasítására összeszedtem az osztály ottlévő tagjait – összesen két fő, Pálfi József és Zima Péter – s megkezdtük telefonon az osztály általunk ismert hálózatának felszedését. Adatokat gyűjtöttünk és azt továbbítottuk a Szovjet Parancsnokságra."*[151]

1956 a belső elhárítás aktív és leendő tagjai számára a tűzkeresztség mellett a lojalitás próbája is lett. Adott időpillanatokban (elsősorban október 30. és november 4. után) a magukra hagyott fiatal káderek személyes döntéseket hoztak. Az aktákban (minősítésekben, belső feljegyzésekben) megtalálhatók az elbizonytalanodás nyomai is. A BM III/III. Csoportfőnökség első csoportfőnökének, Rácz Sándornak is önkritikát kellett gyakorolnia. Életrajzában kijelentette, hogy *„úgy érzem az ellenforradalom megfékezése és leverése érdekében szégyenteljesen keveset tettem, de az alapvető kérdésekben nem inogtam meg".*[152] Igaz, érdemei között tüntette fel, hogy az *„október 28-i KV ülés után a Vas megyei PB-nek*

olyan instrukciót adtam, hogy a Zalából érkező 300 fegyveres Szombathely határában várják s ha nem rakják le a fegyvert, lőjék szét őket".[153] Később részt vett a káderanyagok megsemmisítésében, a párt újjászervezését követően pedig elsőként lépett be a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP). A pártkáderek és későbbi III/III-asok maguk is ápolták *1956* egyik alapvető kádárista mítoszát, a „halállisták", illetve a november 5-re tervezett kivégzések fiktív történetét. Ezek a szovjet intervenció magyarázatául szolgáltak. Bár a személyes aktákban csak elvétve jelentek meg, a történet tartósságát (avagy a kognitív disszonancia mértékét) jelzi, hogy Horváth József visszaemlékezésében is felemlegette a megtorlást igazoló, félelemből táplálkozó kádári legendát.

Közös történetek

A belső elhárítás történetei jól illeszkednek más államvédelmi egységek 1956-os elbeszéléseihez. A töredékesen fennmaradt akták szerint az operatív részlegek október 23. után is folytatták a megfigyelési akciókat, rendkívüli találkozókat tartottak a besúgóhálózat tagjaival. A tapasztalt vizsgálótisztek (vallatótisztek) a Fő utcai börtön mellett a Honvédelmi Minisztérium épületében és a Deák téri rendőr-főkapitányságon folytatták az elfogott felkelők kihallgatását. Az állomány többségének fő tevékenysége az épületvédelemre szorítkozott, az ávósok kiemelten őrizték a BM Roosevelt téri központját, egyes csoportokat pedig közintézmények és kerületi pártszékházak védelméhez vezényeltek.

A belső karhatalom, majd a fővárosba rendelt határőregységek a kezdetektől részt vettek a „rendteremtés" érdekében indított akciókban, illetve a fegyveres harcokban. A forradalom eseményeit katalizáló október 25-i Kossuth téri sortűz és a vidéki sortüzek leginkább az államvédelem keretében működő határőregységek, a „zöld ávósok" számlájára írhatók. Az értelmetlen vérengzésekért

nek döntő szerepe lett a forradalom radikalizálódásában, illetve az ávósok elleni gyűlölet végsőkig fokozódásában.

A népharag a Köztársaság téri pártszékház ostromakor vezetett a legismertebb lincselésekhez. A helyszínen készített fotók bejárták a hazai és a világsajtót, jelentős pszichikai hatást gyakoroltak a pártfunkcionáriusokra és a közvéleményre is. A cselekmény hivatkozási alapul szolgált a későbbi elbeszélésekben, a megtorlás eljárásaiban, összességében pedig a leghatásosabb ellenforradalmi mítosz kapcsolódott hozzá. A fővárosban azonban már korábban is sor került népítéletekre. A Práter utcában október 25-én egy emeleti lakásból dobták ki a tüntetők a megfékezésükre érkező Brodarics Ferenc államvédelmi századost. Néhány nappal később, október 31-én pedig a körút és az Aradi utca sarkán verte halálra a feldühödött tömeg Tóth Ferenc államvédelmi századost. A felkelők, majd a nemzetőrök által elfogott és így az önbíráskodástól megmentett ávósok közül néhányan személyes bosszú áldozatai lettek.

A forradalom átmeneti győzelmével formálisan teljesült a forradalmárok egyik legfőbb követelése, az Államvédelmi Hatóság feloszlatása. A gyűlölt szervezet megszüntetését Nagy Imre október 28-i rádiónyilatkozatában jelentette be. Ám a titkos épületekben dolgozó ávósok a tervszerű, céltudatos munkát a lehetőségek határáig folytatták. Idővel azonban számtalan ilyen objektum lebukott. A legismertebb esetek a BM VIII. Osztályához, a környezettanulmányozással és figyeléssel foglalkozó szervhez kötődnek. A szakmai zsargon szerint „kukkolással" foglalkozó részleg központja az egykori Tisza-villa volt Zuglóban, a Május 1. (ma Hermina) út 45.-ben, amelyet a Thököly út környéki felkelők foglaltak el. A részleg más konspirált épületeit (a XII. kerületben a Városmajor utca 43., illetve a II. kerületben az Orsó utca 55.) lakásfoglalók vették birtokukba, olykor hivatalos kiutalások birtokában. Erre a sorsra jutott a szabadság-hegyi egykori zárdaépületben működő Dzerzsinszkij Iskola is. A Corvin közi felkelők által lebuktatott

objektumban (VII. kerület, Kürt utca 6.) talált iratokat a forradalmárok átadták az ügyészségnek.

A fővárosban egy belső parancs alapján október 30-án délután történt meg a rendelkezésre álló állomány végső összevonása. Az egyes egységek ezt követően hagyták el körleteiket. A többség elbeszélésében a belügyi objektum elhagyása rendezett elvonulásként szerepelt, ám egyes leírások szerint ott csak annyiról esett szó, hogy *„megy ki hova akar"*. Akárhogy is történt, a későbbi felülvizsgálatok szerint az ávósok jelentős része ismerőseinél, vidéki rokonainál igyekezett megbújni. A legtöbben tartózkodási helyüket többször változtatva igyekeztek elkerülni a lebukást. Egy 1957. végi belügyi jelentés szerint a Belügyminisztérium állományából közel ezren hagyták el az országot a forradalom alatt. A szocialista országokba 143 fő távozott, a kapitalista országokba 853 fő menekült. A forradalmat követő napokkal együtt összesen 738 fő disszidált a Belügyminisztérium állományából (legtöbben a határőrségtől: 519 fő, legkevesebben az államvédelmi szervektől: 29 fő).[154]

A politikai nyomozók egy részének sikerült magukat többékevésbé szervezetten átmenteni és eljutni a főváros környékén állomásozó megszálló csapatokig. A kémelhárításnál (a későbbi III/II. Csoportfőnökség tagjai) október 23-át követően még megpróbálták a rendelkezésre álló besúgókat beépíteni a forradalmi szervekbe az információszerzés, a bomlasztás és a dezinformáció érdekében. A munkát azonban gátolta, hogy a Roosevelt téri épület elhagyását megtiltották az operatív állománynak. Egy huszonöt évvel későbbi visszaemlékezés szerint: *„október 30-ig tehetetlen bénultságban teltek a napok, gyászos feladatot csak az operatív anyagok megsemmisítése jelentett."* Ekkor a többség a Budapestről kivonuló szovjet katonai alakulatokhoz csatlakozva, zárt alakzatban, rendőri egyenruhában a Lánchíd–Hegyalja út–Budaörsi út útvonalon a Budaörs melletti erdőbe vonult. Az erdőben való táborozás ideje alatt a „szovjet elvtársak segítségével" a legfontosabb hálózatokkal és a városban maradt titkos állományú operatív tisztekkel továbbra

is sikerült tartaniuk a kapcsolatot. November 4-én napfelkeltekor a szovjet alakulatokkal együtt, harckocsikkal és páncélutókkal indultak Budapestre. Feladatuk a Budaörsi úti laktanya elfoglalása, az ott lévő honvédtiszti állomány átvilágítása lett.[155]

A hírszerző osztály (a későbbi III/I. Csoportfőnökség) tagjainak zöme október 31-én egy szovjet katonai alakulathoz csatlakozott, majd november 2-án a Tökölön lévő katonai bázisra került. A forradalom napjaiban a hírszerző operatív munka átmenetileg megbénult, a külföldi rezidentúrák többségével a rendszeres kapcsolat megszakadt. Ráadásul ezek egy részét fel is számolták, amiben szerepet játszott az is, hogy a központi épületben operatív anyagok jutottak a forradalmárok kezére. November 4-én hajnalban, amikor a szovjet csapatok megindultak Budapestre, az egység azt a feladatot kapta, hogy katonai fedezettel vonuljon a Parlamentbe, és ott Nagy Imrét, kormányának tagjait és támogatóit vegyék őrizetbe. Mindez nem sikerült, mert a pesterzsébeti Juta-dombnál, illetve a Boráros térnél erős fegyveres csoport állta útjukat. Az egység tagjai közül számosan megsebesültek.[156]

A katonai elhárítás (a későbbi III/IV. Csoportfőnökség) épületeiben kezdetben számos, a felkelők által keresett funkcionáriusnak is ideiglenes menedéket adtak. Ám az ávósoknak az Izabella utcai központjukat szintén el kellett hagyniuk, az épületet a forradalmárok és a lakásfoglalók vették birtokukba. A hadsereg felbomlása miatt november 4. után a katonai elhárítás aktivizálódott, börtönből szabadult személyi állománya különböző egységekbe tömörülve a szovjet csapatokhoz csatlakozva kapcsolódott be a fegyveres harcokba. A több száz fős operatív tiszti állomány a fegyveres erők szétesése miatt karhatalmi szolgálatra jelentkezett. Az egységek vezetőiként ők kerülhettek leggyorsabban harcérintkezésbe a forradalmi csapatokkal, ők irányították a megtorlás kezdeti fázisának akcióit.

Az operatív technikai részlegek (a későbbi III/V. Csoportfőnökség tagjai) a Hűvösvölgyi úti központjukban a forradalom első

napjaiban még folytatták a fedőokmányok készítését. A rendőrruhába történő átöltözés mellett ezzel a módszerrel is igyekeztek menteni a testület tagjait. Ám az október 28. után megkezdődött menekülésekor a fő feladat a dokumentáció megsemmisítése lett. A részleg sok beosztottját őrizetbe vették. Az objektumot a Széna téri felkelők foglalták el. Ám a visszaemlékezések szerint az osztály lényegileg sértetlen állománya november 4. után azonnal megkezdhette munkáját. A telefon- és szobalehallgató készülékek nagy része nem dekonspirálódott, azaz 30%-uk működőképes is maradt, így november közepétől már rendszeres információszolgáltatást voltak képesek nyújtani.[157]

A civil életbe való visszahúzódásra főleg az államvédelem vidéki szerveinél volt lehetőség. A hálózattartással foglalkozó operatív állomány tagjai a konspirált objektumokban (lakásokban) húzódhattak meg. Ennek ellenére a forradalom napjaiban az ország különböző pontjain számos „ávóst" tartóztattak le, akik az elkövetkező napokat őrizetben, idegőrlő várakozásban töltötték. Súlyosabb bántódásuk – nem egy esetben a józan, mérsékelt forradalmároknak köszönhetően – nem történt. Azonban újbóli munkába állításuk nem ment könnyen a csupán gyenge központi hatalommal rendelkező új rezsimnek.

A forradalmárok az államvédelem vidéki objektumainak többségét is elfoglalták. A népharag mindenhol a rendszer terrorját megtestesítő intézmény ellen fordult, és az ország számos pontján leadott sortüzek csak fokozták a lakosság dühét. A tüntetők így több helyen megindultak az államvédelem épületei ellen. Október 27-én a Borsod megyei kirendeltséget foglalták el, és megszerezték a szerv titkos iratait. A feljegyzések szerint hasonló esetre került sor Bács-Kiskun, Heves, Somogy és Vas megyében, valamint Sztálinvárosban és Vácott is.

A későbbi jelentések szerint Heves megyében az ügynöki beszervezéseket nyilvántartó hatos kartonok is a forradalmárok kezébe kerültek, ezekről listát is készítettek. A népharag a besúgók

ellen fordult, húsz ügynök ablakát beverték. Vas megyében csak néhány kollaboráns lepleződött le „provokáció" révén. Várpalotán és Sztálinvárosban a tartótisztek árulták el ügynökeiket. Tolna megyében a felkelők tizenkét beszervezési dossziét is megszereztek, amelyet átadtak az ügyészségnek. A forradalom lehetőségével élve számos ügynök hagyta el az országot, „szakadt le" a hálózatról. A lebukástól való félelem ezekben a napokban általánossá vált. Pedig a későbbi felülvizsgálatok szerint az operatív iratok nagy része megmaradt (Békés, Hajdú-Bihar, Fejér, Pest és Zala megyében), illetve azokat még sikerült időben megsemmisíteni (Bács-Kiskun, Komárom és Vas megyében).

A Belügyminisztérium 1957. augusztusi összesítése szerint a belügyi állomány vesztesége 155 halott (94 ávós) és 240 sebesült (143 ávós) volt. Az elhunytakat kiemelt belügyi tiszteletadással temették el. A harcokban részt vállaló ávósok kitüntetést (többnyire a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmet) kaptak. Mindez számukra különböző rögzített és informális előnyökkel is járt, emiatt voltak olyanok, akik évtizedekkel később is megpróbálták megszerezni az elismerést.

Újrakezdés

Az állambiztonsági szervek újjászerveződése több hónapig tartó folyamat volt. Ez a személyi anyagok alapján is érzékelhető szakaszokra bomlott. Az MSZMP párthatározatban rögzített korszakolása 1957 decemberétől számította a munka új fázisát: ekkortól a titkosszolgálati módszereket helyezték előtérbe a nyílt rendőri intézkedésekkel szemben. Politikai értelemben ekkor történt meg az egykori ÁVH-sok betagozása a kádári rendbe.

Így a megtorlás időszakában számos állambiztonsági tiszt vett részt a vizsgálati eljárásokban, a forradalmárok kihallgatásában. Mindezt jól mutatja, hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottságának

„Perek '56" címet viselő adatbázisában[158] hétszáz név szerepel, ugyanakkor a vizsgálati osztály konszolidált létszáma kétszáz főt tett ki. Míg a későbbi III/III-asok jelentős része karhatalmistaként szolgált ezekben az időkben, az ellenforradalmárokat kihallgató (alkalmi) vallatók között is találunk későbbi tartótiszteket. Antal József (a kulturális elhárítás parancsnoka a nyolcvanas években) a legfontosabb eljárásokban, Király Béla, Kopácsi Sándor, Pálinkás Antal és Mecséri János ügyében végzett kihallgatásokat. Barát Tibor (az egyházi elhárítás későbbi sikeres tartótisztje) az újpesti forradalmárok ellen indított ügyben (Kósa Pál és társai) egy tanúval foglalkozott. Csikós Sándor (a kulturális elhárítás későbbi alezredese) Kővári Sándor és társai ügyében Újvári József kihallgatását végezte. Julinszki Rezső (a BM III/III-3. Osztály későbbi beosztottja) Wittner Máriát vallatta. Oravecz Ferenc a Juta-dombi parancsnok, Mecséri János és társai ügyében tevékenykedett a vizsgálók között. Varga József (később a kulturális elhárítás alosztályvezetője) a szintén halálos ítéleteket hozó Péch Géza és társai, Ábrahám József és társai, valamint Lukács László és társai ügyében volt vizsgálótiszt. Eközben Varga saját 1956-os története sem nélkülözte az abszurd elemeket. Október 30. után egy ismerősénél bujkált, de november másodikán megjelent az ELTE jogi karán, ahol nem sokkal korábban fejezte be a tanulmányait. A fegyveres egyetemi ifjúság körében forgolódó fiatalt november 6-án szovjet csapatok vették őrizetbe. Ám miután bekísérték a BM központi épületébe, egykori kollégái egyből visszafogadták, így beállhatott a vallatók közé. Későbbi minősítése azt rögzítette, hogy *„hibáját belátva november 6-tól megszakítás nélkül vett részt az ellenforradalmi ügyek vizsgálatában"*.[159]

A belső elhárítás későbbi tagjaival kapcsolatba hozható ügyek végső soron a megtorlás számos ügytípusát lefedték. Az ügyek konstrukciói így közvetlenül is átkerülhettek a III/III. aktáiba. A kihallgatásokon gépíróként jelen lévő nők ezeknek a szituációknak szinte láthatatlan résztvevői, lényegében a fennmaradt iratok

létrehozói voltak. Szerepük esetenként azonban már ekkor sem csak puszta adatrögzítés volt: Pásztor Dezsőnét (sz. Nagy Zsuzsa) 1954 óta végzett vizsgálati munkája után az „ellenforradalom történetét író csoporthoz" vezényelték. Ez minden valószínűség szerint a kádári propaganda alapműveinek számító, az ellenforradalom rémtetteit leleplező „Fehér Könyvek" összeállításában való részvételt jelentette. (Erre a munkára vezényelték és dicséretként órával jutalmazták Gergely Attilát, a Rendőrtiszti Főiskola későbbi állambiztonsági tanszékvezetőjét, illetve az állambiztonsági szakszótár főszerkesztőjét is.)[160]

A belső elhárítás története azonban igazi historiográfiai kuriózumokat is rejt. A szervezetet a megtorlás időszakában vezető parancsnok, Hollós Ervin 1962-es elbocsátása után az 1956-os eseménysorral foglalkozó történészként jelent meg a nyilvánosságban. Mint a belügyi archívum (az állambiztonsági iratok) első kutatója részben az egykori parancsnoksága alá tartozó szervek iratait felhasználva vált a téma „szakértőjévé". A hatvanas évektől megjelenő munkái rögzítették az eseménysor hivatalos elbeszélését. Munkásságának sajátos epizódjai a szélsőjobboldali David Irvinggel lefolytatott találkozói, amelyek révén megkapta a budapesti amerikai nagykövetség 1956. október 23-a és november 8-a között elküldött táviratainak másolatait. Eközben a BME marxizmus–leninizmus tanszékének oktatója volt, de időnként visszalátogathatott egykori munkahelyére. (Így lehetett az 1982-es ünnepség díszvendége is.) Hollós Ervin példája azonban nem egyedülálló. Rajta kívül Geréb Sándor egykori csoportfőnök-helyettes is szakértő történészként szerepelt 1986-ban a *Velünk élő történelem* című sorozatban. A hétrészes, Berecz János által szerkesztett alkotás célja az volt, hogy (a harmincadik évfordulóhoz kapcsolódó nemzetközi megemlékezéseket ellensúlyozva) bizonyítsa, 1956-ban ellenforradalom történt Magyarországon. Geréb Sándor ennek alátámasztására két könyvet is megjelentetett *Az ellenforradalom utóvédharca: 1956. november–1957. március*,

illetve *Titkos jelentések 1956. október 23.–november 4.*[161] címmel. A nyilvánosság viszonyainak átalakulását jelzi, hogy a szamizdat *Beszélő*ben Hegedűs B. András (álnéven) alapos kritikát közölt ezekről,[162] 1990-ben pedig Eörsi László és a forradalom történetének más kutatói szedték ízekre állításait.[163] Hollós Ervin azonban (az első fejezetben említett, írói álnéven folytatott történetírói tevékenységén túl) még 2006-ban is antifasiszta ellenállóként tartott megemlékezést. Igaz, 1956-os mítoszait a szisztematikus történeti kutatómunka már megcáfolta,[164] állambiztonsági aktivitása, a megtorlás időszakában hozzá tartozó ügyeknek a feldolgozása azonban még csak részlegesen történt meg. Ez elmondható egykori munkatársairól és beosztottairól is, akiknek a karrierje 1962 után a BM III/III. Csoportfőnökségen folytatódott.

5

ÁLLAMBIZTONSÁGI KARRIERTÖRTÉNETEK

Az 1962-ben létrehozott BM III/III. Csoportfőnökségen mintegy hatszáz állambiztonsági tiszt jutott el karrierje csúcsára. Az államvédelmi szervek viharos korszakai után a Belügyminisztériumban végzett munka kiszámítható hivatássá vált. A politikai elvárásokhoz igazodó és mind kifinomultabb követelményeknek megfelelő tartótisztek fokozatosan lépkedtek felfelé a szakmai ranglétrán. A csoportfőnökség belső történeteit alapvetően az alezredesi rendfokozatot elérő főtisztek formálták. Ám a hetvenes évektől fokozatosan új szervezeti kultúra alakult ki a belső elhárításhoz érkező új állambiztonsági generáció révén.

Főtiszti karrierek

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársai 1962 után kiszámítható rendben haladtak felfelé a belügyi ranglétrán. Ez leglátványosabban a rendfokozataik alapján mutatható ki. Az előmenetelt ugyanis alapvetően a szolgálati időhöz kötötték. Szemben az ÁVH-s villám-

karrierekkel (a hirtelen kinevezésekkel és elbocsátásokkal, az extrém mértékű fluktuációval) a Kádár-korszak állambiztonsági életpályájára egyre inkább a kiszámíthatóság volt jellemző. A Belügyminisztériumban az úgynevezett soros előléptetések révén a központi állomány tagjai megfelelő szolgálati idő után elérhették az alezredesi rangot. A hadnagyoknak három évet kellett szolgálniuk a főhadnagyi előléptetésig, majd újabb négy év szolgálat után válhatott valaki századossá. Az őrnagyi rangig további öt, az alezredesi rangig még hét évet kellett szolgálni. További előrelépésre szinte csak parancsnoki kinevezéssel együtt volt mód.

Az eddig megismert és feldolgozott életpályák döntő többsége megfelelt ennek a rendszernek. Az előléptetésekre káderterv szerint meghatározott napokon (ünnepekhez vagy munkaügyi évfordulókhoz kapcsolódva) került sor. Természetesen előfordultak soron kívüli előléptetések, és ritkábban (büntetésként) alacsonyabb rendfokozatba is sorolhattak valakit. Ezek között a keretek között az állomány jelenleg azonosítható 600 tagjából 133 fő jutott el az alezredesi rangig.

Amint az előző fejezetekben kirajzolódott, ennek a főtiszti csoportnak a kétharmada rendelkezett államvédelmi múlttal: egy negyedük a katonai elhárításnál szerzett tapasztalatokat, egy negyedük a karhatalom, illetve a kormányőrség beosztottja volt, és egy negyedük dolgozott (alacsonyabb) operatív beosztásban. A többiek, néhány helyi parancsnokot leszámítva, valamilyen államvédelmi segédfunkciót láttak el. A belső elhárítás munkatársai tehát döntően 1956, illetve 1962 után találták meg azt a szakterületet, ahol szakmai karrierjük kiteljesedhetett, ahol sikeres titkosszolgálati tevékenységük révén belső elismerést is szerezhettek. A főtisztek állambiztonsági részlegek (osztályok) szerinti eloszlása részben megfelel a csoportfőnökség belső létszámarányainak. Másrészt összefüggésbe hozható egyes munkakörök sajátosságaival is. Az egyházakkal vagy a volt politikai elítéltekkel foglalkozó tartótisztek célszemélyei, kapcsolatai és feladatai évtizedeken át alig változtak. A stabilitás, a kapcsolatok ki-

számíthatósága ezekben az esetekben különösen fontos értékké vált. Az ifjúsági vagy a kulturális elhárítás világában a célcsoportok, feladatok, ügyek változékonysága miatt nagyobb fluktuáció érzékelhető.

5. számú ábra:
A BM III/III. Csoportfőnökség azonosított főtisztjei a szervezeti rend szerinti csoportosításban, a karrierpályán meghatározó részleg szerint. A nevek alatti zárójelben a születési év, a belügyminisztériumi szolgálat kezdetének éve, az alezredesi rendfokozat elérésének éve és (az első tablón) a csoportfőnöki megbízatás ideje szerepel.

III/III. csoportfőnökök

dr. Horváth József csf.
(1931, 1949, 1968, 1985–90)

Rácz Sándor csf.
(1925, 1958, 1961, 1962)

III/III-1. Osztály

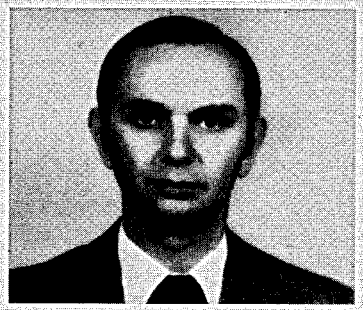

Ács Péter
(1939, 1963, 1987)

Adamik Mihály
(1931, 1955, 1982)

III/III-1. Osztály

Bakonyi Imre
(1929, 1949, 1974)

Bakonyi Lajos
(1921, 1954, 1963)

dr. Balázs Tibor
(1931, 1950, 1972)

Bana Géza
(1937, 1960, 1988)

Bándi Ferenc
(1935, 1962, 1984)

Barát Tibor
(1925, 1957, 1968)

III/III-1. Osztály

Bere József
(1932, 1951, 1981)

Bíró Sándor
(1926, 1949, 1963)

Bodor Ernő
(1926, 1946, 1974)

Bozsik László
(1928, 1949, 1980)

Csongrádi Károly
(1924, 1946, 1969)

Csonka János
(1928, 1959, 1979)

III/III-1. Osztály

Erdei Tibor
(1919, 1956, 1971)

Frigyik Jenő
(1930, 1950, 1967)

Fülöp József
(1929, 1950, 1965)

Geréb Sándor
(1927, 1957, 1966)

Gressa István
(1930, 1949, 1969)

Győri Zoltán
(1929, 1950, 1968)

III/III-1. Osztály

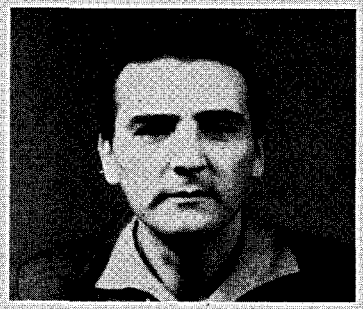

Harmati Imre
(1923, 1945, 1663)

Hevesi Károly
(1929, 1964, 1984)

Horváth Attila
(1936, 1977, 1987)

Kakó Gyula
(1926, 1964, 1978)

Kiss Ervin
(1926, 1950 HM 1956, 1963)

Kiss János
(1924, 1949, 1969)

III/III-1. Osztály

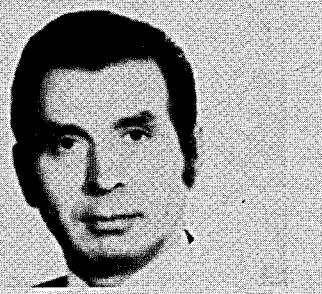

Lovász Imre
(1928, 1949, 1969)

Móricz János
(1935, 1966, 1986)

dr. Pálfi József
(1922, 1954, 1970)

dr. Siklói Györgyné
(1938, 1956, 1988)

Srankó András
(1925, 1948, 1968)

Susán Gáspár
(1921, 1945, 1964)

III/III-1. Osztály

Szabó Gyula
(1914, 1947, 1969)

Szilágyi András
(1927, 1950, 1964)

Tihanyi László
(1929, 1949, 1969)

Tóth Ferenc
(1939, 1967, 1986)

Zalai Emil
(1922, 1956, 1967)

III/III-2. Osztály

Ádám Miklósné
(1926, 1948, 1969)

dr. Bán Józsefné
(1931, 1952, 1968)

Csáki Ernő
(1927, 1957, 1966)

Dominek Ferenc
(1936, 1965, 1988)

dr. Gyenes József
(1926, 1954, 1967)

Kiss Pál
(1920, 1950, 1969)

III/III-2. Osztály

dr. Kovács Ferenc
(1929, 1949, 1969)

dr. König Miklós
(1930, 1949, 1966)

Lovász István
(1929, 1956, 1971)

Makai Ferenc
(1937, 1960, 1978)

Matakovics György
(1932, 1966, 1982)

Maurer Jenő
(1929, 1949, 1969)

III/III-2. Osztály

Mélykúti Ferenc
(1926, 1952, 1967)

Pálinkó Antal
(1928, 1952, 1969)

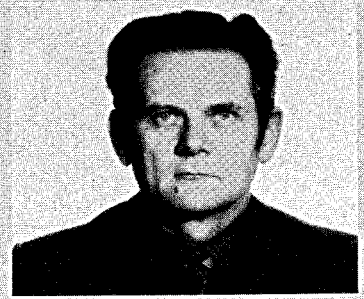

Pintér Károly
(1931, 1957, 1973)

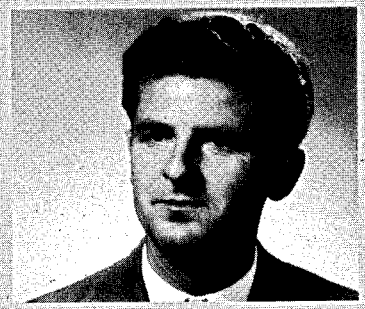

Puskás Lajos
(1919, 1947, 1966)

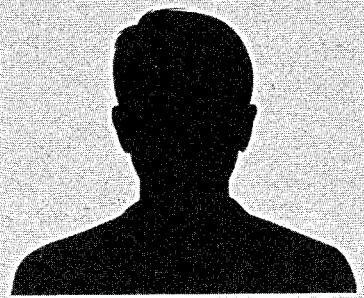

Sebestyén Sándor
(1922, 1949, 1963)

Tímár Roger Zoltán
(1936, 1962, 1981)

III/III-2. Osztály

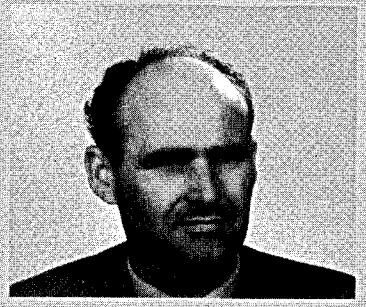

Tóvölgyi Antal
(1927, 1947, 1964)

Várkonyi Bálint
(1925, 1945, 1975)

III/III-3. Osztály

Atyin Gábor
(1922, 1950, 1969)

Bara László
(1922, 1951, 1969)

III/III-3. Osztály

Berecz László
(1931, 1954, 1983)

Braunner András
(1929, 1951, 1969)

Fehér István
(1937, 1959, 1986)

Göndör Miklós
(1929, 1950, 1981)

Hanusz Gyula
(1931, 1954, 1976)

Kegyes Ferenc
(1929, 1949, 1971)

III/III-3. Osztály

Kérdő István
(1934, 1957, 1984)

dr. Kovács János
(1944, 1966, –)

Kovács Tibor
(1923, 1957, 1963)

Medvegy Mihály
(1923, 1956, 1967)

Mérő Lajos
(1921, 1946–52 és 1954, 1964)

Orosz István
(1922, 1948, 1946)

III/III-3. Osztály

Oszip Lajosné
(1921, 1945, 1966)

Papp Tibor
(1927, 1951, 1966)

Rózsavölgyi Béla
(1926, 1948, 1967)

Seres József
(1926, 1953, 1974)

Söjtöri Géza
(1924, 1959, 1970)

Stengl Károly
(1926, 1949, 1966)

III/III-3. Osztály

Szigetvári Árpád
(1928, 1949, 1976)

Újlaki Lajos
(1930, 1953, 1983)

Zima Péter
(1930, 1951, 1973)

III/III-4. Osztály

dr. Antal József
(1933, 1957, 1975)

Atanasziou Hrisztoforosz
(1933, 1957, 1984)

dr. Békési András
(1930, 1954, 1968)

Brancsik Ferenc
(1937, 1966, 1985)

Csikós Sándor
(1917, 1945, 1958)

Esvégh Miklós
(1939, 1962, 1983)

III/III-4. Osztály

Fábián Józsefné
(1931, 1954, 1976)

Fogarasi Ferenc
(1931, 1953, 1983)

Forgács Lajos
(1950, 1972, 1987)

Gál Ferenc
(1927, 1952, 1970)

Jávor Miklós
(1936, 1962, 1985)

Juhász László
(1925, 1948, 1968)

III/III-4. Osztály

Karácsonyi István
(1929, 1949, 1974)

Kerényi György
(1922, 1950, 1969)

Kiss József
(1929, 1952, 1966)

dr. Kovács István
(1928, 1949, 1969)

Nagy István
(1937, 1967, 1987)

Nagy Mózes
(1928, 1953, 1972)

III/III-4. Osztály

Novák Sándor
(1925, 1961, –)

Oravecz Ferenc
(1927, 1950, 1969)

Rácz Sándorné
(1929, 1957, 1976)

dr. Sándor László
(1936, 1957, 1975)

Takács Tibor
(1933, 1951, 1979)

Varga Gergely
(1927, 1949, 1967)

III/III-4. Osztály

Varga József
(1932, 1956, 1975)

Vörös Gábor
(1933, 1956, 1979)

III/III-5. Osztály

Anhalt Róbert
(1932, 1966, 1985)

Berecz Károly
(1936, 1963, 1983)

III/III-5. Osztály

Czéh Károly
(1939, 1962, 1986)

Gáspár László
(1929, 1948, 1973)

Kassai József
(1930, 1967, 1985)

Pálfy Imre
(1930, 1957, 1977)

Szelőczei István
(1942, 1973, 1988)

III/III-A Alosztály

Csonka Dezső
(1927, 1950, 1969)

Eliadesz György
(1922, 1951, 1965)

Lunczer Ferenc
(1922, 1945, 1968)

Major Mihály
(1927, 1946, 1978)

Mátyás Vilmos
(1921, 1948, 1969)

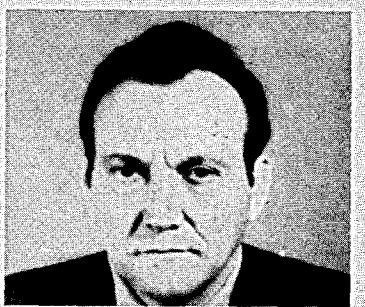

Nyolczas Béla
(1927, 1945, 1968)

III/III-A Alosztály

Sándor György
(1919, 1959, 1968)

Solti László
(1940, 19449, 1976)

III/III-B Alosztály (Értékelők és titkárság)

Dragovecz Jánosné
(1920, 1945, 1966)

Földi Géza
(1933, 1966, 1985)

László Gábor
(1935, 1962, 1988)

Mészáros Béláné
(1931, 1962, 1979)

Az államvédelem világából érkezőknek az 1956-os forradalom után át kellett jutniuk a belügyes igazolóbizottságok szűrőjén. 1953 után immár második alkalommal történt meg az állomány átfogó felülvizsgálata. Érdemi személycserékre azonban ekkor sem került sor. Az érintettek 99%-át igazolták, ami a közemlékezetben az ávósok átmentéseként maradt meg. Ráadásul az új szervezeti egységben, a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályán a korábbi elhárítási rendben folytatódott a munka. A belső elhárításnál, a Hollós Ervin vezetésével működő BM II/5. Osztályon a megtorlás ügyei mellett a korábbi célcsoportok (egyházak, kulturális szféra, a Horthy-korszak meghatározó vezetői stb.) elleni titkosszolgálati munka is folytatódott.[165] Fokozatos változást inkább az intenzív iskoláztatási elvárások (kampányok) okoztak, amelyek megnövelték a részlegek közti belső fluktuációt. A továbbképzésekre vezényelt vagy más területekre irányított ávósok helyén egyre nagyobb számban jelentek meg azok, akik a belső elhárítás 1962 utáni történeteit meghatározták.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) XXII. kongresszusát követő desztalinizációs kampány hatására az MSZMP is felállította a saját, a „személyi kultusz időszakával" foglalkozó bizottságát. A Biszku Béla vezetésével működő testület egy ismételt átvilágítást követően 1962-re a politikai rendőrség teljes területéről eltávolította a „törvénysértő" ügyek felelőseit, mindazokat, akik elvtársaik vallatótisztjei voltak a Rajk-pert követő években.[166] Miután informálisan kimondták, hogy ávós parancsnokokat nem lehet vezetőnek kinevezni, a többiek számára az előrelépés lehetőségeinek újabb kapui nyíltak meg.

A BM III/III. Csoportfőnökségen 1962 és 1990 között 32 fő kapott parancsnoki kinevezést és tevékenykedett (al)osztályvezetőként. Az állomány többségéhez hasonlóan a III/III-as parancsnokok fele sem rendelkezett eredetileg szakképesítéssel, hanem segéd- vagy betanított munkásként dolgozott első munkahelyén. Harmaduk szakmunkásként már a pártállam iskolái segítségével

tudott elhelyezkedni. Felsőfokú képzettséggel négyen rendelkeztek. Politikai szocializációjukban meghatározó szerepet játszottak az ötvenes évek tömegmozgalmai. Moszkvai tanulmányokat csak néhányan végeztek. Személyi adatlapjaik szerint a parancsnokok fele semmilyen idegen nyelvet nem beszélt (felsőfokú nyelvismerettel csupán hárman rendelkeztek).

A konszolidált hatalmi rendszer kiépítése után a rezsim számára az állagmegőrzés vált fontossá. Így felértékelődött azok szerepe, akik egy-egy elhárítási területen kamatoztatható tapasztalatokkal rendelkeztek. A hetvenes-nyolcvanas években az osztályvezetőket 15–20 évnyi munka után nevezték ki. Több esetben a megfelelő utánpótlás biztosításáig megbízatásukat a nyugdíjkorhatár elérése után is meghosszabbították. Az állambiztonsági tapasztalatok növekvő fontosságát támasztja alá a III/III. csoportfőnökeinek sora is. A III/III. öt csoportfőnöke közül az első három politikai, a másik kettő szakmai háttérből került beosztásába. Rácz Sándor már 1956 előtt is az MDP KV apparátusában dolgozott, Eperjesi László a KISZ Központi Bizottságának (KB) titkára, Baranyai György pedig a hatvanas években az MSZMP Hajdú megyei Pártbizottság titkára volt. Harangozó Szilveszter és Horváth József viszont több mint két évtizedes BM-karrier végén kerülhetett a csoportfőnökség élére.

Az életutak alapján megfigyelhető, hogy a belső elhárítástól a továbblépésre is főleg pártvonalon keresztül nyílt lehetőség: Rácz Sándor 1974 és 1985 között az (állambiztonsági szerveket is felügyelő) MSZMP Központi Bizottságának (KB) Közigazgatási és Adminisztratív Osztályát vezette. Szintén e „felettes szervhez" került belügyi alosztályvezetőnek Gál Ferenc. Szakmai vonalon csupán Harangozó Szilveszter lépett tovább, ő 1985 és 1989 között a III. Főcsoportfőnökség vezetője és miniszterhelyettes lett. Összességében tehát a belsőreakció-elhárítás, miként az állambiztonság többi csoportfőnöksége is, zárt világnak számított.[167]

Professzionalizáció

A Kádár-korszak állambiztonsági tisztjei szakmaként, hivatásként tekintettek munkájukra. A tananyagok, a parancsok és a személyes értékelések ezt egyre erőteljesebben hangsúlyozták. Szemben az államvédelem osztályharcos, legalább szavakban forradalmi törekvéseivel 1962 után a „szocialista törvényesség" és a szakszerűség vált a legfontosabb jelszóvá. A belső elhárítás történetei így a hazai társadalomtörténet-írásban is mind meghatározóbbá váló „professzionalizáció" fogalma alapján is vizsgálhatók. A gazdag szempontrendszert kínáló történeti-szociológiai paradigma elemei új megvilágításba helyezhetik a titkosszolgálatok történeteit is. Az állambiztonsági munka hivatássá válását segítette, hogy azt részletesebb szakképzések alapozták meg, absztrakt, nem standardizálható tudáson alapult, komoly etikai normák szabályozták, kollegiális ellenőrzéssel. A belső elhárítás működése további dimenziókban is megfelelt a professzionalizáció ismertetőjegyeinek: pártállami keretek között a „közérdeket" (a korabeli leírások szerint a dolgozó népet, a köznyugalmat) szolgálta. A szerv munkáját mind kifinomultabb szakértői minősítések elemezték, az állomány tagjai számtalan elismerést, dicséretet kaptak, a Belügyminisztérium keretei között kialakult a titkosszolgálati munka jutalmazásának rendszere.[168]

A belső elhárítás első generációja jórészt a gyakorlatban, esetleg rövid tanfolyamokon, a második generáció pedig már a szakoktatás keretében ismerkedhetett meg a legfontosabb állambiztonsági eszközökkel és technikákkal: a nyilvántartások, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés, az operatív technikai eszközök (lehallgatás, fotó, videó), a házkutatás vagy a levélellenőrzés módszereivel. A (leendő) tartótisztek belső képzéseikben, szakanyagaikban vagy az egyes intézkedéseket értékelő megbeszéléseken (referádákon) sokat foglalkoztak a hálózat működtetésével. Adatlapok, formanyomtatványok mellett a hatvanas évektől okta-

tófilmek is segítették a hálózati személyek megfelelő kiválasztását, a beszervezések előkészítését és a későbbi találkozók, a kapcsolat alakítását (a szakzsargonban: az ügynök nevelését)[169].

A professzionális működés legfontosabb tényezője azonban a szemléletváltás, a kádárizmus követelményeihez történő alkalmazkodás lett. Az új irányelvek szerint a belső elhárítás munkatársainak nem volt szabad megvárniuk, amíg a (bűn)cselekmény súlyossá (azaz politikailag veszélyessé) válik, hanem minél előbb meg kellett akadályozni a kibontakozását. Az egymást követő parancsnokok eligazítása szerint az ellenséges tevékenységet még kezdeti stádiumban, jogi eszközök bevetése nélkül kellett megszakítani. Ez volt a mind gyakrabban emlegetett bomlasztás módszere, amely a tankönyvi definíció szerint *„az állambiztonsági szervek nyílt és titkos eszközeivel egy ellenséges csoport szétverését, vagy mélyebb ellenséges tevékenység kialakulásának meggátlását"*[170] jelentette. Bár hasonló kombinációkat már az Államvédelmi Hatóságnál is alkalmaztak, a módszer elterjedése szorosan összefüggött az állambiztonsági munkában bekövetkezett szemléletváltással. A kádári „aki nincs ellenünk, az velünk van" mottó a gyakorlatban az emberi kapcsolatokat rejtetten manipuláló módszerek elterjesztéséhez vezetett.

A különböző állambiztonsági jegyzetek a bomlasztásos eljárások egyes altípusait is megkülönböztették. Más-más technikákat alkalmazhattak a szűk körű, laza csoportosulások (például baráti találkozók, évfolyam-találkozók, kártyapartik, vidéki pincetalálkozók), a súlyosabb „bűncselekmény" gyanújának megelőzése vagy a szélesebb körű „ellenséges tevékenység" esetén a megtévedtek leválasztása érdekében. A vezéregyéniségek, hangadók többszörös ellenőrzése, a bel- és külpolitikai helyzet mérlegelése viszont minden esetben alapvető követelménynek számított.

Az eljárások gyakorlati lépései jelenthettek nyílt rendőri intézkedéseket (igazoltatás, hatósági figyelmeztetés), fedett intézkedéseket (névtelen levelek, telefonok) és ügynökségi úton végrehajtott akciókat. Utóbbi kapcsán figyelemre méltó a vonatkozó tananyagot

készítő Agócs István magabiztos megjegyzése: *„Attól nem szabad félni, hogy a bomlasztás által esetleg felhívjuk egy-két kvalifikáltabb ellenséges személy figyelmét arra, hogy szemünk előtt vannak és a környezetükben ügynök van. Lehet, hogy óvatosabbá válnak és még konspiráltabban fogják végezni tevékenységüket, de a róluk leválasztott minden egyes személy nagyobb nyereségnek számít."*[171]

Az új állambiztonsági elvek szerint a bomlasztás közvetett módszerei közé számították a különböző propagandaeszközök alkalmazását is. A belügyi összekötők, tudósítók, az illetékes SZT- (szigorúan titkos) tisztek gondoskodtak róla, hogy esetenként a sajtó, a rádió, majd a televízió közleményei az állambiztonság szempontjai szerint jelenjenek meg. A bomlasztásos eljárások mellett gyakran alkalmazták a leválasztás módszerét is. Az ilyen típusú akciókkal azt kívánták elérni, hogy egy-egy tekintélyesebb személy (legyen szó az 1956-os forradalom egyik tekintélyes szereplőjéről, egy állhatatos egyházi személyről vagy egy korábban saját szavazótáborral rendelkező politikusról) ne tudjon jelentősebb társadalmi kapcsolatokra szert tenni. Másfelől nézve, ezekben az esetekben gátolni törekedtek, hogy az ellenségesnek tekintett állampolgárok szellemi, erkölcsi (a rendszer bomlásakor politikai) vezetőt találjanak maguknak. Ehhez hasonlóan titkosszolgálati módszernek számított a lejáratás is. Ennek alkalmazásakor az ellenségesnek minősített személy tekintélyét, befolyását titkosszolgálati eszközökkel igyekeztek lerombolni.

Végső soron a veszélyesnek minősített társadalmi jelenségek, csoportok kezelését segíthették a politikai megnyerés (titkosszolgálati eszközökkel támogatott) intézkedései is. Az „egyéni problémák rendezése" lényegében a korábbi sérelmek részleges vagy teljes orvoslását jelentette (például erkölcsi vagy anyagi kárpótlás a korábbi börtönbüntetésért, üldözöttségért, mellőzésért). Azaz ilyenkor a rendszer kegygazdálkodási mechanizmusait alkalmazva érték el, hogy a korábban a hatalommal szemben állók valamilyen módon kiegyezzenek a rendszerrel, illetve, hogy ez nyilvánvalóvá

váljon a környezetük számára is. Politikai szempontból még jelentősebb következménye volt a „bevonás" módszerének, azaz annak, hogy a korábban félreállított közéleti szereplőknek fokozatosan lehetőséget kínáltak a különböző tömeg- vagy szakmai szervezetekben, a szakszervezetekben. A kádári hatalomtechnikusok számoltak az ilyen esetek bomlasztó hatásával is.

Az állambiztonság professzionalizációjának hátterében a korszakban tömegessé váló magyar oktatási rendszer állt, amely fokozatosan átformálta a magyar társadalmat. Bár az egyik legbárgyúbb lenini mondás, a „Tanulni, tanulni, tanulni" segítségével is hirdették, az élethosszig tartó tanulás kétségkívül a kádárizmus egyik alapvető összetevője lett. Az állambiztonsági munkához tartozó belügyi, jogi, majd pszichológiai stb. képzések más tudományágak oktatási lehetőségeihez is kapcsolódtak. Így az iskolázottsági mutatószámok az egész korszakban emelkedtek. A belügyes képzésekkel az ideológiai indoktrináció szerepe viszont változatlan maradt.

A Szabadság-hegyen 1957-ben újraindult Dzerzsinszkij Iskola az 1959/60-as tanévtől a Belügyminisztérium egységes képzési kereteket biztosító intézményébe, a Rendőrtiszti Akadémiába olvadt. Az akkori felvételhez az érettségi még nem volt követelmény, így a képzések során közismereti tárgyakat (magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz) is oktattak. A rendőrakadémián szerzett oklevél a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium területén egyenértékű volt az érettségivel. Sőt az oklevél birtokában az egyetemek állam- és jogtudományi karára felvételi nélkül lehetett bejutni.

A Szabadság-hegyi intézmény falai között kétéves nappali és hároméves levelező tagozaton folyt a képzés. Nappali tagozaton évfolyamonként egy osztálynyi hallgató (kb. 30 fő) tanult. A hatvanas években a jelentkezők háromnegyede középiskolai végzettséggel érkezett, a hallgatók 85%-a korábban nem végzett operatív munkát. Belső statisztikák szerint többségük a BM III/6. Osztály (rádióelhárítás), illetve a kormányőrség állományából került az intézménybe. A már dolgozó titkosszolgákat levelező tagozatra iskolázták be. Ettől az időtől kezdve hangsúlyossá vált a hallgatók egységes politikai és szakmai szemléletének kialakítása, vagyis általános (közismereti) és ideológiai (politikai) képzésben egyaránt részesültek az intézmény hallgatói.

A belső vizsgálatok során nemegyszer napirendre került, hogy bár a végzett hallgatók többsége ismeri és alkalmazni is tudja a hálózatépítéssel, -tartással, illetve az operatív eszközök igénybevételével, felhasználásával kapcsolatos ismereteket, mégsem rendelkezik megfelelő gyakorlattal. Az ellenőrző jelentés azonban az oktatás hiányosságaként említette, hogy a hallgatók nem vettek részt a szakmai szerveknél konkrét intézkedések, nyomozati cselekmények végrehajtásában. Rutintalanságukat az őket irányító állambiztonsági parancsnokok több esetben is szóvá tették. A képzés során összesen 299 órát fordítottak ilyen foglalkozásokra. Ennek keretében tanították meg a különböző operatív okmányok elkészítését, a titkos és nyílt akciók végrehajtását, az operatív eszközök alkalmazását. Az évek során a képzésekhez számos jegyzet, segédanyag is készült.[172]

Rendőrtiszti Akadémia, állambiztonsági szak (XII., Farkasvölgyi út 10–12.)	1 tanszékvezető, 7 tanár	Marxizmus–leninizmus (384), Büntetőjog (250), Szakmai ismeretek (868), Karhatalmi ismeretek (70), Gépjárműoktatás (92) Összesen: 2138 óra
Idegen Nyelvi Főiskola (II., Budakeszi út 87.)	1 tanszékvezető, 2 tanár	Marxizmus–leninizmus (702), Szakmai ismeretek (783), Idegen nyelv (2340), Jogi ismeretek (252), Karhatalmi kiképzés (216), Doku. Fotó (75), Gépkocsivezetés (216), Vásári biztosítás (108) Összesen: 4956 óra
BM Tartalékos Tisztképző Iskola (X., Kerepesi út 47–49.)	1 tanszékvezető, 7 tanár	Marxizmus–leninizmus (200), Operatív ismeretek (370), Kriminál technika (38), Büntető- és eljárásjog (92), Katonai ismeretek–testnevelés (428) Összesen: 1128 óra

5. számú táblázat: Az állambiztonsági képzések tanmenetei (1969)

A folyamatos tanulásnak, beiskolázásnak olykor nem várt következményei is lettek. 1967 májusában a helyi pártvezetés megbízásából jelentés készült *„az elvtársak által észrevételezett leterhelés felmérésének tapasztalatairól"*. Ugyanis a párttagság körében visszatérő panaszként fogalmazódott meg, hogy *„a szakegységekben dolgozó elvtársak egy vagy kétharmada (...), periodikusan huzamosabb időre kiesik"* a tanulmányi szabadságok miatt, s ilyenkor egy-egy tartótisztnek két-három szabadságos helyett kell dolgoznia. A pártzsargonban írt kritika rögzítette, hogy *„kimondva-kimondatlanul sok elvtárs neheztel az ilyen helyzetért (...), nem is mindig alaptalanul (...), a hosszú éveken át tanulók nem mindig méltányolják a többiek áldozatvállalását"*.[173]

Bár a felmérés végső megállapításai leszögezték, hogy összességében nincs olyan leterhelés, amely érdemben elvonna a napi gyakorlati operatív munkától, bőven találtak problémákat. A szakmai, fegyveres, politikai képzéseket és a sportfoglalkozásokra fordított időt összevetették az éves munkaórák számával (2448 óra). Kiderült, hogy ehhez az előírt követelmények (lövészet, szakmai továbbképzés) összesen 174 órát vettek el a beosztottak munkaidejéből. A jelentés készítésének pillanatában egyetemen, illetve főiskolán tizennégy fő (jogi, bölcsész, közgazdász, illetve műszaki és agrártudományi), míg nyelvfőiskolán három fő tanult, pártoktatásban harmincan részesültek, középiskolába hatan, a Rendőrtiszti Akadémiára tizenheten jártak. Az alapos felmérés során készített sajátos időmérleg szerint az összesített munkaóra-kiesések 1966-ban egy ember hét és egynegyed évi munkaidejét tették ki.

A vizsgálat során feltártak olyan eseteket is, amikor egyeseket a belügyi képzéssel párhuzamosan irányítottak a pártoktatás intézményeibe, így az adott évben csak négyhavi munka elvégzésére maradt idejük. A legextrémebb esetben a tanulmányok és a betegszabadságok összesen 317 napot tettek ki. A helyzetet megnyugtató összegzés rögzítette: bár a 240 fős állományból 86 fő továbbképzése zajlott, az *„áldozatvállalásban azonban osztoznak,*

akik helyettük addig a munkát végzik". Mindenesetre a tanulási kampányoknak hamarosan meglett az eredménye. Egy évtizeddel a csoportfőnökség megszervezése után az illetékes pártbizottság elé kerülő összesítés a képzettségi mutatók jelentős javulását mutatta ki.[174] A statisztikai előrelépés látványosan alakult.

III/III Törzs	8 fő	70 nap	560 óra
III/III-A Alosztály	16 fő	429 nap	3432 óra
III/III-B Alosztály	5 fő	76 nap	608 óra
III/IIII-1. Osztály	35 fő	707 nap	5656 óra
III/IIII-2. Osztály	47 fő	749 nap	5992 óra
III/IIII-3. Osztály	22 fő	351 nap	2808 óra
III/IIII-4. Osztály	17 fő	263 nap	2104 óra
Összesen	**150 fő**	**2645 nap**	**21 166 óra**

6. számú táblázat: A szervezett oktatásban részt vevők száma és a tanulásra fordított idő a belső elhárításnál (1967)[175]

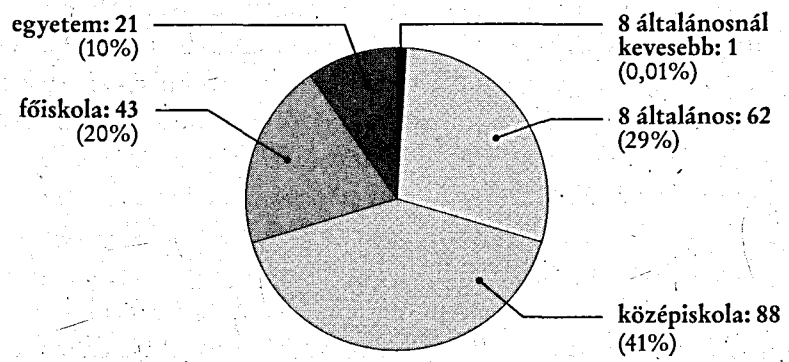

6/a számú ábra: A BM III/III. Csoportfőnökség állományának iskolai végzettsége (1979)

Politikai Főiskola:	1	(1%)
Pártiskola (2–3 év)	7	(5%)
Marxista–leninista Esti Egyetem szakosító	11	(8%)
Pártiskola (1 év)	8	(6%)
Marxista–leninista Esti Egyetem	54	(39%)
1 éves KISZ-iskola	1	(1%)
Marxista–leninista középiskola	20	(14%)
Pártiskola (2–6 hónap)	36	(26%)
SZOT-iskola (5 hónap)	1	(1%)

6/b számú ábra: A BM III/III. Csoportfőnökség állományának pártiskolai végzettsége (1979)

Egy 1979. februári összegzés szerint az állami oktatási programokon túl a pártoktatás keretében kilenc tanfolyamot tartottak a csoportfőnökségen párttörténeti, elméleti, ideológiai és kulturális témákban összesen 137 fő számára. Eközben ketten voltak az MSZMP Politikai Főiskolájának hallgatói, huszonkilencen a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) különböző képzéseire jártak, míg jogi tanulmányokat hárman folytattak.

Az MSZMP KB 1969. novemberi határozata, illetve a vonatkozó állami rendelkezések következtében, a Rendőrtiszti Akadémia átszervezésével 1971-ben jött létre a Rendőrtiszti Főiskola. Ez lett a rendvédelmi képzés csúcsintézménye, egyszersmind az állambiztonsági oktatás központi intézménye. A főiskola a magyar felsőoktatás részévé vált, ezzel az állambiztonság a professzionalizáció újabb lépcsőfokát érte el. A Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszéke húsz státushellyel és több szakcsoporttal (ellenség tanulmányozása szakcsoport, alapelvek szakcsoport, elhárítási szakcsoport) fogadta a hallgatókat. A szűkös szobákban dolgozó, nagy létszámú és eltérő életkorú beiskolázottakból álló osztályokat tanító oktatók között III/III-as főtisztek is voltak. A képzé-

sek vezetői a hetvenes években már tudományos (diák)munkával és a friss szakismeretek (kémügyek, terrorizmus problémái) átadásával foglalkoztak. Berendezett szaktantermeikben külföldi diákok (vietnámi és mozambiki vendéghallgatók) is tanulhattak, de megfordulhattak itt a más belügyi képzéseket folytatók, mivel tíz–húsz órában ők is tanultak állambiztonsági ismereteket. A szovjet minta az iskola átnevezése után a Kádár-korszakban sem tűnt el: amint a fennmaradt feljegyzések bizonyítják, az illetékesek rendszeresen tanulmányozták a moszkvai képzéseket is.[176]

Generációváltás

A hetvenes évek első harmadában jelentősebb mértékű generációváltás zajlott le a III/III. Csoportfőnökségen. Minden jel szerint ez összefüggésben állt az évtized elején elfogadott szolgálati törvénnyel, illetve az ehhez kapcsolódó nyugdíjazási szabályokkal. Ezek alapján a Belügyminisztérium dolgozói 25 év szolgálati viszony után vonulhattak nyugállományba (egyéb méltányossági körülményeket figyelembe véve akár hamarabb is). Az Államvédelmi Hatóságnál és elődeinél, majd a Politikai Nyomozó Főosztályon dolgozó, nagyrészt megromlott egészségi állapotban lévő állambiztonságiak éltek ezzel a lehetőséggel.[177]

A csoportfőnökségről 1972–1979 között 53 munkatárs ment nyugdíjba. Sokan éltek a kedvezményes, illetve a rokkantsági nyugdíjazás lehetőségével. Ennek megfelelően a csoportfőnökségen 1979-ben már 62 nyugdíjas ügyeivel foglalkoztak.[178] A leszerelt elvtársakról az 1974-es miniszteri parancs alapján létrejött Nyugdíjas Bizottság gondoskodott. Vezetője Erdei Tibor lett, aki a hatvanas években a „protestáns egyházak vonalán" dolgozott.[179] A bizottság feladata a nyugdíjasok, árvák, özvegyek helyzetének figyelemmel kísérése, az „elvtársi kapcsolatok" fenntartása, az üdülések és a szociális segélyezés szervezése volt. A hatfős testületben mindenki egy-egy

elhárítási osztályt képviselt és azzal tartotta a kapcsolatot. Ezzel párhuzamosan a szakmai vezetés is megbízott osztályonként egy-egy állományban lévő elvtársat a nyugdíjasokkal, illetve a gondozásra szorultakkal történő foglalkozással.

A paternalista gondoskodásnak köszönhetően a visszavonult kollégák körülményeiről kedvező jelentések kerültek a pártbizottságok asztalára. Egy 1979-es felmérés[180] szerint a III/III-as Csoportfőnökségen – más szervekhez viszonyítva is – kedvező volt a nyugdíjasok helyzete, ugyanis *„a legtöbb elvtárs tőlünk a kedvezőbb nyugdíj-megállapítások után került nyugállományba"*. Ezért a nyugdíjasok, illetve az özvegyek és az árvák helyzetét néhány kivételtől eltekintve rendezettnek találták. A szociális problémák megoldásához a csoportfőnökség külön segélykerettel rendelkezett (ekkor a visszavonultak között 1000–2000 forint volt a legkisebb nyugdíj). Ennél feltehetően többet számítottak a segítségnyújtás más módjai: a betegszállítás, a soron kívüli kórházi beutalás vagy a megfelelő szociális otthon biztosítása.

A Nyugdíjas Bizottság azonban nemcsak az érintettek szociális, anyagi ügyeivel foglalkozott, hanem célja volt, hogy a felhalmozott kollektív tudás ne menjen veszendőbe. A nyugdíjasok tapasztalatait, terveit, javaslatait folyamatosan eljuttatták Geréb Sándor csoportfőnök-helyetteshez, illetve a helyi párttitkárokhoz. Több jel is utal arra, hogy a másoknál fiatalabb korban nyugállományba vonult politikai nyomozók egy része nehezen viselte a „tétlenséget". Leszerelésük után kis idővel megpróbáltak egyéniségüknek megfelelő politikai vagy társadalmi munkát találni. Ezt a csoportfőnökség igyekezett „munkaközvetítéssel" is segíteni. A nyugdíjazott tisztek információigényét pedig úgy próbálták meg kielégíteni, hogy a csoportfőnökségre nemcsak a különböző ünnepek idején hívták meg őket, hanem számukra külön politikai tájékoztatókat is tartottak. A belügy gondoskodása szó szerint a sírig tartott, amiről a személyi anyagokba került temetkezési hozzájárulások tanúskodnak.

A visszavonuló politikai nyomozók helyére fiatal operatív tisztek kerültek, ami a csoportfőnökség légkörének fokozatos változását

eredményezte. Az új munkatársak politikai szocializációja ugyanis jelentősen eltért elődeikétől: a politikai megbízhatóság megítélésénél korábban alapvető volt a forradalom alatti tevékenység, a fiatalok számára azonban már legfeljebb csak gyerekkori emlékként élhettek az 1956-os események. Iskolai tanulmányaikat a Kádár-rendszer oktatási intézményeiben folytatták. Az eddig megismert életrajzok szerint általában a középfokú vagy szakmai végzettség megszerzése (a Rendőrtiszti Főiskola elvégzése) után kerültek a belsőreakció-elhárításhoz. 1974-ben az operatív tisztek egyharmada már a 35 év alattiak közül került ki. A generációváltás a helyi pártszervezetek tevékenységére is kihatott.

A legfontosabb következmény, hogy 1974. május 26-án megalakult a III/III. Csoportfőnökség KISZ-szervezete. Ennek a helyi pártbizottság számára készített beszámolói az államvédelem generációitól eltérő mentalitásról tanúskodnak. 1976-ban például a KISZ-esek elmúlt kétévi munkájáról szóló jelentésbe a következő, idealizmusról árulkodó mondatok kerültek: *„Sokan azt sem tudtuk, mi fán terem az állambiztonsági munka. Minden új volt, minden érdekes volt, fiatalos vehemenciával vettünk részt egy-egy akció végrehajtásában. Azonban a hétköznapok áldozatkészségével itt-ott bajok voltak. Ezen úgy próbáltunk segíteni, hogy megpróbáltuk közösen feldolgozni csoportfőnökségünk történetét. Célunk az volt, hogy elődeink áldozatos, sokszor veszélyekkel terhes munkájának megismerésével, a hagyományok tiszteletével, követendő példát állítottunk magunk elé. Kutatást folytattunk archív anyagok között, fényképeket, cikkeket fotóztunk ki a Magyar Rendőr korabeli számaiból (...), faliújságon az első tabló meg is jelent..."*[181] Emellett, belső jelentések szerint, a fiatalok számára eltartott egy ideig az öltözködésben, hajviseletben megkövetelt normák megszokása, az idősebbekkel való érintkezés megfelelő formáinak elsajátítása. A többség azonban beilleszkedett a BM III/III. Csoportfőnökség munkarendjébe, és különböző elhárítási területek szakértőjévé vált.

6

ELHÁRÍTÓ/MUNKA/HELYEK

Az 1962-ben létrehozott BM III/III. Csoportfőnökség állományának tagjai régi munkakörükben, de részben új szervezeti egységekbe tagolva folytathatták ügyeiket. Az alapvető struktúra és a titkosszolgálati technikák változatlansága mellett a szerv működési rendje mégis fokozatosan módosult. A belső elhárítás mindennapi munkája, külső és belső törekvései a kádárizmus igényeihez igazodtak. Ennek elemei a különböző részlegek jellegzetességeiben is kimutathatók.

Pártállami kapcsolatok

A BM III/III. Csoportfőnökség működési területeit (a szakzsargon szerint: vonalait) különböző normák, parancsok és ügyrendek rögzítették. A belső elhárítás hivatalosan a Magyar Népköztársaság belső rendjét védte, működése praktikusan a kádári politika egyik végső biztosítéka volt. Az állomány munkatársai egyre tartósabban maradtak meg egy-egy munkakörben, illetve szolgálati helyen. Ilyen értelemben a „kádári konszolidáció" megélésére is példát adtak.

A belső elhárítás pártállami kapcsolatai a hatvanas évek közepére megszilárdultak. A BM III/III-1. Osztály (egyházi elhárítás) a kádári egyházpolitikát szolgálta ki, fő megrendelője az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) lett. A belső elhárítás, a hírszerzés, a Külügyminisztérium és az egyházügyi szervek között jelentős mértékű személyes átjárás mutatható ki.[182] Az összefonódást jól érzékelteti, hogy Miklós Imre ÁEH-elnök veje is az osztály alkalmazottja volt a nyolcvanas években. A BM III/III-2. Osztály (ifjúsági elhárítás) a generációs jellegű ellenőrzések során leginkább a KISZ különböző szerveivel kooperált. A monopolhelyzetben lévő ifjúsági szervezet és a Belügyminisztérium világa többszörösen összefonódott. Az állomány tagjainak karrierjében, politikai szocializációjában alapvető szerepet játszott az ifjúsági mozgalom. A mindennapi gyakorlatban a középiskolások, az egyetemisták vagy éppen a különböző együttesek rajongótábora elleni akciókat az illetékes KISZ-titkárokkal egyeztették. A pártállami vezetés jegyzőkönyveit olvasva feltűnő, hogy a KISZ-vezetők is jól beszélték az állambiztonsági zsargont, és az információs jelentések birtokában naprakész tudással rendelkeztek a renitens fiatalokról. A BM III/III-3. Osztály munkatársai több más állambiztonsági részleggel – rendkívüli esetekben más rendvédelmi egységekkel – egyeztették terveiket és akcióikat. Célszemélyeik („a társadalomra veszélyes elemek") mindennapi ellenőrzéséhez akár a rendőrség körzeti megbízottjait is igénybe vették. A börtönből szabadult politikai elítéltek társadalmi beilleszkedéséről, kapcsolataik alakulásáról a pártállami vezetés külön jelentéseket kapott.

A BM III/III-4. Osztály (a kulturális elhárítás) különös kapcsolatban állt a pártközponttal és a kulturális élet meghatározó alakjával, Aczél Györggyel, így belső körökben az egységre csak Aczél-művekként hivatkoztak.[183] A művészek vagy az ellenkulturális csoportok körébe irányított hálózati emberek jelentései olykor a kritikai vélemények megalapozását is segítették. A BM III/III-5. és 6. Osztály már kifejezetten az ellenzéki aktivitás

kezelésére és manipulálására, illetve a nyilvánosság feletti kontroll biztosítására jött létre. Tevékenységét a nyolcvanas években a pártvezetés részletes határozatai alapozták meg. A hatalmi központok növekvő információs igényét a BM III/III-B Alosztály, majd a 7. Osztály szolgálta ki. A pártvezetők operatív védelmével foglalkozó BM III/III-A a kormányőrség vezetőivel egyeztetve tervezte meg munkáját.

Elhárítási területek

A BM III/III-1. Osztály alapvetően a politikai rendőrség egyházellenes harcát folytatta, ami egyszerre jelentette 1) az egyházi felső vezetés megfigyelését és behálózását, 2) az egyházi intézmények, különösen a papi és lelkészképzés, illetve a sajtó szemmel tartását, 3) az intézményes és informális nyugati kapcsolatok kontrollját, 4) a legálisan működő és a feloszlatott szerzetesi közösségek szisztematikus ellenőrzését. A mindennapi titkosszolgálati munka eredménye lehetett a konstruált ügyek és perek előkészítése, az egyházi személyeket, vezetőket zsaroló intézkedések végrehajtása, valamint a vallásgyakorlás színtereinek felmérése és korlátozása. Intézkedéseik az általános célkitűzéseket, például az ország nyugati imázsának javítását is szolgálták az egyházüldöző, egyházbomlasztó tervek elrejtésével. Mindezen túl a részleg tagjai számára készített egyik jegyzet szerint a világnézeti küzdelemben is részt vállaltak: *„Az elhárító operatív munkánkat úgy kell megszervezni, hogy minden esetben segítséget tudjunk nyújtani azon szerveknek és intézményeknek, amelyek az egyház elleni konkrét politikai munkát végzik, hogy ezzel is elősegítsük az aktív ateista propagandát."*[184]

A titkosszolgálati módszerek közé tartozott a szexualitással és az anyagiassággal kapcsolatos vádak, rágalmak elterjesztése és az ezekkel kapcsolatos zsarolás. Külön figyelem irányult a papi pá-

lyát elhagyókra, döntéseiket „operatív kombinációkkal" segítették (majd rutinszerűen próbálták őket is beszervezni). A bizalmi kapcsolatok megtörésére hosszú távú tervek készültek, amelyek széles körű eszköztár bevetésével számoltak: az őrizetbe vételektől a lejáratót akciókon át az áthelyezésekig. Mindennapi munkájuk során az egyházi elhárítók „betechnikáztak", azaz lehallgattak püspöki, plébániai irodákat vagy lelkészi hivatalokat, illetve a megmaradt szerzetesközösségek intézményeit. Megfigyeltek egyházi szertartásokat (különösen a fő egyházi ünnepeket, búcsúkat), nyomoztak nyugati kapcsolatok után. Magasabb fokozatra kapcsolva a nyomozók személyes adatokat gyűjtöttek, különböző jelentések, akták információit elemezték, intézkedési terveket készítettek, illetve szisztematikusan igyekeztek behálózni az egyházi szervezeteket.[185] A belső elhárítás eljárásai a hírszerzés akcióit is előkészíthették, legyen szó ígéretes nemzetközi egyházi karrierek titkosszolgálati támogatásáról vagy az egyházi diplomácia manipulálásáról.[186] A legrészletesebben a jezsuitából az 1947 utáni emigrációs éveiben szabadkőművessé váló, majd 1968-ban a magyar állambiztonság segítségével hazatelepülő és különböző „aktív intézkedésekben" felhasznált Nagy Töhötöm története ismert.[187]

1979 júniusában a BM Mogyoródi úti épületében Harangozó Szilveszter csoportfőnök az egyházi elhárítás szakterületén folyó állambiztonsági munka három irányát különböztette meg: 1) a „reakciós" tervek felderítése és elhárítása, 2) az egyházak „lojális" erőinek védelme operatív eszközök segítségével, 3) az egyházak lojális tagjai nemzetközi tevékenységének támogatása. A parancsnok elégedetten állapította meg, hogy az elhárító munka helyzete megfelelő: *„A feladatok végrehajtásához megfelelő operatív erők, eszközök, pozíciók és módszerek állnak rendelkezésre. Az operatív munka egy tradicionálisan, hosszú távra kiépített, erős és stabil hálózati bázisra épül, amely hatékony felderítő, befolyásoló, megelőző és elhárító feladatok végrehajtására alkalmas."* Beszámolójában végül kitér a szocialista titkosszolgálatokkal és az Állami

Egyházügyi Hivatallal sikeresen együttműködő állomány helyzetére: *„Az egyházi reakció-elhárítás területén országosan 89 fő dolgozik, 50%-a 10 év felett ezen az elhárítási területen. A terület sajátossága igényli is az állomány stabilitását, miután képzett ideológiai ellenfelekkel kell sajátos politikai együttműködést biztosítani. Állományunk az egyházpolitikai érdekeket és igényeket ismeri, szakmailag ezek figyelembevételével dolgozik."*[188]

A csoportfőnökség hálózati statisztikái szerint 1974-ben az egyházi elhárítás országosan 399 hálózati személlyel rendelkezett. Közülük a BM III/III-1. Osztály tartótisztjei 86 katolikus, 15 református, 16 evangélikus és 21 kisebb egyházi közösséghez tartozó személlyel tartottak kapcsolatot (a többiek a megyei szervekhez tartoztak). Az adatsorokból az is tudható, hogy a központ tartótisztjeinek „ügynökei" között 91 volt egyházi, 45 pedig világi személy. A behálózottak csaknem fele ekkor már több mint egy évtizede működött együtt titokban az állambiztonsággal. A velük történő kapcsolattartást olyan titkos lakások segítették, mint a XIII. kerületi, Pozsonyi út 40. alatti „Duna", vagy a I. kerületi, Lánchíd u. 15–17. alatti „Lánchíd" fedőnevű találkozóhely. A nyugati tanulmányutakhoz, kiküldetésekhez a behálózott egyházi személyeket már a hírszerzés munkatársai képezték ki a II. kerületi, Bem József u. 14. alatti „Ék" fedőnevű lakáson.

A BM III/III-2. Osztály a társadalom generációs ellenőrzését végezte az oktatási intézményekben és azokon kívül. Moszkvai tanulmányútja után Horváth József ennek a részlegnek a rendbetételét kapta feladatul a pártközpontban történő eligazításkor. Az osztály kiemelt elhárítási területe volt a sport és a könnyűzene, de végső soron minden olyan intézmény, amely alkalmassá vált a nemzedéki csoportképződésre. Az állomány tagjai ott voltak a meghatározó tömegrendezvényeken, legyen szó focimecscsekről, koncertekről vagy fesztiválokról.[189]

Az úgynevezett „ifjúsági probléma" 1956-tól lényegében folyamatosan a pártvezetés napirendjén volt. A politikai és társadal-

mi jelenségekkel kapcsolatban egymást követték az ideologikus vagy gyakorlati tervek, belső párthatározatok és sajtónyilatkozatok. A kádári rendbe beilleszthető, erkölcsös szocialista ifjúság „védelmében" a belügyi szervek feladata a „rendbontók" kezelése lett. Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata 1966-ban szintén a „huligánok" elleni fellépést sürgette, az ifjúsági problémákat politikai kérdésként kezelte. A direktíva más részlegek, így a bűnüldöző szervek bevonásával határozott adminisztratív intézkedéseket követelt a jobb- és baloldali ellenséges csoportokkal szemben. Az ifjúság ügyeinek kontrollja azonban ekkor véglegesen a KISZ és a Művelődési Minisztérium illetékeseihez került.

A hetvenes évektől a részleg kiemelt feladata lett a március 15-i rendezvények biztosítása, a spontán megmozdulások kezelése, de leginkább a demonstratív akciók megelőzése. A hatékony munka érdekében vezetőváltás is történt az osztály élén. A moszkvai tanulmányútjáról hazatérő Horváth Józsefet (a későbbi csoportfőnököt) nevezték ki, és bízták meg a generációs lázongás megakadályozásával.

A nyolcvanas évekre a BM III/III-2. Osztályon a legfontosabb probléma a fiatalok mind szélesebb körű ellenzékiségének kezelése lett. Kádár János ezt a BM értekezletén a maga nyelvén fogalmazta meg: *„Az ő nyüzsgésükben – szándékosan nem mondom, hogy melyik közülük ellenzéki és melyik ellenség, hiszen ezek nem olyan idős vagy kialakult, kiforrott gondolkodású emberek, hogy igazi megátalkodott ellenségei lennének rendszerünknek – lehet szereplési viszketegség is, reklámot szeretnének maguknak."*[190]

Egyes elemzések az ifjúság körében jelentős „jobbra tolódást" mutattak ki, egy „nacionalista hullám" megjelenését érzékelték. Egyre több, a kulturális élethez vagy a felsőoktatás világához tartozó kezdeményezést ítéltek veszélyesnek (a József Attila Kör, a Mozgó Világ rendezvényei, a Fiatal Képzőművészek Stúdiója és a Közgazdaságtudományi Egyetemen szervezett Polvax klub). Ezeket titkosszolgálati eszközökkel, mindenekelőtt a rendezvé-

nyekre küldött hálózati emberekkel figyelték meg. Az állambiztonság szerepet kapott az ellenségesnek minősített kezdeményezések megregulázásában is. Ugyanígy említették a függetlenedni kívánó ifjúsági kezdeményezéseket: a Közgazdaságtudományi Egyetemen 1981 tavaszán a KISZ ellenében létrehozott Független Ifjúsági Szövetséget (FISZ), az új békemozgalmi törekvéseket (Anti-Nuclear Campaign, Indigo művészcsoport, Dialógus csoport) és a felsőoktatásban megjelenő szakkollégiumokat.[191] Mind gyakrabban esett szó a punkbandák balhéiról (a szerv formálisan az uszító politikai szövegek miatt foglalkozott velük). Továbbra is kezelendő probléma maradt a focimeccsek huligánjainak aktivitása (a politikai tartalmú skandálások miatt) és a katonai szolgálat megtagadása.

Harangozó Szilveszter 1984-ben a Belügyminisztérium országos értekezletén elégedetten állapította meg a következőket: *„a szaporodó ellenséges csoportosulásokkal szemben folyamatosan alkalmaztuk a bomlasztás módszerét. Operatív kombinációs intézkedésekkel, konkrét megszervezett akciók meghiúsításával sikerült a szervezők egy részét elbizonytalanítani, esetenként elrettenteni."*[192]

A belső statisztikák szerint országosan 110 fő foglalkozott ifjúsági elhárítással. 1976 és 1983 között 764 előzetes ellenőrzés, 260 bizalmas nyomozás indult. A központban 140 különösen veszélyes személyről vezettek F-dossziét. A beszervezett hálózati személyek fluktuációját mutató számsorok szerint hét év alatt 724 beszervezés történt, míg az ifjúsági elhárítás területein 240 hálózati személyt adtak át, átvétel közben 416 főt zártak ki a hálózatból főleg hírszerzési lehetőség megszűnése miatt, míg 374 főt más részlegeknek adtak át. A szerv intézkedéseinek nagyobb részét immár a szignalizációs megoldások tették ki. Ezek éves átlagban kétszázötven 26 év alatti fiatalt érintettek, míg zászlótépés, falfirkálás miatt évente mintegy száz fiatallal szemben jártak el.

A generációs alapú ellenőrzés területének tartótiszti karrierjében is megragadhatók jellegzetességek. Jó példa erre Nagy István karrierje, aki az ifjúsági mozgalomban különböző funkciókat töltött

be: 1952-től volt a DISZ tagja, 1957-ben pedig a mozgalom újjászervezői között jegyezték fel a nevét. 1960 és 1964 között munkahelye, a Mechanikai Művek KISZ-bizottságának titkára, majd helyet kapott a szervezet járási és megyei bizottságaiban is. 1967-től a kulturális elhárítás (BM III/III-4.) munkatársa lett, de a Rendőrtiszti Főiskola elvégzése után 1974-ben a KISZ Központi Bizottságának (KB) apparátusába vezényelték, ahol 1977-ig az Ifjú Gárda országos parancsnokhelyettese lett. Munkájával, szervezőkészségével elégedettek voltak. Jellemzése szerint eredményes volt a *„KISZ honvédelmi nevelőmunkával összefüggő feladatainak (...), közte: katonai és belügyi pályára irányítás, ifjúsági tömegsport és turizmus, a »Győzelem Zászlója«, illetve NOSZF 60. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi autósmenet biztosításában"*. A belső elhárításhoz visszakerülve a pártalapszervezet titkáraként, illetve alosztályvezetőként folytatta munkáját.

A III/III-3. Osztály munkatársainak egymást kiegészítő készségekkel kellett rendelkezniük. Egyrészt a börtönökből szabaduló korábbi politikai elítéltek hosszú távú ellenőrzését végezték, másrészt rendkívüli eseményekre (falfirkálás, rongálás, névtelen levelek) adtak gyors válaszokat. Mindennek érdekében kifinomult, szakszerűsödő nyilvántartási rendszereket kezeltek. A mindennapi munka során a szakzsargonban, a róluk vezetett akták alapján, „F(igyelő)-dossziés személyeknek" nevezett állampolgárok elleni manipulatív intézkedésekhez koncentrálták a szerv erőit, erőforrásait. Az antielit semlegesítését, a potenciális hangadók, „vezéregyéniségek" elszigetelését, szükség esetén lejáratását minden elhárítási területen (egyház, kultúra, tudomány) külön parancsok és módszerek szabályozták. A legfontosabb célszemélyekkel a BM III/III. központja, a lokális beágyazottságú véleményvezérekkel a megyei területi munkatársak foglalkoztak. Szintén ez a részleg foglalkozott a háborús bűnösökkel és az 1945 előtti erőszakszervezetek (részben korábban elítélt) tagjaival, az összejáró egykori bajtársakkal.

Az F-dossziés személyek kezelése kezdetben szorosan összefüggött az amnesztia kérdésével. A börtönből szabadultak ellenőrzése során kiválogatták azokat, akiket büntetésük nem megtört, hanem valamilyen módon megerősített rendszerellenes beállítottságukban. A hetvenes évek közepétől a személyes ellenőrzések és a rutinszerűen végrehajtott lejáratő, elszigetelő, bomlasztó akcióik az új típusú ellenzékiség miatt váltak fontossá.

Az MSZMP Politikai Bizottsága számára készített 1966. augusztusi összegzés szerint 588 politikai elítélt töltötte büntetését az országban, ami a jogerősen elítéltek 4,1%-át tette ki (közülük egyszeres visszaesőnek 139 fő, kétszeres visszaesőnek 127 fő számított). Az elítéltek között 85 főt még 1956 előtt ítéltek el háborús bűntett, hűtlenség, szervezkedés vagy kémkedés vádjával. 162 fő az „ellenforradalommal kapcsolatos bűncselekményekért" ült (a statisztika szerint az 1956-os felkelők közül 107 fő gyilkosság, illetve emberölés kísérlete miatt, a többi visszaesőként raboskodott, ezért nem vonatkozott rájuk az 1963-as amnesztia). 1963. április 1. és 1966. január 1. között 407 főt ítéltek el politikai okokból.[193] Bár politikai okból a következő évtizedben is évente 100–130 fő kezdte meg börtönbüntetését, többségüket már a katonai szolgálatot megtagadók tették ki. A belső elhárítás ügyrendje szerint a BM III/III-3. Osztály figyelme elsősorban a börtönökből szabaduló politikai elítéltek (évente 100–160 fő) felé irányult. Országos szinten a korszakban három-hatezer személyről vezettek Figyelő-dossziét. A csoportfőnökségen közülük közvetlenül csak néhány száz fővel foglalkoztak, de a megyei szervek feletteseként szemmel tartották a teljes sokaságot. Egy nyolcvanas évekből származó statisztika szerint az érintettekkel szemben négy év alatt országosan 328 megelőző, akadályozó, korlátozó intézkedést alkalmaztak.

Ugyanakkor a Belügyminisztérium szerveinek alapvető feladata volt a kádári rend őrzése, az esetlegesen megbomlott keretek helyreállítása. A BM III/III-3. Osztály feladata volt az ellenséges röpcédulázók, falfirkálók, névtelenlevél-írók felderítése, azaz részben

a belső elhárítás látta el a nyilvánosság tereinek védelmét is.[194] A többi területhez képest itt konkrét, megragadható cselekményekről volt szó, amelyek gyors intézkedést igényeltek.[195] A sikeres nyomozások tapasztalatait több esettanulmányban (állambiztonsági tankönyvben) rögzítették.

Más megközelítésben ez a terület tanulópálya, illetve a hetvenes évek pangása közben „önfenntartó", legitimációs tevékenység volt. (A városi legendák szerint sokszor unatkozó belügyesek rajzoltak a falakra horogkereszteket.) A korszak relatív eseménytelensége módot adott a névtelen levelek és a röplapok utáni alapos nyomozásra. Esetenként jelentős erőforrásokat mozgósítottak az elkövetők felderítésére, noha a sikeres akciók szinte kivétel nélkül megállapították, hogy a tettesek politikai tudatossága, befolyása minimálisnak tekinthető. Mindenesetre a belső elhárítás ezen cselekmények kapcsán is a társadalmi fegyelmezés megbízható eszközének bizonyult.

A belső elhárításnak a lassan folydogáló ügyek mellett, időről időre váratlan helyzetekre is reagálnia kellett. Az állambiztonság külön eszköztárat tartott fenn az általa „rendkívüli eseményeknek" tekintett jelenségekre. Ezek elsősorban nyílt, rendszerkritikus megnyilatkozásokat takartak. Politikai szempontból a legveszélyesebbnek a különböző kisebb-nagyobb tüntetések, demonstrációk számítottak. A kádárizmus tabuit érintő emléknapok (március 15., október 23.) előtt a Belügyminisztériumban mindig kiemelt készültséget rendeltek el. A kádári rend általános fenntartása mellett mégis előfordultak olyan helyzetek, amelyeket átmenetileg nem tudtak uralni az illetékesek. A BM III/III. Csoportfőnökség illetékesei (politikai tartalmakra hivatkozva) részt vettek különböző ifjúsági balhékhoz, focimeccsekhez, koncertekhez kapcsolódó rendbontások vizsgálatában is.

A belső elhárítás tisztjei szükség esetén az adott helyszínen is intézkedhettek. Az állambiztonságnak mint titkosszolgálatnak azonban fontosabb feladata volt az események hátterének feltárása, a későbbi (potenciális) rendzavarás megelőzése. Ezekkel a megfi-

gyelési akciókkal a „Cég" egész társadalmi csoportokra kiterjedő bomlasztási intézkedésekbe kapcsolódott be.

A BM III/III-4. Osztály meghatározó szerepet kapott a korszak kultúrpolitikájának végrehajtásában is. A pártállam vezetőinek megnyilatkozásai alapján a kulturális elhárítás munkájára a politikai (hatalmi) küzdelem részeként tekintettek. A „kétfrontos harc" a kulturális élet jelenségeire is alkalmazható hatalomtechnikai alapvetés maradt. Az Aczél Györgyhöz köthető, gyakran emlegetett, „három T" (tiltott, tűrt, támogatott) politikája azonban a titkosszolgálati eljárások alapján más megközelítésben is értelmezhető. A kulturális élet jelenségeit (a versek megírásától és elszavalásától a kiállításokig és színpadi előadásokig) nem pusztán tartalmuk, hanem (potenciális) hatókörük alapján is kategorizálták. A nemkívánatos tartalmak, törekvések kezeléséhez pedig különböző intenzitású hatalomtechnikai machinációk, bomlasztásos eljárások is hozzájárultak.[196] A részleg szerepet kapott a nyugati, illetve ellenzéki kapcsolatokkal rendelkező tudósok mindennapos ellenőrzésében is.[197]

Gál Ferenc (az egykori sikeres operatív tiszt) mint a terület parancsnoka fő feladatként ekkor az „antimarxista nézetek" elleni küzdelmet jelölte meg. Összegzése szerint a kultúra tágabb fogalmába tartoztak az irodalmi, művészeti, népművelési területek, az ezeket kiszolgáló folyóiratok, továbbá a rádió- és televízióadások is. A tudomány világa mellett, a közoktatás szférájából elsősorban a felső-, esetenként a középfokú oktatási intézmények tanárai kerülhettek a megfigyelések célkeresztjébe.[198]

A hetvenes évektől intenzívebbé vált az MSZMP „kétfrontos harca" a kulturális életben is.[199] A párt centrumpozícióját rögzítve az elhárítás feladata a bal- és jobboldali elhajlás elleni küzdelem lett. A BM III/III-4. Osztály belső struktúráját, alosztályait is ennek megfelelően állították fel. Hasonló hatalmi logika jegyében alakult át az osztály elhárítási területe a hetvenes években. A fő feladat innentől a „népi" és a „polgári radikális" ellenzék megfigyelése és manipulálása lett.

A külső és a belső ellenség együttes támadása a totalitárius gondolkodásmód egyik meghatározó ismertetőjegye. Az Állambiztonsági Hatóság által konstruált ügyekben a belső ellenség aknamunkájához szinte minden esetben hozzátartozott az árulás, a külföldi ellenség kiszolgálásának felmutatása. A hidegháborús enyhülés következtében az imperialista beavatkozással kapcsolatos paranoia 1956 után Magyarországon is fokozatosan megszűnt, helyébe a „fellazítás" parttalan fogalma lépett.

Az eddig feltárt akták szerint a hatalom elvárásai szerint a kulturális szférával foglalkozó állambiztonsági részlegek kiemelt figyelmet fordítottak az írókra (1956-os vélt és valós szerepük miatt), ugyanakkor a hagyományos művészeti ágakon túl (színház, opera stb.), az archaikus kultúrafelfogáson túllépve, a szerv behálózta a modern művészeti formák, így a filmgyártás világát is.[200] A mindennapi titkosszolgálati munka végső célja az autonóm irányzatok, művészi csoportosulások kialakulásának megakadályozása, bomlasztása lett.[201] A BM III/III-4. Osztály és a hozzá kapcsolódó „vonalak" célja a népfrontos kultúrpolitika támogatása volt, legyen szó verseskötetekről, előadásokról vagy populáris műfajokról.[202] Az ellenséges ideológiák, vélemények és cselekmények, valamint az egyes személyek törekvéseinek megkülönböztetése napi politikai elemzőmunkát követelt. Nem véletlen, hogy az ellenzéki csoportok kezelése a kulturális elhárításból nőtt ki.

Az egykori politikusoknak, a rendszert potenciálisan veszélyeztető antielitnek a megfigyelése mindvégig a belső elhárítás feladata volt. Az intézkedési tervek őket sokáig ellenségként vagy reakciós személyként bélyegezték meg. Az ellenzék fogalmának megjelenése a hetvenes évek közepétől mutatható ki az állambiztonsági iratokban. Ezt követően értelmezési lehetőségei folyamatosan bővültek. A fogalom jelentéstartománya a párthatározatokban és belügyi iratokban is változott. A különböző összetételekben felbukkanó kifejezés így utalhatott korábbi politikusokra, az MSZMP politikájának bírálóira, a pártból kizárt személyekre, általában rendszerkritikus személyekre, vagy az alternatív kezdeményezések szervezőire, résztvevőire.

A hetvenes évek végétől a csoportfőnökségen külön részleg foglalkozott az ellenzék elhárításával. Ennek manipulatív akciói nemcsak bomlasztották, de bizonyos értelemben meg is alkották (konstruálták) a rendszer ellenzékét. A kijelölt csoportokkal foglalkozó állambiztonsági tisztek főleg a kulturális elhárítástól átvett sémák és a titkosszolgálati tapasztalat alapján a meglévő töréspontok kihasználására, felnagyítására, manipulálására törekedtek.

Kádár János hatalomtechnikusként (egykori belügyminiszterként) tisztában volt a titkosszolgálati eljárások (vissza)hatásával is. Az ellenzéki aktivitást megpróbálta rendszerének érdekében is hasznosítani, ha másként nem, a rendszer liberális jellegének bizonyítására, kedvező nyugati imázsának építésére. Utolsó belügyminisztériumi látogatásakor ezt így foglalta össze: *„A maguk ellenzékéről is ez jut eszembe (...), most és itt könnyebben evickélnek, egy kicsit kordában kell tartani, és megint csak azt mondom, miféle rendszer az, aminek még egy kis ellenzéke se legyen, egy töpörtyű, egy mutatóban legalább. De fennáll az is, hogy figyelni, bizonyos határon túl nem léphetnek, és hát ha megkísérlik, rá fognak fizetni."*[203]

Bár a nyolcvanas évektől az ellenzék elleni munka volt a leginkább akciódús elhárítási terep, a korszakra vonatkozó irathiány miatt az eljárások részletei alig rekonstruálhatók. Néhány, az iratpusztulás szempontjából még időben irattárba helyezett akta azonban érzékelteti a nyomozások hatókörét. A formálódó ellenzék lakásszemináriumait, a „Hétfői Szabadegyetemeket" megfigyelő és manipuláló nyomozás esetében a korszak titkosszolgálati eszköztára is megismerhető: a diktafonokkal rögzített előadásoktól (3/e „labda" rendszabály) a telefonok lehallgatásán (3/a rendszabály) át a követési akcióikig.[204] Elsősorban Horváth József visszaemlékezéséből ismert, hogy miként oldották meg az ellenzéki csoportok között titokban szervezett monori találkozó lehallgatását. Az esemény – amelynek

híre Moszkvába, a szovjet pártfőtitkárhoz, Gorbacsovhoz is eljutott – megfigyelését a padokba épített mikrofonokkal és egy a közelben felállított lakókocsival oldották meg.[205]

A belső elhárítás jelentései időről időre sikerként könyvelték el a szamizdatterjesztés elleni akciókat. A hatalom és a rendszerkritikus csoportok között, a nyugati nyilvánosság figyelme előtt zajló húzd meg-ereszd meg küzdelemben szisztematikus adatgyűjtés, beépülési kísérletek és razziák követték egymást.[206] A feladat fontosságát jelzi, hogy 1987-ben az ellenséges írásos anyagokkal kapcsolatos eljárások koordinálására külön osztályt hoztak létre a csoportfőnökségen.

A BM III/III-A Alosztály a pártvezetés operatív (titkosszolgálati) védelmével foglalkozott. A konkrét fegyveres védelmet ellátó kormányőrök mellett titkosszolgálati eszközökkel (ellenőrzésekkel, biztosítási tervekkel) is védték a pártállami vezetés nyugalmát otthon, a munkában és a szabadidőben. A fennmaradt biztosítási tervek szerint a pártállami funkcionáriusok protokollebédeit, illetve -vacsoráit leggyakrabban a Gellért Szállóban, a Rózsadomb étteremben vagy a Gundel étteremben tartották. Utóbbi hely rendezvényeiről a hatvanas években a belső elhárítás nyolcvan-száz fős dolgozói állományából tizenkét fő jelentett. A foglalkoztatott hálózatot többször racionalizálták, titkosszolgálati eszközökkel sikeresen védték a kádári elit nyugalmát, titkait és imázsát. Az állambiztonság nyilvántartásait felhasználva a védett vezetők közeléből eltávolították a gyanús, veszélyes személyeket.[207]

A belső elhárítók ott voltak a Sportcsarnok vagy a Népstadion kormánypáholyainak környezetében, a kádári pártvezetés kedvelt focimeccsein. A vezetők kényelméről a Malév többszörösen ellenőrzött felszolgálói gondoskodtak. Emellett az elhárítótisztek még a környező szektorok jegyszedőinek kiválogatására is ügyeltek.[208] A részleg a felvonulási utakat, a kijelölt védelmi zónákat (az V. kerület kormányzati intézményeit, a rózsadombi káderdűlő és a Felvonulási tér környékét) is folyamatosan ellenőrizte.

A Kádár-korszak politikusai, feledtetve a Rákosi-korszak „személyi kultuszát", igyekeztek a nép köréből való, közvetlen, egyszerű „melós" imázsát kialakítani. Ebben a folyamatban szerepet kapott az állambiztonság: operatív eszközeivel biztosította a védett vezetők magántereinek titkait. A kádári hatalomgyakorlás lényegi eleme volt a pártállami struktúrák elrejtése is. A hatalmi szervek működésének elhomályosításán a titkosszolgálat is meghatározó szerepet játszott. A BM III/III. Csoportfőnökség a társadalom kontrollja mellett hozzájárult a rezsim nemkívánatos jelenségeinek elfedéséhez is.

A BELSŐ ELHÁRÍTÁS HÁLÓZATÁNAK LÉTSZÁMA (1976-1985)

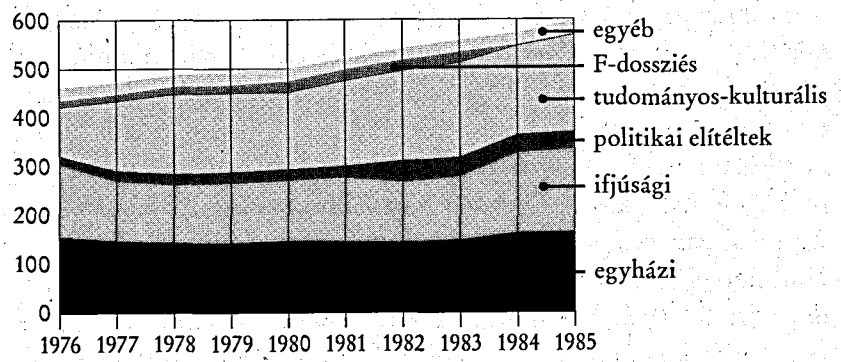

7. számú ábra: A BM III/III. Csoportfőnökség hálózatának megoszlása elhárítási területek szerint (1976–1985)

INFORMÁCIÓGAZDÁLKODÁS ÉS PROPAGANDAMUNKA

A titkosszolgálati módszerekkel megszerzett információk összegzését, értékelését mindvégig egy külön részleg végezte. A politikai döntéshozatal támogatása a rendszer kríziseinek és válságainak időszakában mindig felértékelődött. Így nem véletlen, hogy a BM

III/III-B Alosztályt 1987-ben BM III/III-7. Osztállyá szervezték át. Az operatív iratok (ügy- és munkadossziék hiányában), a pártvezetők asztalára kerülő jelentések a nyolcvanas évek fontos forrásai. Az 1979-től létrehozott Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) anyagai sértetlenül fennmaradtak.[209] Így az évtizedben megfigyeltek számára a rendszerváltás után biztosított információs kárpótlás pótdokumentumaiként is szolgálnak. Az 1989-es év jelentései teljes egészében hozzáférhetők online.[210]

Ugyanakkor a BM III/III. Csoportfőnökség szűk vagy tágabb szakterületen tevékenykedő munkatársai szerepet kaptak a közvélemény alakításában is. A belső elhárítás a megfigyelés, a manipuláció mellett propagandafunkciót is ellátott. Miközben a szerv alapvető feladata a társadalmi köznyugalom biztosítása, a pártállami vezetők rendszeres tájékoztatása volt, a tartótisztek munkájukkal közvetlenül is befolyásolták a közvéleményt. A propaganda-előadások, az iskolákban tartott osztályfőnöki órák, valamint a figyelmeztető, nevelő jellegű beszélgetések formái fokozatosan alakultak ki. 1974 decemberében a Belügyminisztérium országos értekezletén Harangozó Szilveszter Kádár János jelenlétében fogalmazta meg, hogy *„a kvalifikált csoportok tevékenységének bomlasztása, elszigetelése, lejáratása csak terveik, elképzeléseik ismeretére épülő, átfogó elgondolásokon alapuló, hosszútávon alkalmazott, az illetékes politikai, társadalmi, állami szervekkel egyeztetett intézkedéssorozat eredménye lehet”*.[211]

Az állambiztonság propagandamunkája eddigre már a Belügyminisztérium tudatformáló tevékenységének szerves része lett. Az egyre szofisztikáltabb kampányok sorában 1977-ben a rendőrtisztek már 7634 felvilágosító előadást tartottak a felnőtt lakosság részére, a statisztikák szerint közel háromszázezer résztvevő számára. A belügyi osztályfőnöki órák 1967-től kialakított rendszerében 7093 iskolai foglalkozáson 203 ezer tanuló – egyes statisztikák szerint az összes továbbtanuló fiatal 92%-a – találkozott a belügyi tisztekkel. A középiskola második osztályában a köztörvényes bűncselekményekről, negyedik osztályban a politikai jellegű, államellenes bűncselekményekről esett szó. A belső elhárítás munkatársai utóbbi alkalmakon vállaltak szerepet. Bizonyos intézményekben, például az egyházi gimnáziumokban fokozottan figyeltek ezeknek az óráknak a megtartására, amint arról Ács Péter, az esztergomi ferences gimnázium egykori tartótisztje is beszámolt a vele készített interjúban.[212]

A III/III. munkatársai tehát belügyi propagandistaként egyre inkább részt vettek különböző csoportok *„szocialista tudatának”* alakításában. Ebben mindvégig alapoztak a szovjet tapasztalatokra, de a korszak kedvelt szemléltetőeszközeinek használatát sem vetették el. Míg a kémelhárítás alkalmazottai a vendéglátásban és a külkereskedelemben dolgozók számára tartottak előadásokat, a belső elhárítás munkatársai nyaranként a KISZ-táborokat is meglátogathatták. Ezekhez az alkalmakhoz jól jöttek a BM-stúdióban készült propagandafilmek, amelyek közül a leggyakrabban játszott darabok a *Feladatuk a kémkedés,* a *Havi 200 márkáért,* valamint a *Teenager party* című alkotások voltak.

1980-ban az iskolákban, TIT-rendezvényeken, üzemekben, közintézményekben és üdülőkben évente 8000 előadást tartottak a felkért előadók, és levetíthettek egyet a 31 rendelkezésre álló propagandafilm közül. A vetítésekhez mintegy 3000 kópia állt rendelkezésre.[213] Fontos propagandaeszköznek számítottak a különböző preventív célzatú, „az ország rendjének védelmét” propagáló kiállítások is. A hatvanas évek végén a *Védjük a szocializmust építő államunk biztonságát* című kiállítást Budapest után valamennyi megyeszékhelyen, turistaidényben pedig a Balatonnál, valamint Szegeden, az ünnepi játékok alatt is bemutatták.

A titkosszolgálati eszköztár bővülése az egész korszakban folyamatos maradt. Az állambiztonsági szolgálatok 1968-tól munkájuk során felhasználták a Magyarországon akkoriban új társadalomtudományi módszernek számító közvélemény-kutatás eszközét is. Egyrészt kérdőívvel gyűjtöttek adatokat a hivatalos kapcsola-

taiktól a munkájukat érintően, másrészt a megfigyelt személyek véleményének kifürkészésére is alkalmasnak találták a módszert. Dokumentálható próbakutatások folytak az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának, illetve a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (később: Magyar Közvélemény-kutató Intézet) bevonásával. 1970-ben egy országos, 1200 fős reprezentatív felmérés során 300 olyan budapesti lakost is megkerestek a kérdezőbiztosok, akiket a BM III/III. Csoportfőnökség válogatott ki a nyilvántartott, ám eljárás alatt nem álló állampolgárok közül.[214]

Eközben a politikai rendőrség ügyeiről, az állambiztonság sikereiről csak elvétve lehetett olvasni az újságok hasábjain. A Kádár-rezsim mindenképpen feledtetni kívánta a terrort direkt propagandával vegyítő ötvenes évek emlékét. Az állambiztonság fogalmához a köztudatban elsősorban a katonai és a szolgálati titkok védelmét igyekeztek társítani. A belügyi szaksajtóban indított „állambiztonság" rovatban, sőt a hetvenes években közreadott állambiztonsági rejtvényekben csak kémkedési ügyeket dolgoztak fel.

Mindez nem jelenti azt, hogy a belső elhárításnak ne lettek volna sajtókapcsolatai. Az ellenségesnek minősülő személyek, nemkívánatos jelenségek elleni állambiztonsági munkát a korszakban indirekt módon segítették. A pártközpont figyelmét felkeltő ügyekben leleplező, rágalmazó cikkek jelentek meg, akár országos napilapokban is. A korszak vezető publicistái, belügyes újságírói ezzel járultak hozzá a célcsoportok elszigeteléséhez, bomlasztásához.[215] Néhány meghatározó cikk, például a balatonboglári kápolnatárlatokat a *Népszabadság*ban 1973-ban „leleplező" írás mélyen él az érintettek emlékeikben. Mindez már átvezet a konkrét akciók és ügyek történeteihez.

7

ÜGYEK ÉS AKCIÓK

A BM III/III. Csoportfőnökség legismertebb történetei a különböző aktákban rögzített esetekhez kapcsolódnak. A belső elhárítás eljárásait, nyomozásait, megfigyelési akcióit a központi állomány országos szinten is koordinálta. Az állambiztonsági karrierekben szerepet játszó mindennapi titkosszolgálati tevékenység lenyomatai a Dunagate-botrány nyomán töredékesen maradtak az utókorra.

Mindennapi ügyek

Miként publicisztikai szinten vagy didaktikus szándékokból gyakran elhangzik, a politikai rendőrség 1962 után a „párt ökle" helyett a „párt füle" lett. Legfontosabb szerepe a meghatározott társadalmi szférák behálózása, s ennek révén a pártállami vezetés tájékoztatása lett. A politikatörténeti elemzések számára ez jól bizonyítja a klasszikus szovjetrendszertől való eltávolodást. A társadalomtörténeti leírások pedig a társadalmi fegyelmezés, a mindennapi interakciók változásaira világítanak rá.

Az egykorú iratok, a szakzsargonban megfogalmazott szövegek az állambiztonsági tisztek számára a megelőzés fontossá-

gát hangsúlyozták. A BM III/III. Csoportfőnökség működése már a kezdetektől jól szabályozott ügymenetben folyt. Az általános és célzott titkosszolgálati adatgyűjtést követően ügyek, ügyjelzések keletkeztek, majd a parancsnoki döntések függvényében előzetes ellenőrzések, bizalmas nyomozások indultak. A belső elhárítás munkatársai az ügyek titkos-nyomozati (operatív) szakaszával foglalkoztak, a vádemelésig jutó eseteket az állambiztonság vizsgálati szervének (BM III/1. Osztály) adták át. A cél azonban mindvégig az volt, hogy erre minél kevesebb alkalommal kerüljön sor. A belső elhárítás 1966 és 1969 között 234 ügyet zárt le, míg aktuálisan 144 esettel foglalkozott.

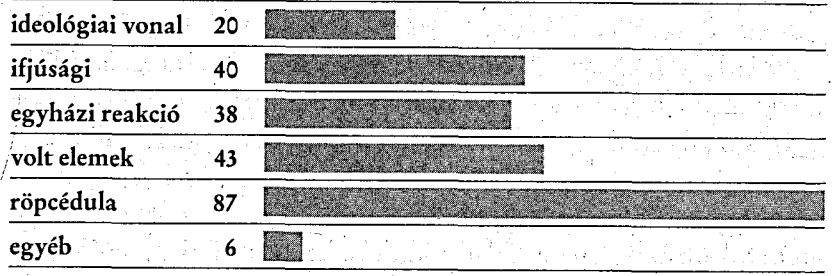

8. számú ábra: A belső elhárítás eljárásainak szakterületek szerinti megoszlása (1966–1969)

Baranyai György csoportfőnök a hatvanas évek végére a belső ellenség tevékenységét is újraértelmezte. Eligazításai során kijelentette, célszemélyeik immár a „csendes ellenforradalmi taktikát" követik, azaz hosszú távú célokat tűznek ki, és jogilag nem minősíthető cselekedetekre vállalkoznak. Beszámolói szerint ezért a titkosszolgálati munka súlypontja áttolódott az alaposabb ellenőrzést jelentő dossziés ügyekről a gyorsabb reagálást lehetővé tevő állambiztonsági „jelzésekre" (1968-ban 332 ügyben és 850 jelzésben folyt nyomozás). Mindez összefüggésben volt az egyes ügyek korábbi elhúzódásával, az átfutási idő hosszával is: ami összeesküvési ügyekben átlagosan 11 hónap, egyesülési joggal visszaélés

esetén 43 hónap, szóbeli izgatáskor 16 hónap, írásos izgatáskor 21 hónap, egyéb esetben 26 hónap volt.[216]

Mindez a megragadható ügyek számának fokozatos visszaesésével járt, a vizsgálati szakaszba mind kevesebb ügy került. 1969-ben a BM III/1. Osztály 957 fő ellen indított büntetőeljárást, de ezeknek a döntő többségét a tiltott határátlépés (191 eset), valamint annak kísérlete (249 eset), illetve a hazatérés megtagadása (108 eset) miatt folyt. A rendszerellenesnek ítélt tevékenységek közül összeesküvés miatt 48 esetben, izgatás miatt 163 esetben indult nyomozás.[217] A szemléletváltást jól mutatja, hogy belső elemzések egyre differenciáltabban ítélték meg a politikai jellegű bűncselekmények motivációit. Így az állambiztonság kategória-rendszerében az „ellenségés politikai beállítottság", a „szektás politikai beállítottság" és az „ellenséges propaganda hatása" mellett olyan indokokat is találtak, mint a „züllött baráti környezet", az alkoholizmus, a kalandvágy, az egzisztenciális okok, a rendezetlen családi élet, a szülői nevelés hiánya vagy a meggondolatlanság.

Az állambiztonság bűnmegelőző munkájának eredményeit az elkövetkező években mind több összefoglaló statisztika mutatta. Egy 1974-ben készült elemzés szerint az állambiztonsági szervek az előző öt évben 5313 társadalomra veszélyes magatartás bűncselekménnyé fejlődésének megelőzése érdekében intézkedtek. A társadalomra veszélyes cselekmények felét a jelzés után két hónappal lezárták.[218] Ezek a sikerek a személyes minősítésekben is megjelentek.

Személyes sikerek

A Belügyminisztérium állományának munkáját rendszeresen értékelték. Az elöljárók, a személyügyi vezetők és a párttitkárok bevonásával készített minősítésekben a szakmai sikereket, a meghatározó ügyekben elért eredményeket is rögzítették. Az értékelé-

seknek fontos eleme volt a hálózati munka, a tartótiszti feladatok minősítése. A főtisztek minősítéseiből megismerhetők az egyes elhárítási területek sajátosságai is.

A hatvanas évekre Bakonyi Lajos már az egyházi elhárítás tapasztalt munkatársának számított. A protestáns egyházak behálózásán dolgozó tartótisztről a legnagyobb elismeréssel szóltak: *„szakmai munkásságára jellemző, hogy időt és fáradtságot nem kímélve célszerűen és következetesen foglalkozik a hozzákapcsolt hálózati személyekkel. Beszervezéseinek egyik fontos eredménye, hogy az elmúlt évben sikerült egy jól képzett, kvalifikált ügynököt időszakosan nyugatra telepíteni. Munkáját általában a gyorsaság, határozottság, eredményesség jellemzi, amihez hozzájárul jó szervezőképessége."*[219] Bakonyi 1967-ben a református közösségi életet megfigyelő, „Táborozók" fedőnevű ügyben elért eredményei miatt miniszterhelyettesi jutalmat is kapott. Kollégája, a szintén a református egyházzal foglalkozó Erdei Tibor munkájával kapcsolatban azt emelték ki, hogy *„főleg a technikai eszközök alkalmazásában tűnik ki (...). Hálózatát a parancsoknak megfelelően vezeti és ellenőrzi".*[220] A katolikus kisközösségekkel foglalkozó Tóvölgyi Antal, a Lénárd Ödön és Tímár Ágnes vezette kisközösségek megfigyelését célzó „Emberhalászok" fedőnevű nyomozás befejezése után többek között azért részesült elismerésben, mert *„az ügy feldolgozása során a mellé beosztott gyengébb képességű operatív tiszteket is megfelelően irányította és segítette".*[221] Hozzá hasonlóan Kiss János munkáját a feloszlatott szerzetesrendek megfigyelésének koordinálásáért értékelték. Minősítése azonban tartalmazta (a másoknál is megfogalmazott) hiányosságokat is: *„jelenlegi feladatai csak hálózatépítés útján oldhatók meg. Kiss elvtársnak ilyen vonatkozásban kisebbségi érzései vannak, ezt elősegíti a nehézkes íráskészsége is."*[222] Lovász Imre feladata a csoportfőnökség megalakulásától kezdve a Jehova Tanúinak behálózása volt. A vallási közösség megfigyelése és manipulálása amerikai kapcsolatai, illetve egy hittételeikből fakadó

konfliktus, a katonai szolgálat megtagadása miatt vált fontossá. Így érthető, hogy a tartótiszti minősítés úgy értékelte, hogy Lovász *„megértette az új operatív helyzet politikai jelentőségét, és azt kedvezően kihasználja (...). Ügynökségét jól ismeri (...), kezdeményezésének tudható be, hogy a börtönben ülő szektataggal is beszélgetést folytat, beszervezési célzattal. Jelenleg is több ügynökjelölt kiválasztása van folyamatban".*[223]

Az ifjúsági elhárítással foglalkozókat leggyakrabban egy-egy felsőoktatási intézmény biztosításáért ismerték el. A részleg beosztottai különböző egyetemek és főiskolák tartótisztjeiként dolgoztak éveken át. Bándi Ferenc feladata 1964-től a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem megfigyelése volt, majd tapasztalt titkosszolgaként karrierje az egyházi elhárításnál folytatódott, s a nyolcvanas években már azt jegyezték fel róla, hogy *„bátran alkalmazza az operatív technikai eszközöket, a 3/e rendszabály bevezetésében és alkalmazásában osztályszinten elismert. Munkatársai ezen a területen gyakran veszik segítségét igénybe".*[224] Fábián Józsefnéről azt írta a felettese, hogy munkájának köszönhetően a Budapesti Orvostudományi Egyetemen is erősödtek a titkosszolgálatok pozíciói. Nagy József pedig 1974-től egy új területen, a külföldi diákok körében kezdte meg a hálózatépítést.

A BM III/III-3 Osztály munkatársai más képességekkel tűnhettek ki. Pálinkó Antal 1960-tól foglalkozott a röpcédula-elhárítással, és sikerei miatt hamarosan a súlyos társadalmi veszélyességű ügyek irányításával bízták meg. Göndör Miklós szintén több olyan röpcédulás ügy megoldásáért kapott dicséretet, amikor *„nagymennyiségű manuális munkát – több ezer személy kézírásának ellenőrzését – kellett elvégezni".* Ezt követően a „névtelen izgató tartalmú levelek" vonalának megszervezése lett a feladata. Újlaki Lajos a részleg legeredményesebb gép- és kézírásszakértője lett, akit azért értékeltek, mert évi 250–300 szakértői véleményt írt meg, sürgős esetben pedig akár aznap reagált a vidéki megkeresésekre. Bara László munkássága során *„több ellenséges írogató*

elmebeteget feljelentett, tevékenységük megszakítására eljárást kezdeményezett vagy gyógykezelésük irányába intézkedést javasolt". 1964-től megbízást kapott a zavaros tartalmú anyagokat terjesztő személyek feltérképezésére, s ezt követően közel félezer személy adataiból hozott létre egy különnyilvántartást.

A BM III/III-4. Osztályon a stabilitás, a kulturális szféra ismerete számított. Jávor Miklós jellemzésében évtizedes tevékenységét értékelték: *„Folyamatos és eredményes vezetői munkáját mutatja, hogy az alosztályon – egyben osztályszinten is – kiemelkedő teljesítményt nyújtanak ma azok az elvtársak, akik az operatív gyakorlati munkát az ő vezetésével kezdték meg."*[225] Vele együtt, az 1956-os történetei miatt már említett Varga József is alosztályvezetőként dolgozott a részlegnél 1970-től. Hamar elismert vezetővé vált, mivel *„a területet gyorsan megismerte, sikerült megfelelő kapcsolatot kiépítenie a beosztott vezetőkkel és az állománnyal. Eredményesen szervezte meg a miniszteri parancsok és utasítások végrehajtását".*[226] A későbbi osztályvezető, Antal József fejlődéstörténetét a „nacionalista" ellenséggel foglalkozó részlegen végzett munkája alapján írták meg: *„Kinevezése után nagy szorgalommal látott hozzá feladatainak megoldásához, lényegében az alapokat is meg kellett teremtenie. (...) A hálózattartó operatív terület követelményeit, a szükséges ismereteket folyamatosan szerezte, illetve szerzi meg."*[227] Pálfy Imre már 1957-től a kulturális elhárításnál tevékenykedett, így az egyik legtapasztaltabb tartótisztnek számított, amit a minősítése is hangsúlyozott. *„Jó kombinációs készséggel rendelkezik. Ezen belül is legerősseb oldala az operatív akciók megszervezése, előkészítése és végrehajtása. A szakmai munka váratlan helyzeteiben is feltalálja magát."*[228]

Az ügyek sikeres kezelésének kulcsa részben a pártállami szervek közti koordináció volt. Így a megfelelő kapcsolattartás nélkülözhetetlen volt nemcsak a hálózati személyekkel, hanem a különböző intézmények vezetőivel is. A politikai vezetők védelmével foglalkozó Solti László érdemeit ezzel kapcsolatban így méltat-

ták: *„A hálózat szervezési munkáját is eredményesen hajtja végre. (...) Hivatalos és társadalmi kapcsolataival igyekszik a jó légkör és a megfelelő emberi kapcsolat kialakítására. Az objektumokban általában jó viszonyt alakított ki a dolgozókkal, akik szívesen segítik munkájában."*[229] S bár a BM III/III. Csoportfőnökséghez nem tartoztak nagy számban SZT-tisztek, néhány esetben nélkülözhetetlennek bizonyultak.[230] Oravecz Ferencet azért dicsérték meg, mert „célirányosan" alkalmazta több intézményben is a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó osztályokon lévő SZT-tiszteket.[231] Várkonyi Bálint a sportigazgatás különböző intézményeiben épített ki hivatalos és társadalmi kapcsolatokat, s ezek révén eredményesen ellenőrizte a nyugatra utazó sportdelegációkat, közte a mexikói olimpiai csapatot.[232] Makai Ferenc a nyolcvanas években a KISZ Központi Bizottsága, illetve az Országos Béketanács illetékeseivel szervezte meg a kiemelt országos ifjúsági rendezvények operatív biztosítását.[233]

A hivatásos állomány rendszeres minősítése nemcsak a felettesek (jórészt panelekből építkező) értékelését rögzítette. Az aktákban nyoma maradt a belső konfliktusoknak is. Hencsey Róbert, miután elmarasztalták hanyag munkavégzésért, külön feljegyzést készített parancsnokai viselt dolgairól. Miközben rögzítette elöljárói iszákosságát, a K-lakások légyottokra történő felhasználását, az „egyoldalú leértékeléssel" szemben is megfogalmazta válaszát: *„1969 januárig 9 fő hálózati személyt tartottam, két »K« lakásnak voltam a gazdája. Ez minimum havi 20-22 esetbeni távollétet igényel, ami havi átlag 25 munkanap (...), jelenteni kívánom, hogy három éve saját gépkocsim használom operatív munkára, azóta szolgálati gépkocsit nem vettem igénybe."*[234] A minősítések a pozitív tulajdonságokon és a sikereken túl rögzítették a kinevezett elhárítótisztek szorongását vagy a kvalifikált hálózati személyekkel, tárgyalópartnerekkel kapcsolatos kisebbségi komplexusát is. Az ennek feloldását szolgáló személyes beszélgetéseknek szintén nyoma maradt.[235]

Emlékezetes akciók

Az elmúlt két évtizedben ismertté vált állambiztonsági eljárások, a különböző „ügynökügyek" a csoportfőnökség belső történeteiként is olvashatók. Egyrészt ezeknek a dokumentumait az állomány tagjai írták, alakították és rendszerezték. Másrészt az emlékezetes akcióknak szerepük volt a tartótisztek karriertörténeteiben, a belső elhárítás működésének alakulásában. Néhány, kronologikus rendben bemutatott eset érzékeltetheti a tartótisztek világának jellegzetességeit.

A BM III/III. Csoportfőnökségének belső történetei közül, amint az első fejezetben említettem, Horváth József és Végvári József történetei váltak először ismertté. A szervhez történő kinevezésekor Horváth a „szektás, dogmatikus" baloldal megfigyelését kapta feladatul. Praktikusan ez Rákosi Mátyás és elvbarátai szemmel tartását, kapcsolataik titkosszolgálati ellenőrzését jelentette. Horváth visszaemlékezése szerint ez sok irodai munkával, ugyanakkor személyesen végzett megfigyelési akciókkal is járt, amelyek során legalább egy alkalommal maga is lebukott, dekonspirálódott.[235] Végvári József szolgálata, úgy tűnik, kevéssé volt akciódús. Amint interjúiban is beszámolt róla, munkáinak többségét különböző kulturális intézmények ellenőrzése, a fontosabb események (konferenciák, ünnepségek, temetések) biztosítása tette ki.[237] A kutathatóvá vált akták szerint a főváros kiemelt kulturális intézményeiben kis létszámú, de jól kiépített hálózat kapcsolódott a titkosszolgálatokhoz. Egy 1968-as összesítés szerint az Állami Operaház, az Erkel Színház, a Fővárosi Operett Színház, a Nemzeti Színház és a Vígszínház munkatársai közül intézményenként két-három informátor szolgáltatott adatokat. Igaz, az intézmények vezetői köréből mindenhol több társadalmi és hivatalos kapcsolatot tartottak nyilván.

A Belügyminisztérium irattárában, majd a különálló szakintézményekben (Történeti Hivatal 1997-2003, később Állam-

biztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) meginduló intenzív kutatómunka a jól dokumentált ügyek sorát tárta fel. A tartótisztek szerepe a hatvanas évek ifjúsági ügyei kapcsán vált különösen kézzelfoghatóvá. A Belügyminisztériumban 1956 után meginduló kampánynak köszönhetően 1966-ig országosan számtalan ifjúsági csoportot bomlasztottak (a statisztikák szerint 226 galerit számoltak fel, összesen 2482 taggal). A szétzilálásukra indított átfogó akciók a közrendvédelem, a politikai rendőrség és a KISZ közös irányításával zajlottak. A Moszkva téri fiatalok egy csoportját a „Matrózok" fedőnevű ügy keretében bomlasztották. Ebben a titkos követési és lehallgatási akciók mellett a behálózott fiatalokkal különböző presszókban tartott ügynöki találkozók is segítették a tartótiszteket. Az összejáró társaságok bizalmi viszonyait különböző pletykák elterjesztésével is igyekeztek szétzilálni. Néhány ügyben felfüggesztett börtönbüntetéseket is kiszabtak a fiatalokra.[238]

Az egyházak manipulálását célzó ügyek iránti intenzív érdeklődés révén az aktákból a belső elhárítás módszereinek széles spektruma tárult fel. Az egyik legismertebb nyomozás főszereplői (az egykori „Emberhalászok" fedőnevű nyomozás célszemélyei) a szerzetesközösségek és ifjúsági csoportok szervezésével foglalkozó Lénárd Ödön és Tímár Ágnes voltak. Az állambiztonság munkatársai a magánlakásokban együtt élő szerzetesek, illetve a kisközösségek találkozóinak érdekében az operatív technikai eszközök teljes arzenálját bevetették. A két szerzetesvezető titkos megfigyeléséről és követéséről több fotósorozat is fennmaradt. A szétszóratás miatt egy Üllői úti lakásban együtt élő ciszterci szerzetesnők beszélgetéseit a felső szomszédtól lefúrt lehallgatókészülékkel is rögzítették. A beszervezett hálózati személyek jelentéseit is felhasználó nyomozás után a közösségek vezetőit 1966 áprilisában tartóztatták le. Az egyházi elhárítás munkája nyomán Tímár Ágnest (1961 után) másodszor, Lénárd Ödönt (1948 és 1961 után) harmadszor ítélték börtönbüntetésre.[239]

A belső elhárítás megváltozó munkamódszere, az állomány új feladatköre a kulturális elhárítás ügyei révén vált kézzelfoghatóvá. Imre Katalin irodalomtörténészt, kritikust 1964-től a BM III/III-4-b Alosztály a „Társaskör" fedőnevű ügyben figyelte meg. Baráti társasága olyan rendszerkritikus kijelentései miatt került az állambiztonság célkeresztjébe, amelyek a kádárizmus baloldali bírálatát fogalmazták meg. Leveleinek ellenőrzése, lakásának lehallgatása mellett a belső elhárítás közvetetten és közvetlenül is párbeszédet folytatott vele. A presszókban a tartótisztekkel való találkozások a pártközpontba történő behívatásokkal és rendőrhatósági figyelmeztetésekkel egészültek ki. Imre Katalin személyes találkozásai során eredménytelenül próbálta meggyőzni a kulturális elhárítás irányítóit elgondolásai helyességéről és tevékenysége törvényességéről: továbbra is veszélyes elemként, F-dossziés személyként tartották számon évtizedeken át. Megfigyelése lényegében a rendszerváltásig folytatódott.[240]

A belső elhárítás munkatársai több olyan pert készítettek elő a hatvanas években, amelyek korábbi eljárások remake-jei voltak, azaz a BM III/III. Csoportfőnökség az államvédelem koncepciós ügyeit használta fel vagy ismételte meg. Ilyen volt az egykori kereszténydemokrata politikus, az 1949 és 1956 között börtönben raboskodó Matheovits Ferenc elleni eljárás 1964-ben. Ennek során a hálózati emberek jelentéseit és hamis tanúvallomásokat is felhasználtak. A belső elhárítás vádemelési javaslatait a vizsgálati szervek többször visszadobták. Végül baráti beszélgetésekből, névnapi borozásokból, egymást alig ismerő emberek találkozásaiból konstruáltak összeesküvési ügyet.[241] Hasonló módszerekkel dolgoztak az úgynevezett második KIE-perben, amelyben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület egykori vezetőit ítélték el. Ekkor egy 1951-es per elemeit hasznosították újra. A református közösségi vezetőkre 1967-ben kirótt (börtön)büntetések a kádári egyházpolitikát szolgálták, a világi hívek perbe fogásával az egyházi vezetőkre gyakoroltak nyomást.[242]

A katolikus fiatalokkal foglalkozó és a munkáspapok hagyományára építő Regnum Marianum közösség az egész korszakban a szerv célkeresztjében maradt. A vezetői ellen lefolytatott per kiemelte őket a többi kisközösség közül. Esetükben a „visszaeső" személyek elítélésével az ellenséges szervezkedések kitartó munkáját is igazolni lehetett. Az utolsó nyomozást 1970-ben zárták le. A „Bigottak" fedőnevű ügyet lezáró nagyszabású akcióban 18 vizsgálótiszt, 37 operatív tiszt és egy technikus vett részt. Az ügy kapcsán 63 személyt hallgattak ki tanúként, négy papot és két világi személyt ítéltek börtönbüntetése. A közösség megfigyelése és manipulálása a rendszerváltásig változatlan maradt.[243] A vallásos állampolgárok általános diszkriminációját időről időre „bomlasztásos ügyek" és különböző hatósági eljárások kísérték.[244]

A múltfeltáró munkának köszönhetően nyilvánossá vált, hogy többtucatnyi hasonló nyomozás mellett a belső elhárítás a zsidó fiatalok csoportjait is megfigyelte. A legrészletesebb esetek a „Salom" és „Jubilálók" fedőnevű aktákból ismertek. Az egymásba fonódó ügyekben a Budapesten és vidéken működő közösségeket a „cionizmus" vádja alapján ellenőrizték. A beépített hálózati személyek ebben az esetben is folyamatosan hírt adtak a közösségi összejövetelekről és bulikról, de sor került a vezetők lakásainak lehallgatására is, hogy aztán személyes kapcsolatok manipulálását követően, látványos intézkedések nélkül rendre lezárják az eljárásokat.

A hasonló, generációs alapú kontroll a legkülönfélébb társadalmi csoportokra terjedt ki. A könnyűzene identitás- és csoportképző szerepe miatt egyre fontosabb célterületté vált. A feltárt esetek számos visszaemlékezésben jelentek meg és szakmunkák alapján is megismerhetők. 1968-ban az illetékesek a „Zenélők" fedőnevű ügy lezárását (realizálását), 1969-ben az egyik utolsó nagyszabású galeriellenes akciót ünnepelhették meg. Előbbi esetben rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették Poór Istvánt, aki baráti társaságában különböző bulikat szervezett, és a belügyesek meg-

próbáltak azzal is lejáratni, hogy „aranyifjak módjára költekezik". Valójában azért tartották veszélyesnek, mert az összejövetelein új szellemiségű előadásokra, happeningekre is sor került.[245] Az állambiztonság ezeket fellazításra alkalmas, nyugati álművészeti eszmeirányzatnak tartotta, és harcot indított ellenük. A budai vár oldalában álló Nagy Fa körül gyülekező fiatalokat a Belvárosban tartott provokatív menetelés után állították elő és vonták eljárás alá. A társadalmi fegyelmezés szándékával lefolytatott eljárás a titkosszolgálati eszközökkel megszerzett (lehallgatott, besúgott) információkat is felhasználta. Az 1970-ben meghozott ítéletek államellenes izgatás miatt 8 hónap és két év közti börtönbüntetéseket szabtak ki a bandatagokra.[246]

Eközben a belső elhárítás folytatta a politikai rendőrség kezdeti, antifasiszta küldetését is. A BM III/III-3-a Alosztály 1967-ben indított eljárása után, 1971-ben vettek őrizetbe több egykori XII. kerületi nyilas pártszolgálatost. A „Budai gyilkosok" fedőnevű ügyben a Budapest 1944–45-ös ostroma idején elkövetett háborús bűncselekmények miatt indult meg hivatalosan a nyomozás. Az évekig tartó adatgyűjtés során megállapították, hogy a XII. kerületi, különösen kegyetlen nyilas fegyveres pártszolgálatosok 110–115 főre becsült csoportjából csak 49 főt ítéltek el (23 főt halálra, 26 főt egyéb büntetésre) 1945 után, a hatvanas években pedig további 25 egykori csoporttagról sikerült megállapítani, hogy nyugatra szökött. A nyomozás során ismételten felkeresték a kínzások, tömegmészárlások, Duna-parti gyilkosságok tanúit, sőt egykori nyilasokat is kihallgattak. Az ügyről eközben a pártállam legmagasabb szintjein, a pártközpontot, a belügyminisztérium és az igazságszolgáltatás vezetőit összekötő Koordinációs Bizottságban[247] is történtek egyeztetések, mivel az egyik fővádlott, Brunner Tivadar 1964-ben az MSZMP tagja lett, valamint egy állami gazdaság „Kiváló dolgozója", elismert főkönyvelő, a járási népi ellenőrzési bizottság tagja volt. Végül 1971-ben a fővádlottakra tíz éven felüli fegyházbüntetéseket szabtak ki.[248]

A kulturális elhárítás területén a titkosszolgálati munkával támogatott lejáratóeljárások, a „szocialista karaktergyilkosságok" legrészletesebben feldolgozott esete a hazai neoavantgárd művészek ügye. Galántai György és művész barátai ellen 1969-ben indult meg a nyomozás. Ennek elsődleges indítéka nyári kiállítások szervezése volt a korábban romos, de a kezdeményezés réven rendbe hozott balatonboglári kápolnában. A különböző képzőművészeti ágazatokhoz tartozó, önszerveződő társaság tevékenységét hamarosan veszélyesnek nyilvánították. Működésük ellehetetlenítésével először államigazgatási úton próbálkoztak: különböző hatóságokat (például a tűzoltóságot vagy a Kőjált) küldtek a fiatalokra, majd az állambiztonság is beszállt a csoport „kezelésébe". Ennek során a belügyi szervek az ügynöki jelentések és a beszerzett fotók alapján művészi alkotásokat bíráltak el politikai szempontból. A sajtóban megjelenő lejáratócikkek csúcspontját Szabó László (a televízió *Kék fény* című műsorának vezetője, a *Népszabadság* belügyi tudósítója, illetve az állambiztonság SZT-tisztje) írása jelentette. A „Happening a kriptában" című cikkben[249] a szerző az évek során felépített rágalmakat (például a nyaranta a helyszínen folyó állítólagos tömegszex) tette nyilvánossá. A titkosszolgálati eszközökkel végrehajtott karaktergyilkosság mind kedveltebb módszerré vált.[250]

A kulturális elhárítás, az „Aczél-művek" a politikai megrendelések alapján foglalkozott a hatalom által megjelölt személyekkel és közösségekkel. A titkosszolgálati aktivitás az információs kárpótlás kapcsán megkapott iratok és az ügynökakták feltárása révén vált ismertté. Csoóri Sándorról a kulturális elhárítás tisztjei több mint három évtizeden át gyűjtöttek adatokat, méghozzá nem csupán közszerepléseivel, hanem magánéletével kapcsolatban is: az 1957 és 1989 közötti időszakból 65 ügynök csaknem ezer jelentése maradt fenn róla. Megfigyelésében és az ellene folytatott intézkedésekben több mint 200 belügyes vett részt.[251] A hetvenes években „Subások" fedőnéven nagyszabású nyomozás indult Ilia

Mihály és ismerősei ellenőrzésére. Ennek célja a szegedi egyetemi tanár kapcsolatrendszerén keresztül a „nacionalista" (azaz a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó) értelmiségi hangadók megfigyelése volt. Törekvéseik, mindennapos beszédtémáik, a kényes ügyek, többek között az erdélyi magyarság helyzetének megtárgyalása elsősorban ügynökök révén jutott a kulturális elhárítás tudomására, de a szegedi *Tiszatáj* folyóirat szerkesztőségének lehallgatása különösen jól dokumentált akció. A titkosszolgálati eszközökkel megszerzett információk a kulturális életben jelen lévő feszültségekről, elfedett törésvonalakról is tanúskodtak.[252]

A kulturális elhárítás működésének izgalmas példája a korszak tabuit rendszeresen feszegető Moldova György elleni eljárás. A népszerű írót a vészkorszakot feldolgozó írásai, illetve a *Szent Imre-induló* című regényének tervezett izraeli megjelenése miatt cionista propagandával vádolták. Ennek során nyomon követték író-olvasó találkozóit és újabb műveinek (például a MÁV-ról szóló riportkönyvének) születését. 1976 novemberében Benkei András egy komlói rendezvényről szóló jelentést személyesen küldött meg Biszku Bélának, aki a következő megjegyzést fűzte az anyaghoz: *„Benkei elvtárs! Ebből nem derül ki, miért áll Moldova ellenőrzés alatt. A feljegyzésben foglaltak nem indokolják. Tájékoztassatok. Inkább a kiadó álljon vele vitában, mint Ti."* Bár az eredeti koncepció megdőlt, nehezen engedték el, hogy a szerzői esteken tanúsított magatartásával, kétértelmű politikai megnyilvánulásaival a *„hallgatóságának a társadalmi rendszerünkről alkotott véleményét negatív irányba befolyásolja"*. A belügyi dolgozók rögzítették azt a széles körben elterjedt véleményt is, miszerint Komlós Jánoshoz és Hofi Gézához hasonlóan Moldovának is „állami engedélye" volt arra, hogy szabadon bírálja a gazdasági vezetést. A rendszer abszurditását mutatja, hogy Moldova lakását és telefonjait 1979-ig lehallgatták és leveleit is átkutatták. Az író visszaemlékezése szerint feleségét névtelen telefonokkal is zaklatták, végül azonban 1980-ban az eljárást érdemi intézkedés nélkül szüntették meg.[253]

Eddigre már a kulturális elhárítás területén is a bomlasztásos ügyek kerültek túlsúlyba. A rendszer félelmeit mutatja, hogy az állambiztonsági gépezet olykor egyetemisták ellen is akcióba lendült. Az „Alapítók" fedőnevű bizalmas nyomozás Györe Balázs költő és felesége, Csillag Veronika (az ELTE BTK hallgatói) ellen indult meg, miután saját irodalmi lap szerkesztésébe fogtak. A két fiatal néhány tucat író megkeresésén túl felmérte a magánterjesztésű kiadványok lehetőségeit is. Bár a környezetükbe irányított hálózati embereknek nem sikerült az összegyűjtött kéziratokat megszerezni, az ügynököket sikeresen használták fel bomlasztásra, azaz a bizonytalanság fokozására, a tervek elhalasztására. A nyomozók naprakészen figyelték a tervezgetéseket, a szerkesztőségi üléseket. A leghatékonyabb intézkedéseknek a kiutazásokat megelőző, védelmi jellegű beszélgetések bizonyultak. Az állambiztonság inkognitóban jelen lévő munkatársai az útlevélosztályokon nyomást gyakoroltak a terv résztvevőire, azok barátaira, emellett sikerült eljuttatniuk sajátos üzeneteiket is a célszemélyekhez (*„mindent tudnak a BM-ben"*). Az ügy lezárása a későbbi osztályvezetőhöz, Szelőczei Istvánhoz köthető.[254]

A generációs alapú bomlasztás legnagyobb sikere a Dialógus Békecsoport elleni eljárás lett a nyolcvanas években. A nyugati békemozgalmak indíttatására létrejövő szerveződés célja az atomleszerelés, az atomfegyvermentes Európa követelése volt. A Dialógus Békecsoport Magyarország teljes atommentesítését, tehát a szovjet atomrakéták, sőt végső soron a szovjet hadsereg kivonását is sürgette. A csoport elleni intézkedések során tömegesen alkalmazták a minden jogi alapot nélkülöző, zaklató – vagy másként: „vegzáló" – intézkedéseket, amelyekbe az ifjúsági tömegszervezetek (KISZ) mellett hivatalokat és hatóságokat is bevontak a belügy illetékesei. Az ügy súlyát jelzi, hogy 1982 decemberében két főtiszt, Győri Zoltán és Reményi Géza Berlinben a „testvéri" német állambiztonsággal (Stasi) is tapasztalatot cserélt a békemozgalmárok elleni fellépésekről. Az erőteljesebb belügyi fellépés a Politikai Bizott-

ság 1983. márciusi döntése nyomán kezdődött meg. Budapesten „Pacifista", Pécsett „Szorongó" és „Vidéki", Szombathelyen „Geller", Szegeden „Követelők" fedőnéven folyt a bizalmas nyomozás. Az 1983. április 14–17. között Visegrádon tartott országos találkozó előtt a résztvevők szüleit a munkahelyükön figyelmeztették, azonban az esetek többségében ez hatástalan maradt, ezért a helyszínre négyfős operatív tiszti stábot telepítettek, lehallgatták a tanácskozást, és végig fotózták a résztvevőket. Miközben megkezdődtek a beidézések, a csoportok köztéri akcióit mind leplezetlenebbül figyelték meg a civilnek öltözött belügyesek. Az állambiztonságiak végül határozottan eredményként könyvelték el, hogy immár modern módon, tehát tömeges letartóztatások és „realizálások" nélkül is célt értek.[255] Hálózati emberek zsarolásával, manipulációval a csoport nagy része integrálódott az Országos Béketanács Ifjúsági és Diákbizottság Békeklubjába.[256]

Az ellenzéki csoportok kapcsolati hálójának feltárásához kiváló lehetőséget adtak a magánlakásokon szervezett rendezvények és előadások. Az 1978 augusztusától magánlakásokon tartott „Hétfői Szabadegyetem" majd fél évtizeden keresztül a szolgálatok tevékenységének egyik központi célterülete volt. Ennek újdonságát az esemény nyitottsága és a meghirdetett politikai tematika jelentette, mivel az előadások nagy része a rendszer tabutémáit (1956 megítélése, a demokrácia, a szabadságjogok, a kisebbségek helyzete stb.) feszegette. A lehallgatott, illetve a jelen lévő hálózati személyek révén megismert előadásokat először a belső elhárítás munkatársai, majd megbízható társadalomtudósok elemezték. Mindezek alapján a pártvezetés számára külön összegző jelentéseket készítettek. Közben a kezdeményezés semlegesítésére a „leválasztás" jegyében a fiataloknak igyekeztek alternatív programokat szervezni, de olykor nyílt rendőri intézkedésekre is akadt példa. A szervezőket ígéretekkel, fenyegetésekkel igyekeztek terveiktől eltéríteni. 1980-ban a „Hétfői Szabadegyetem" ügyét a BM III/III-4-a Alosztálya és Esvégh Miklós őrnagy vette

át. Az évek során szerzett személyes információk (munkahelyi, iskolai adatok stb.) alapján a szervek relatíve rugalmasan és gyorsan vetették be elriasztó eszköztárukat, aminek hatására a hallgatóság létszáma 30–35 főre apadt. A belső elemzésekben rögzített „beépülési arány" ekkor már igen jónak volt mondható, hiszen a BM tisztjeit ekkor már 7 hálózati személy látta el információval. A megfigyelések során összeállított névsorok az MSZMP Politikai Bizottságának az ellenzék kezelésével foglalkozó határozataiban is visszaköszöntek.[257]

Az írásszakértők nélkülözhetetlenek voltak nemcsak az elkeseredett névtelen levelek, hanem a szisztematikusan terjesztett kéziratos anyagok (szamizdat) elemzésekor is, érkezzenek azok a határon túlról vagy keletkezzenek itthon. A belső elhárítás munkatársai különös gondossággal jártak el a romániai viszonyokat, Ceauşescu nemzetiségpolitikáját bemutató anyagokkal kapcsolatban. Az Erdélyben megfogalmazott, *Malomkövek között* címet viselő memorandum terjesztése miatt 1980-tól az ország több pontján indult nyomozás – Szabolcsban „Irredenták", Békésben „Trianon", Budapesten „Öreg" fedőnéven. Az Erdélyben tervezett falurombolás, az úgynevezett homogenizálási tervek, a kisebbségek elnyomása ellen tiltakozó szöveg az első erdélyi magyar szamizdat folyóirat, az *Ellenpontok* által is közölt memorandum több csatornán keresztül, így Nyugat felől is eljutott Magyarországra. Mivel a határon túli magyarság sorsa iránti érdeklődés az érvényben lévő BM-parancs szerint a nacionalizmus gyanúját vetette fel, a megyei szervek számos írógépmintát is beküldtek a budapesti központba. A dokumentum birtoklóival, a memorandum terjesztőivel és másolóival – a szervek adatszolgáltatásának, szignalizációjának köszönhetően – munkahelyi elbeszélgetések következtek. A behívatásokkal párhuzamosan intenzívebbé vált az Erdéllyel, Felvidékkel, általában a határon túli magyarság sorsával foglalkozó tudományos-ismeretterjesztő előadások ügynöki ellenőrzése is.[258] Hasonló módon foglalkoztak a különböző szamizdat műhe-

lyekkel, a házi technikával titokban nyomtatott folyóiratok, visszaemlékezések, tanulmánykötetek szerkesztőivel. Az illetékes részlegnek időnként sikerült beépülni a nagy munkával kiépített terjesztési láncokba is.[259]

1984-ben a Blaha Lujza téren és környékén talált röplapok a Los Angeles-i olimpia bojkottja ellen tiltakoztak, és egy tüntetésre hívtak. Az ekkor kezdődő „Olimpia" fedőnevű nyomozásban szintén tömeges adategyeztetésre került sor. Mivel az aláírók többsége a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatója volt, a BRFK III/III-as beosztottai a röpcédulák gyártóit először köztük keresték. A BM III/III-4. Osztály segítségével beszerezték az egyetem összes számítógépének printertesztjét. Az elhúzódó eljárás során az ügyet összevetették a bojkott ellen tiltakozó egyéb akciókkal is (falfirkák, pécsi röplapozás), ám ez sem vezetett eredményre. Az ügyet 1986 júliusában zárták le.[260] A részleg elsősorban magányos, különböző okokból elkeseredett egyéni elkövetők (levélírók, falfirkálók) esetében tudott csak eredményeket felmutatni.[261]

A nyilvánosság, illetve a közterek feletti kontrollt szolgáló akciók közül a legismertebb eset Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséhez kapcsolódik. Az 1989. június 16-án a Hősök terén megtartott rendezvény kézben tartásához a belső elhárítás minden erőforrását mozgósították. Az állambiztonsági intézkedési tervekben a hivatalos és társadalmi kapcsolatok mellett 181 hálózati személy felhasználásával számoltak. (Miközben a beszervezettek munkadossziéiban a tartótisztek által adott feladatok a jelentések végén találhatók, az ilyen biztosítási tervek összegezve tartalmazták az érintettek tennivalóit.) A hatalom konkrét célja ekkor a nemzeti megbékélés hirdetése, a radikális követelések megfékezése volt.[262] Ennek – miként az összes ügynek – az eredménye, célja, komolysága utólag különböző szempontok alapján elemezhető és értékelhető. Az azonban kétségtelen, hogy a belső elhárítás a rendszer felbomlásáig, a „Cég" lebukásáig jól szervezett kollektívaként tevékenykedett.

8

A KOLLEKTÍVA

A marxista–leninista ideológia a társadalmi osztályok történelmi szerepét, politikaformáló küldetését vallotta. A szovjet típusú rendszerekben a munkahelyi kollektívák erejét nagy erővel hirdették, és jelentős energiákat fektettek az új típusú közösségek (például a munkabrigádok) létrehozásába. Bár a Kádár-korszak ideologikus jellege sokat változott, sőt kritikusai éppen az individualizáció miatt bírálták, ezek a törekvések nem múltak el nyomtalanul. Különösen igaz volt ez a fegyveres testületekre vagy éppen az állambiztonság szerveire. A BM III/III. Csoportfőnökség állományának tagjai nem csupán egy titkosszolgálati részleg beosztottai, hanem a magánéletüket is felügyelő pártszervezetek tagjai is voltak. Tevékenységüket, történeteiket ezek a keretek, a „szocialista" közösségi tapasztalatok is formálták.

Pártélet, közélet

A Belügyminisztérium működését többszörös pártellenőrzés szabályozta, és az állambiztonság mindig politikai megrendelés alapján dolgozott. A politikai kontrollt nyomatékosította, hogy

a csoportfőnökségeken működő pártalapszervezetek titkárai széles hatáskörökkel és érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek. Olykor szakmai kérdésekben közvetlenül is érvényesítették a pártközpont akaratát, személyi ügyekben mindenre kiterjedő jogkörük volt. A szakmai előrelépésnek szinte feltétele volt a megfelelő pártfunkció birtoklása, a korábbi pártmunka megfelelő értékelése. A későbbi parancsnokok többsége kinevezése előtt tevékeny szerepet játszott valamelyik pártalapszervezetben vagy a csoportfőnökség pártvezetőségében.

Az MSZMP belügyi szervei azonban nemcsak a pártirányítás összetett feladatkörében voltak fontosak.[263] A különböző párttestületek a tagságról való gondoskodás fontos közvetítő szervei voltak. Az MSZMP BM 5-ös Bizottságának iratai bepillantást engednek a belső elhárítás kollektíváinak mindennapi életébe. Az osztályonként létrehozott III/III-as alapszervezetek Lenin-képes, kopott szobákban tartottak cigarettafüstös értekezleteket. Ezek mellett a kötelező ideológiai képzések (a pártoktatás) és a közös lazítások lenyomatai is megjelennek a pártdokumentumokban.

A szocialista korszak közpolitikai ciklusait a párt kongresszusai határozták meg. Ekkor kerültek nyilvánosságra a legfontosabb politikai programok. (A BM III/III. Csoportfőnökségét az MSZMP VIII. kongresszusának időszakában szervezték meg.) Az állambiztonság működését azonban nemcsak a „szakmai munkával" kapcsolatos párthatározatok, hanem a párt általános törekvései, a népet, a munkásállam dolgozóit, a „dolgozó embereket" érintő politikai döntések is meghatározták.

A belső elhárítás tisztjei aktív pártéletet éltek: gyűlésekkel, szavazásokkal vagy éppen különböző kampányfeladatokkal. A kollektívában lényegében mindenkinek jutott pártfeladat, legalább egy faliújság-felelős vagy könyvterjesztő megbízatás. Ennél azonban fontosabb, hogy a csoportfőnökségen – a későbbi önfelmentő visszaemlékezésekkel szemben – maximálisan elvárták a politikai azonosulást. Az ezzel kapcsolatos megfogalmazások, panelek

a személyes minősítésekben is meghatározó elemként szerepeltek. *„A párt politikáját ismeri és magáénak vallja. Jól ismeri a párt határozatait, különösen azokat, amelyek a szakmai munka irányát is meghatározzák"*[264] – rögzítették sokszor. Máskor az érintett fejlődőképességét hangsúlyozták: *„Érti és magáévá teszi a párt politikáját, jól látja a politikai fejlődésünk által felvetett új körülményeket az operatív munkában. Mindez tükröződik az alosztály munkájában."*[265] Parancsnokok esetében az ideológiai indoktrináció fontossága is előkerült: *„Politikailag felkészült, eszmeileg szilárd. A párt politikáját érti, azt döntéseiben és beosztottai nevelésében érvényre juttatja. Gondot fordít a politikai továbbképzésre."*[266] Esetenként a szakpolitikai ismeretek hangsúlyozásával fejezték ki az elismerést: *„ismeri és érti a párt politikáját, ennek megfelelően az ifjúságvédelmi munkával szemben támasztott fokozott követelményekhez igazodva irányítja a területéhez tartozó operatív munkát."*[267] A késő Kádár-kori összefoglalókban pedig mind fontosabbá vált az alkalmazkodóképesség méltatása: *„A párt politikáját érti, annak megvalósításában – a munkaterületén adódó feladatok végrehajtása során – tevékenyen vesz részt. Elvi-politikai kérdésekben következetes és szilárd. Beszélgetésekben különböző fórumokon képviseli a párt politikáját. Helyesen és objektíven értékeli a szocialista társadalom építésében elért eredményeket, az esetenként előforduló hiányosságokat."*[268]

A Belügyminisztérium MSZMP-alapszervezeteinek tagjai politikai aktivitásuknak és párton belüli lobbierejüknek köszönhetően a különböző képviselő-testületekbe is bekerülhettek. A megválasztott küldöttek mindvégig részt vettek a különböző szintű pártértekezleteken, kongresszusokon. Emellett többen nyilvános politikai szerepet is vállaltak. Az 1971-es választásokon a budapesti kerületi tanácsokban 39 belügyes, köztük 15 állambiztonsági munkatárs képviselte a dolgozókat. Az állambiztonságnál dolgozó MSZMP-tagok választásokkal kapcsolatos tevékenységét egy 1975-ös jelentés a következőképpen összegezte: *„Elvtársaink nagy számban*

vettek részt ezeken a rendezvényeken, részt vállaltak az agitációs munkában és a választás lebonyolításában. Több pártszervezetben is kifogásolták, hogy sok helyen munkaidő alatt tartották a jelölőgyűléseket, s emiatt sokan nem tudtak elmenni a gyűlésekre." Az ilyen fokú közéleti aktivitás a későbbiekben is jellemző maradt, sőt több titkosszolga a nyugdíjazása után vállalt közszerepet.[269] Más belügyesekhez hasonlóan a III/III-asok lakóbizottságokban is végezhettek társadalmi munkát, ilyen módon is kontrollálhatták szűkebb-tágabb környezetüket.[270]

A kádárizmus az össztársadalmi szinten folytatott depolitizálás alapján is leírható. A belső elhárítás tevékenysége 1956 után egyaránt célozta a társadalom manipulálását és semlegesítését. A tartótisztek világa azonban korántsem volt apolitikus. Az állomány tagjai megtalálhatók voltak a különböző társadalmi szervezetekben, de akár az iskolai szülői munkaközösségekben végzett aktivitást is javukra írhatták a minősítéseikben. Az országgyűlési és tanácsválasztásokról szóló jelentések szerint a belső elhárítás munkatársai lakókörnyezetükben is gyakran végeztek direkt pártfeladatokat. Így a körzeti pártszervek koordinálása révén a tartótisztek civilben agitálhattak jelölőgyűléseken, szerepet kaphattak választási bizottságokban vagy akár szavazatszámlálóként is. A választási procedúra mindezen túl szakmai feladatot is adott. A kettős jelölés rendszerének bevezetése után az 1985-ös választás jelölőgyűlésein a belső elhárítás is fontos szerepet kapott az „ellenzéki jelöltek" indulásának megakadályozásában. Az állambiztonság története leírható a professzionalizáció jelenségeivel is, de a szerv mindvégig politikai rendőrség maradt.

Ezt megerősíti az is, hogy az írott és íratlan normák betartását szintén többszörös pártkontroll védte. A munkavégzés szabályain, az operatív tevékenység elvein túl a közösségi kontroll kiterjedt a szabadidőre is. Így például az elöljárói parancsok rendszeresen frissítették az állomány számára tiltott szórakozóhelyek

listáját is.[271] A fegyelmi és erkölcsi helyzetről 1966-ban már elégedetten számolt be Eperjesi László csoportfőnök. Az eredményeket a pártapparátus munkájaként is méltatta: *„A fegyelmi eljárások és a meghozott fegyelmi határozatok nevelő célzatúak voltak. A nevelő hatás érvényesítése érdekében egyes fegyelmi ügyek tanulságait osztályértekezleteken, alosztály-értekezleteken ismertettük, és a pártszervezet részéről is a szükséges politikai elemző munkát, az egyes személyekkel való személyes foglalkozást igényeltük."* Mindezt akkor fogalmazta meg, amikor az állomány egytizede kapott szakmai büntetést, és emellé fél tucat beosztottat pártbüntetéssel is sújtottak dekonspiráció, hanyag munka, mulasztás, szolgálati visszaélés miatt. A javauló tendencia az egész korszakban megfigyelhető. Az államvédelem időszakához képest időről időre nyugtázták, hogy testi sértés, gépkocsibaleset okozása, szolgálati vétség, hanyagság alig fordul elő. Az anyagok azt is rögzítették, hogy *„az ittasságból fakadó fegyelmezetlenségek, bár jelenleg is előfordulnak, azonban közelről sem olyan mértékűek, mint a korábbi esztendőkben voltak"*.

Eközben a kitüntetések adományozása az érdemek jutalmazásának egyik legfontosabb formája maradt. Az állambiztonsági tisztek a Belügyminisztérium rendjében elérhető elismeréseket kaphatták meg. Így az Elnöki Tanácstól miniszteri kezdeményezésre a Magyar Népköztársaság Érdemrendet, a Vörös Zászló Érdemrendet, a Szocialista Magyarország Érdemrendet és a Vörös Csillag Érdemrendet kaphatták meg a csoportfőnökség hosszú időn át szolgáló, megbízható parancsnokai. A többség a Kiváló Szolgálatért Érdemrend arany, ezüst vagy bronz fokozatát kaphatta meg (a hetvenes években hatezer, négyezer vagy háromezer forintos pénzjutalom kíséretében). A Belügyminisztérium személyi állománya számára minisztertanácsi kitüntetéseket is adományozhattak: a Haza Szolgálatáért Érdemérmet (2500–3000 forintos pénzjutalommal) vagy Szolgálati Érmet. A szolgálati kitüntetéssel nemcsak pénzjutalom, hanem jutalomszabadság is járt.

Sportélet

Sport és állambiztonság kapcsolata a különböző időszakokban sokrétűen alakult. Ezekről az elmúlt időszak kutatási publikációiban mind több részlet válik ismertté. A Kádár-korszakban a sport kiemelt szerepet kapott. A tömegmozgósítás, a tömegsport részben az idealizált szocialista emberképhez igazodott, de népegészségügyi és honvédelmi célokat is szolgált. Közismert a sportsikerek legitimációs, hangulatjavító szerepe, ugyanakkor a különböző szakági szervezetek diplomáciai csatornaként is szolgáltak. A rendszeres testmozgás a modern, városi ember egészségtudatosságából fakadt, ugyanakkor a sportversenyek, mérkőzések a legáltalánosabb szórakozási formának számítottak. A sport világa az állambiztonság számára fontos elhárítási terület volt. Tömeghatása miatt különösen a labdarúgással foglalkoztak.[272] A Népstadion kiemelt mecscseire ötven állambiztonsági tisztet és számos hálózati embert mozgósítottak a hatvanas években. A legfontosabb célcsoportokat (például a Fradi-tábort) a központi állomány kísérte figyelemmel.

Eközben a sportolás meghatározó volt a csoportfőnökség belső történeteiben is. A különböző szakmai szervezetek karriercsatornaként is szolgáltak a későbbi főtisztek számára. A csoportfőnökség első vezetője, Eperjesi László 1948 és 1950 között a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) titkára volt, ebből a pozícióból lett a belső elhárítás vezetője. Hevesi Károly az Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) instruktoraként dolgozott (1951–1959). Kakó Gyula korábban a Magyar Testnevelési és Sportbizottság Módszertani Osztályának csoportvezetője volt. Gyenes József különböző ifjúsági szervezetek sportosztályának vezetője lett, majd 1955-től az Újpesti Dózsa elnöki tisztségét is betöltötte. A forradalom napjaiban elbocsátották. Hiába kilincselt Biszku Bélánál 1957 elején, előbb munkásőrként, majd bűnügyi rendőrként folytathatta pályafutását, mielőtt 1960-ban csatlakozott a belső elhárításhoz.[273] A belső elhárítás sikeres főtisztjei közül többen dolgoztak szak-

mai intézményekben. Az OTSH-ban König Miklós SZT-tisztként tevékenykedett. Várkonyi Bálint alezredes operatív tisztként számos sportdelegáció, valamint olimpiai csapat biztosítását végezte.[274]

A legabszurdabb történet pedig minden bizonnyal Varga Józsefé, aki huszonöt éven keresztül a Magyar Kézilabda Szövetség elnökeként tevékenykedett (társadalmi munkában), miközben vizsgálótisztként, majd a belső elhárítás, illetve a kémelhárítás munkatársaként dolgozott. Másoktól eltérően így ő a nyilvánosságban is megjelent, mindennapi munkája megjelölésekor a „BM alkalmazott", majd 1989-ben a BM jogi osztálya szerepelt a tudósításokban.[275] Esete a jelenleg ismert életutak között unikális. A hatvanas évektől a BM III/III-4-a Alosztály beosztottjaként tevékenysége a kulturális elhárítás „baloldali" ügyeihez köthető, míg a nyolcvanas évekre a Magyar Olimpiai Bizottságba is bekerült.[276]

A csoportfőnökségen pártmegbízatásként mindig többen foglalkoztak a sportélet belső szervezésével. Papp Tibort a sportbizottság elnökeként a hetvenes években a tömegsportrendezvények megszervezéséért ismerték el. A BM III/III. munkatársai rendre győzelmeket arattak az állambiztonsági vagy éppen a belügyi szervek között megrendezett labdarúgó-házibajnokságokon. A csapatokat az új generáció megjelenése mellett a belső elhárításhoz került igazolt játékosok is segíthették. Bálint Ferenc a Pénzügyőr SE, Kuburczik István a Mátravidéki Fémművek és a Káli SC, Törzsök István a marcali Vörös Meteor, Bagó Ottó a PMSC, Udvardi Ernő a Váci Esze TSE játékosa volt. A második állambiztonsági generáció tagjai között más labdajátékok ígéretes utánpótlás-játékosai is megtalálhatók.

A Belügyminisztérium egyesülete, az Újpesti Dózsa a karrierpályákon túl a mindennapi sportolást is biztosította, de az állománynak számos más helyszínen is lehetősége volt a testmozgásra. Az államvédelem munkatársai számára már a kezdetektől kialakítottak olyan helyeket, amelyek az edzettségüket, illetve a szórakozásukat biztosították. Az Andrássy út 60. épülettömbjében

létrehozott sportpálya és az ÁVH csapatának, a Bástya SE telephelyeinek rendjét Péter Gábor parancsai szabályozták.

Az állambiztonsági állomány tagjai számára a hetvenes évek elejéig kötelező sportfoglalkozásokat tartottak, attól kezdve csak a tömegsport lehetőségeit szervezték. Innentől belügyes igazolvánnyal azonban nemcsak a minisztériumhoz tartozó sportegyesület pályáira, hanem meghatározott időpontokban a Rudas és a Széchenyi fürdőbe is be lehetett jutni. Az állambiztonság alkalmazottai belügyes vagy fedőigazolványaikkal különböző intézményeket látogathattak, megfordulhattak az Elektromos Sporttelepén (XIII. kerület, Népfürdő utca) vagy az OTSH budafoki sporttelepén is. A központi épület mellett a Néphadsereg (ma Falk Miksa) utcában 1981-ben készült el az udvari sportpálya, itt a belső elhárítás munkatársai számos focibajnokságot rendeztek.[277]

Az atlétika-, sakk-, asztalitenisz-, kispuska- és sportpisztolyversenyek már a hatvanas évektől rendszeresek voltak. A BM Testnevelési és Kiképzési Osztálya röplabda házi bajnokságot is szervezett, de tartottak járőrversenyeket, cselgáncsbajnokságokat is.

A belügyes infrastruktúra fejlesztésének köszönhetően a hetvenes évektől a kötelező lőgyakorlatokat az Árpád út 14. pincéjében tartották, de a jelentések szerint itt is magas volt a lógások aránya. A változatos szervezésű focimeccsek között előfordult, hogy a belső elhárítás csapata a *„hazánkban állomásozó Déli hadseregcsoport csekistáinak egy csoportja"* – vélhetően a szovjet katonai elhárítás tagjai – ellen állt ki.

A családos sportnapok megrendezéséről a nyolcvanas években már a belügyes sajtó is beszámolt. A *Magyar Rendőr*ben megjelent tömör tudósítás szerint a BM 5-ös pártbizottság sportnapja jól szolgálta a kollektíva erősödését: *„Legnagyobb népszerűségnek természetesen a labdarúgás örvendett, de valamennyi korcsoport képviseltette magát a háromtusában, az asztaliteniszben, a röplabdában és a súlyemelésben is. A kiemelkedő teljesítményeket a sportbizottság érmekkel, emlékplakettel jutalmazta."*[278]

A heti testnevelési foglalkozások miniszteri parancs szerint kötelezőek voltak az állomány tagjainak, de a jelentések szerint sokan megtalálták a kiskapukat. Egy jelentés szerint a részvételre kötelezett kétszáz fő helyett télen az osztály tornatermében tíz–tizenöt fő jelent meg, tavasztól a margitszigeti foglalkozáson néhány tucatnyi. A pályák használata kapcsán időnként vita támadt más szervekkel, néha az árvíz mosta el a sportolási lehetőségeket, de panasz érkezett a meleg víz hiányára is az öltözőkben. Úgy tűnik, tornázni, önvédelmi gyakorlatokat végezni a belső elhárításnál sem szerettek, csak a közös focizás mozgatta meg igazán az állományt. A sportnapok és a testnevelésórák a nyolcvanas évekre kötetlenebbé váltak. S mivel a korszakban a testszégyenítés fogalma még ismeretlen volt, a belső elhárítók örömmel rendezték meg kövérek és sovány ak mérkőzéseit is.

Közös programok

A belső elhárítás pártszervei széleskörűen szervezték a társadalmi életet a csoportfőnökségen. Az állomány tagjai a munkaidőn túl is számtalan közös programon vehettek részt. A belső jelentések alapján viszonylag népszerűek voltak az egyes alapszervezetek által szervezett üzemlátogatások, például az Egyesült Izzóban, a Vörös Csillag Traktorgyárban vagy épp a Budapesti Csokoládégyárban. A korábbi termelési kampányok a Kádár-korszakban fokozatosan társadalmi munkává vagy éppen különböző szolidaritási akciókká szelídültek. A hetvenes években fokozatosan bevezetett szabad szombatok lehetőséget adtak az úgynevezett kommunista szombatok megszervezésére. Ezeken az elvárt alkalmakon a III/III-asok többször jártak Kőbányán. Olykor a Szocialista Brigádok parkjának (ma Bányató park) kialakítását, máskor a Zalka Máté tér fásítását segítették vagy a Kőbányai Gyógyszergyárban dolgoztak. A kommunista szombatokon kü-

lönböző BM-objektumok rendbetételével is foglalkoztak. Ezek közül visszatérő munkát adtak a különböző gyermekintézmények, mint a Dagály utcai vagy az Istenhegyi úti óvoda. Ezek a társadalmi munkákban végzett tevékenységek olykor az országos propagandakampányokhoz (például a „demokratikus Vietnam" melletti kiálláshoz) kapcsolódtak.

A hatvanas évektől rendelkezésre álló kultúr- és sportbizottsági beszámolók alapján a csoportfőnökségen mindvégig eredményes volt az úgynevezett kultúraktívák által folytatott közönségszervezés és könyvterjesztés. 1967-ben például 22 ezer forint értékben keltek el a felajánlott könyvek, „jelentős rész a szakmai munkát segítő szépirodalom". Népszerűek voltak a korszak kémregényei, az egykori államvédelmi tiszt, Berkesi András művei *(Kopjások, Sellő a pecsétgyűrűn)*. Utóbbi filmváltozatára a belügyes közönségszervezők is könnyen találtak nézőket. A szakterületekhez kötődő programokra, például egy egyháztörténeti témájú kiállításra viszont csak az adott szakmai részleg (a BM III/III-1. Osztály) tagjait invitálták.[279]

A kultúrfelelősök számos külsős programot szerveztek a kollektíva tagjainak. A III/III-asok például író-olvasó találkozókra nemcsak hálózati embereiket küldték el, hanem civilben maguk is részt vettek ilyen eseményeken. A hetvenes évek közös programjai között szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum, a Parlament meglátogatása, de az érdeklődők felkeresték a kommunista párt Visegrádi utcai múzeumát (a pártalapítás 1918-as helyszínét), a Szovjet Kultúra Házát vagy a Déli Hadseregcsoport saját múzeumát is. Viszont visszatérő probléma volt, hogy a BM Központi Klubon keresztül nem sikerült elég színházjegyet szerezni, s olykor a színházaktól közvetlenül sem kaptak eleget. Ugyanakkor az illetékesek büszkék voltak arra, hogy a csoportfőnökségen nyolcvan előfizetője volt a Belügyi Szemlének, sőt a statisztikák feljegyezték azt is, hogy a belső szakmai könyvtár állományának (453 könyv) 15–20%-a állandóan kint volt az olvasóknál.

A nyolcvanas évek kulturális és közművelődési programtervezetei az ideológiai alapú mozgósítás fokozatos visszaszorulását mutatják. Az állambiztonság beosztottjai körében népszerűek voltak a Mikroszkóp Színpad műsorai. Az itt látható politikai kabarék, a nézőkkel összekacsintó, a meghatározott keretek között rendszerkritikus előadások megteremtése az ávós tisztből kedvelt publicistává, humoristává váló Komlós Jánoshoz volt köthető. Eközben a munkahelyeken a hivatalos állami ünnepek mellett a saját belső évfordulókról, többek között a szovjet kommunista politikai rendőrség, a Cseka 1917. december 7-i megalakulásáról vagy az 1957-es újjászerveződésről is megemlékeztek. A KISZ-szervezetek több alkalommal rendeztek gyors- és gépíróversenyeket vagy „Ki tud többet a Szovjetunióról?" vetélkedőket.

A pártalapszervezetek rendszeresen meghívtak a rendezvényeikre külső előadókat, neves írókat, újságírókat és gazdasági szakembereket, de a korszak híres űrhajósai, Farkas Bertalan és Magyari Béla is ellátogattak hozzájuk.[280] Ezeken az exkluzív előadásokon tehát a pártállami vezetés tagjai mellett különböző szakértők és ismert véleményformálók is megjelentek, és előadásokat tartottak külpolitikai vagy éppen kulturális aktualitásokról.

A hangulatjelentések szerint a csoportfőnökségen egyre gyakoribbá váltak a közös kirándulások, sőt a családos programok is, amelyek bel- és külföldi helyszíneket is megcéloztak. Az egyházi elhárítás munkatársai 1975 májusában csehszlovákiai és lengyelországi csoportos utazáson vehettek részt, majd többször visszatértek az Alacsony-Tátrába. Családtagjaikkal kedvelt belföldi helyszínekre, szocialista nagyvárosokba is szerveztek utakat. Ám előfordulhatott az is, hogy a civilben a Lajos-forráshoz túrázó III/III-asok nem sokkal később munkaidőben már az ottani turistaházban találkozó környezetvédő csoportok titkainak kifürkészésével foglalkoztak.[281] A KISZ-szervezetek kerékpáros túrákat hirdettek meg, de a motorizációnak köszönhetően egyre gyakoribbak lettek az autós kirándulások is. Ezek olykor még nem nélkülözték az ideologikus körítést.

Például 1977 októberében egy Székesfehérvárt és Zircet is érintő programot „Ahol a felszabadítók jártak" címmel hirdettek meg.

A csoportfőnökségen különösen népszerűvé váltak a szüreti programok. Ezeket a megyei szervek segítségével szervezték meg. A III/III-asok jártak a helvéciai és a hosszúhegyi állami gazdaságban, az orgoványi Egyetértés és a monori Kossuth Lajos Termelőszövetkezetben, de szüreteltek almát is Tiszakécskén. A belső hangulatjelentések szerint olykor többen kifogásolták az elosztás rendszerét, hogy *„egyesek a gépkocsik csomagtartóit megpakolták gyümölccsel".*[282]

A III/III-asok kollektíven ápolták mozgalmi kapcsolataikat: patronáltak például úttörőcsapatokat. A hetvenes években visszatérően rögzíthették: *„Hagyományainkhoz híven részt vettünk a bajánsenyei Kossuth Lajos úttörőcsapat kisdobos és úttörő avatásán, melyen a Pártbizottság ajándékaként 500 Ft értékű könyvet adtunk át a kisdobos és úttörőmunkában élenjáró elvtársaknak."*[283]

Eközben a KISZ-nek fontos szerepet szántak a fiatalok politikai és szakmai szocializációjában. A helyi szervezet céljai között szerepelt a pályakezdő fiatalok zökkenőmentes beilleszkedésének támogatása, a hivatástudat elmélyítése és az „összbelügyi szemlélet" megteremtése. A pártszervezetekhez hasonlóan a KISZ-alapszervezetek is éves munkatervek és akcióprogramok alapján tevékenykedtek.[284] A taggyűléseken túl szakmai vetélkedőket, gyors- és gépíróversenyeket, sportnapokat rendeztek az Újpesti Dózsa SC pályáin és a Vágóhíd utcai sporttelepen. Az „Edzett Ifjúságért Mozgalom" keretében, társadalmi munkában, a Csepel Művek Kerékpárgyárában szerelési, csomagolási munkákat végeztek több alkalommal. A KISZ dokumentumai ugyanakkor a problémákról is beszámoltak. Az év végi összegzések szerint a taggyűléseken kívüli rendezvényeken a tagságnak csak 35–40%-a, zömmel mindig ugyanazok jelentek meg.

A III/III-as KISZ-szervezetnél a nyolcvanas években is folyamatosak voltak a központi direktívák alapján szervezett programok. A fennmaradt iratokban kirándulások, gyárlátogatások, ünnepségek soráról olvashatunk. A belügyesekre jellemző belterjesség tehát az új generációnál sem jelentett a társadalomtól való teljes elzártságot. Természetesen a kortársaik problémái sem kerülték el őket. A tanulási, lakásszerzési, gyermeknevelési kérdések a hetvenes évek végétől a csoportfőnökség állományáról szóló előterjesztések visszatérő kérdései lettek.

Elvtársnők

A fegyveres testületek, így a politikai rendőrség alapvetően a férfiak világa volt. A hivatásos állományban, a megfigyeltek körében, a hálózati személyek vagy éppen a nyilvántartottak között döntő többségében férfiakat találhatunk. A nők munkája sokáig még a titkosszolgálatokon belül is láthatatlannak tűnt, noha alapvető feladatokat láttak el főként segédoperatív munkakörben. A nyilvántartások rendszerezői vagy a levélellenőrzés munkatársai között jelentősebb arányban találhatunk nőket. A kezdeti időszakban itt dolgozott Kádár János felesége, Tamáska Mária is. A nők leginkább gépírói és titkárnői munkaköröket láttak el. Ebből következően a ránk maradt akták főként az ő kezük munkája nyomán készültek el és kerültek az irattárakba.

A női emancipáció szocialista történetében különleges szereplők a rendőrnők, a belügyes elvtársnők. Helyzetükről a hivatalos anyagokban sokáig szinte csak a nőnapi köszöntések kapcsán lehet olvasni. A párt kollektívája számára az MSZMP Központi Bizottságának 1970-es nőpolitikai határozata hozott változást. Ettől kezdve pártvonalon is rendszeresen, visszatérően foglalkoztak sorsukkal. Úgy tűnik, a határozat révén a belső elhárításnál lehetőségek nyíltak az előrelépésre a pártkarrierekben és a szakmai ranglétrán is.

Erdei Tibor, a csoportfőnökség illetékes párttitkára 1972-ben megállapította: *„Az elvtársnők életében a pártmunkában való rész-*

vételük komoly derékszögű fordulatot nem jelentett, mivel már korábban is be voltak vonva a kollektívákba és megbízatásokat kaptak." Igaz, ezen olyan megbízatásokat értett, mint a könyvterjesztő, a szakszervezeti bizalmi, a faliújság-felelős vagy a kultúrfelelős (közönségszervező).[285] A csoportfőnökség pártalapszervezetének 1979-es jelentésében még bőven találkozhatunk férfiszempontú értékeléssel: „*A legtöbb gondot ma is az okozza, hogy elég sűrűn előfordulnak, főleg az elvtársnők körében kisebb csipkelődések, ezeket rendszerint sértődöttség, néha vita követi*".[286]

Az elvárt és elismert szerepeket 1975-ben a BM Központi Klubban rendezett *Nők a Belügyminisztériumban* című kiállítás is érzékeltette. A *Magyar Rendőr* így tudósított a rendezők szándékáról: „*A kiállítás keretében megpróbáltuk bemutatni, felvillantani azt a sokoldalú tevékenységet, melyet a felszabadulástól, majd az első női rendőri tanosztály megalakításától napjainkig végeztek nődolgozóink a testületnél. Az ő szorgos kezük munkáját dicsérik a rendben tartott munkaszobák, a figyelmes kiszolgálás az egészségügyi intézetekben és az éttermekben, a pontosan végzett adminisztráció, de ott vannak és helytállnak a bűnüldözés, az igazgatásrendészet és az állambiztonság szakterületein is.*" Az összeállított anyagot, az újrahasznosított propagandafotókat elismeréssel fogadták: „*Sok érdeklődőt vonzott a csinos, jó szabású, új női egyenruhák mintadarabjait bemutató fotósorozat, s nem kevesebbet a történelmi múltat, az elmúlt három évtizedet bemutató fényképarchívum.*[287]

„Ekkoriban a belső elhárítás teljes állományának átlagosan egynyolcada volt női alkalmazott. Egy 1977-es statisztika 14 hivatásos és 16 polgári alkalmazott elvtársnő adatait tartalmazta, 36 éves átlagéletkorral. A vonatkozó párthatározat révén 1983-ban már 40 elvtársnő elégedettségét mérték fel a csoportfőnökségen. Az összegző jelentés szerint élet- és munkakörülményeikkel, valamint lakáshelyzetükkel alapvetően elégedettek voltak, bár többségük számára nehezítette a munkavégzést, hogy az írógépek javítása és karbantartása, rendszeres tisztítása akadozik. Feljegyeztek olyan

véleményeket is, amelyek szerint a fizetésben nem tükröződött kellően a végzett munka mennyisége és minősége (a kinevezett polgári állomány munkaköri illetményének átlaga 3850 forint volt). Az anyag szerint megkülönböztetett figyelem jutott a gyermeküket egyedül nevelő édesanyákra.[288]

A legsikeresebb női káderek közül tucatnyian jutottak el az alezredesi rangig és kerültek a III/III-as főtisztek közé. Karrierpályájuk azért is érdekes, mert többen már a kezdetektől a politikai rendőrség szerveinél szolgáltak, a belső viszonyok szempontjából a legtapasztaltabb munkatársak közé tartoztak. A legtöbben az adminisztrátori, titkárnői munkakörből léptek elő az elemző tisztek közé, néhány esetben operatív tiszti, sőt parancsnoki állásba kerültek.

Személyes aktáik érdekes adalékokkal szolgálnak az állambiztonsági karriertörténetekhez. Dragovecz Jánosné (Bezdán Eszter) az illegális KMP tagjaként már 1945 februárjában a politikai rendőrségen dolgozott, s miután elbocsátották gépíró képességeinek hiánya miatt, egy ismerőse révén 1945 szeptemberében sikerült visszakerülnie. 1947-ig a nyilvántartás kiépítését segítette, majd a rettegett ÁVH-vezető, Janikovszky Béla alezredes gépírónője lett. Később dolgozott az egyházi elhárításnál is, míg a BM módszertani előadója nem lett. Az 1956-ban megsemmisült kiadványok után ő szerkesztette az új szakanyagokat, de a nyomozásokat is segítette, például a katolikus kisközösségek elleni „Fehér Hollók" ügyben.[289] Ádám Miklósné (Csat Gizella) 1948-tól dolgozott a politikai rendőrségen, nyilvántartó, majd értékelő tiszt volt, időnként operatív munkát is végzett az ifjúsági, egyházi elhárítás, röpcédula-elhárítás területén 1974-es nyugdíjba vonulásáig. Bán Józsefné (Kellermann Mária) szintén gépíróként került az államvédelemhez 1948-ban, 1950-ben viszont már titkárságvezetőként dolgozott, 1962-ben jogi doktorátust is szerzett. Belső szövegek szerint különleges (informális) hatalmat gyakorolt, amelytől sokan tartottak, s amelyet a szocialista „kiskapuzás" alapján ki is

használt. Oszip Lajosné (Koss Magda) szintén a kezdeti időktől a levélellenőrzésnél dolgozott, ahonnan egy személyes konfliktus miatt került a belső elhárításhoz, ott fotós szakképzettséget szerzett, majd értékelő tiszt lett.

A megismerhető pályaképek alapján Fábián Józsefné (Bodnár Anna) tevékenysége tűnik a legaktívabbnak. Ő a pártapparátusból érkezett 1954-ben az államvédelemhez. A hatvanas években többek között a Budapesti Orvostudományi Egyetem tartótisztje volt, majd az ifjúsági elhárítástól a kulturális elhárításhoz került, ahol a BM III/III-4-c alosztályvezető-helyettese lett, miközben a csoportfőnökség pártbizottságában is helyet kapott. Mészáros Béláné (Illyés Gabriella) a KISZ függetlenített munkatársaként a csoportfőnökség megalakulásakor került a testülethez, és mindvégig értékelő munkát végzett. 1969-től közel két évtizeden át a BM III/III-B Alosztály parancsnoka volt. Szintén pártvonalon indult Rácz Sándorné (Rudovics Terézia Zsuzsanna) pályája. Ő 1953-ban ment férjhez Rácz Sándorhoz, az MDP Párt- és Tömegszervezési Osztályának munkatársához, majd 1957-ben került a BM hivatásos állományába. Rácz Sándor 1962-ben az újjászervezett csoportfőnökség első parancsnoka lett. Felesége 1974-ig tájékoztatótiszt volt, majd vonalvezetőként dolgozott a kulturális elhárításnál, miközben a helyi alapszervezet párttitkáraként is tevékenykedett. Minősítése szerint gyakran segített a fiatalabb operatív tiszteknek, akik célszemélyeik kapcsán a „korábbi felmerüléseket" (a célszemélyekről rendelkezésre álló korábbi állambiztonsági feljegyzéseket) nem mindig ismerték.[290]

9

MAGÁNVISZONYOK

Az állambiztonság munkatársai magánéletüket fedőnevekkel és fedőtörténetekkel (legendákkal) védték. Személyi aktáik, a párttestületek feljegyzései azonban civil életükből is számtalan kisebb-nagyobb részletet rögzítettek. A kutathatóvá vált dokumentumok révén bepillantást kaphatunk a tartótisztek magánviszonyaiba. Az otthonteremtéssel, a családi élettel, a szabadidővel vagy az egészséggel kapcsolatban fennmaradt feljegyzések a Kádár-korszak társadalmának történetébe ágyazva kaphatnak mélyebb értelmet.

Otthonteremtés

A hatvanas évektől intenzív lakásépítések kezdődtek Magyarországon. Az otthonteremtés szélesebb körben is a rendszer (a korszak) sikertörténeteként él a közemlékezetben. A lakhatási körülmények megváltozását egykorúan különböző, gondosan kiválasztott mérőszámokkal jellemezték. Ezek alapján a belügyesek történetei jól illeszkednek a lakóhelyekkel kapcsolatos hazai társadalmi folyamatokhoz, legyen szó a belső vándorlásról vagy a mobilitás alacsony szintjéről.

A korszak lakáspolitikájának, a lakáskérdésnek szinte a teljes spektruma feltárul az egykori tartótisztek kapcsán. A fővárosba került (későbbi) III/III-asok lakhattak legényotthonokban, kollégiumokban vagy belügyi szállókon, majd szociális juttatásként beköltözhettek tanácsi bérlakásokba, ritkábban szolgálati lakásokba. A személyes aktákban az albérletek támogatására is találhatunk példákat. Az ötvenes években tervezett belügyi lakótelepek (házak) helyett a Kádár-korszakban változatos megoldások születtek az egyre égetőbb lakáskérdés megoldására. A hetvenes évekre a kölcsönökkel támogatott szövetkezeti lakásépítés vált meghatározóvá, de teret nyert az önerős lakásépítés is. Eközben a BM ingatlan-gazdálkodásának egy különleges fejezete maradt a konspirált ingatlanok menedzselése. Mint láthattuk, az 1956-os forradalomban is fontos (életmentő) szerepet játszó K-lakások jelen voltak a III/III-asok történeteiben is.

A lakhatási viszonyok a III/III-asok esetében is meghatározták a mindennapi munkavégzés feltételeit. A hangulatjelentésekben fennmaradtak a bejáró, ingázó munkatársak tömegközlekedéssel kapcsolatos panaszai is. Ezekhez jól illeszkednek az ismert adatsorok: 1989-ben a belső pesti kerületekben alig tízen laktak, míg a III. kerületben például 44 fő, húsz fő otthona pedig a fővárosi agglomerációban volt. A hetvenes évek végétől a gépkocsival rendelkezők már a parkolóhelyek hiánya miatt dohogtak. De akárhogy is utaztak az állambiztonság munkatársai, mindennapi tevékenységük során a városlakók tömegei között mozogtak, akár hálózati találkozókra siettek, akár személyes adatgyűjtést végezve kerestek fel egy-egy intézményt. A korszakból ismert címlisták alapján a III/III-asok bérházakban, lakótelepeken és kertvárosi övezetekben budapestiek ezreinek éltek a közvetlen szomszédságában. A címlisták kirajzolják a belügyes lakóingatlanokat, a hetvenes évektől a panelépületekben felkínált otthonokat. Népszerű környéknek tűnik, többek között, a Békásmegyeri lakótelep, különösen a Zsirai Miklós utca, a Havanna-lakótelep, a X. kerületi Gyakorló utca és a XV. kerületi Mézeskalács tér.

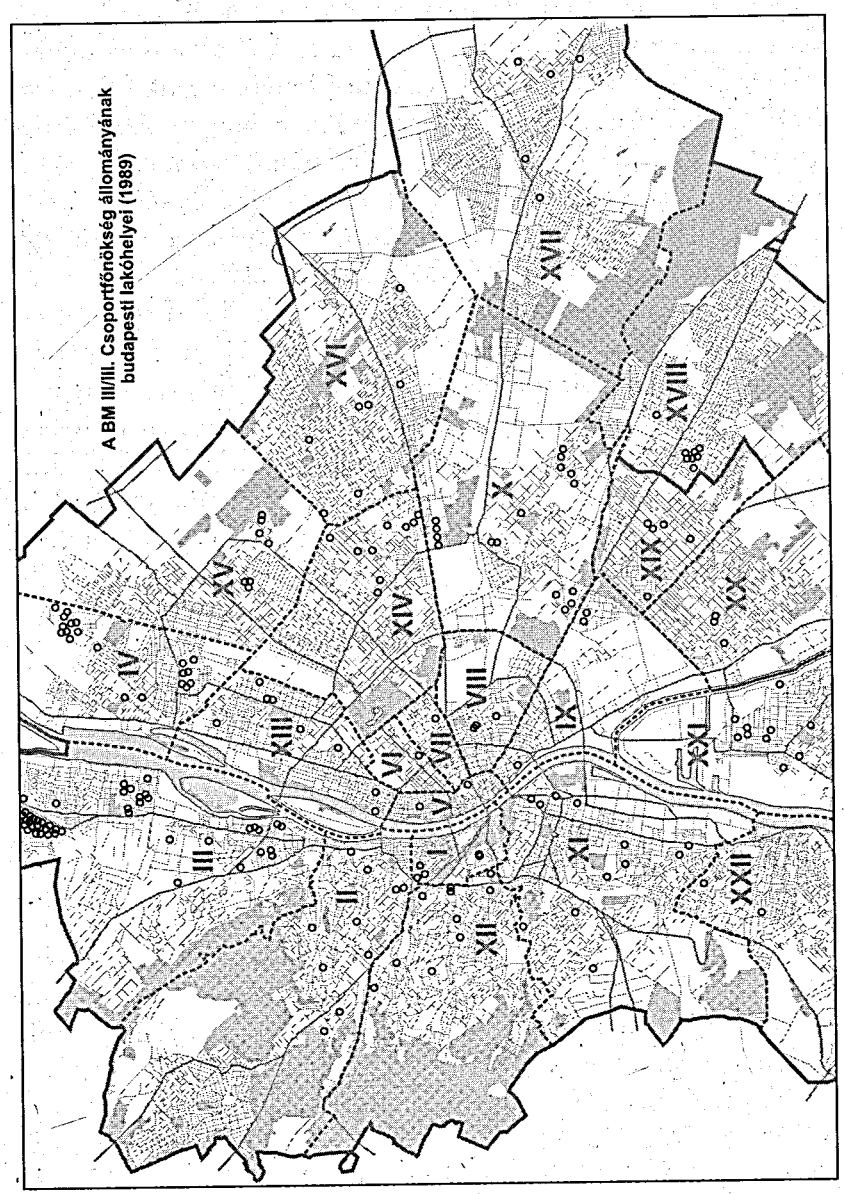

Az állambiztonság dokumentumaiban tetten érhető a korszak lakhatással kapcsolatos számos jellegzetessége: a komfortfokozat lassú, kiszámítható növekedése, a tulajdonviszonyok fokozatos átalakulása.[291] A lakhatás a hatvanas években mint szociális kérdés (juttatás és motiváció) jelent meg a pártdokumentumokban. A lakáspolitikában bekövetkező fordulat – a „létező szocializmus" – a magántulajdonhoz való megváltozott viszonyát és a III/III-asok otthonteremtési törekvéseit is megváltoztatta.[292]

A rezsim és a politikai rendőrség „ingatlanpolitikája" természetesen nem ezzel kezdődött. Az ÁVH által lefoglalt vagy zsarolással eltulajdonított ingatlanok (elsősorban budai villák) képe mélyen él a történeti emlékezetben. A Rózsadombon és környékén megszerzett épületek kézzelfoghatóan és szimbolikus értelemben is kifejezték az 1945 utáni magyarországi elitcserét. A kommunista hatalom erőszakos térfoglalása evidens módon kapcsolódott az államvédelem egyéb ügyeihez. A zsarolással megszerzett ingatlanokból vagy a kitelepítéssel elkobzott lakásokból az erőszakszervezetek képviselőinek is jutott. Az 1956-os forradalom idején a szabadság légköre elbeszélhetővé tette a korábbi sérelmeket: ekkor számos eset került napvilágra, ám a kitelepítettek élményei sokszor továbbra is tabusítva maradtak.

Az ÁVH „ingatlanközvetítő" tevékenységének legtöbb részletét a Péter Gábor és társai ellen lefolytatott 1953-as eljárás tárta fel. Az ávós vezérkar lebukása (vagy éppen Kádár János korábbi medencés házának története) az 1956 utáni időszak puritánabb lakásgazdálkodásra is hatott. Egy jellegzetes megoldással Péter Gábor otthonát (II. kerület, Gábor Áron utca 36.) a letartóztatása után irodának rendezték be. Az épület 1955 és 1963 között „Petőfi Otthon" fedőnéven a kémelhárítás konspirált villája lett. 1958-tól a Külügyminisztérium segítségével legalizálták, azaz hivatalosan külügyi vendégvillaként üzemelt tovább. Egy későbbi ellenőrzés szerint ugyanakkor a környéken széles körben ismert volt a ház valódi funkciója. A belső naplók szerint a hatvanas években 25

operatív tiszt és 11 hálózati személy látogatta a titkos ingatlant. Az objektum később a BM III/III. Csoportfőnökség birtokába került, de a megyei állambiztonsági szervek is tartottak itt ügynöki találkozókat.[293]

A Kádár-korszakban tevékenykedő állambiztonság parancsnokainak legnagyobb része a budai kerületekben lakott, otthonaik azonban korántsem voltak luxusingatlanok: többségük a BM által korábban megszerzett vagy épített lakást kapott. A titkosszolgálatok vezetői jelentős intragenerációs mobilitást éltek meg, ahogy karrierjük során bekerültek a hatalmi elitbe, az MSZMP KB nómenklatúrájába. Lakcímváltozásaik így karrierútjaik állomásait is jelzik. A döntően vidéki születésű, népi és munkásszármazású titkosszolgálati vezetők pesti bérlakásaikból kiköltözve lettek budai lakosok, és emelkedtek a kádári középosztály tagjai közé. Nem lehet véletlen, hogy a pártvezetők lakhelyei, azaz a „káderdűlő" környékén[294] sűrűbben voltak megtalálhatók az állambiztonság vezetőinek lakásai. Az ismert címek fele Kádár János, illetve a pártállami vezetés otthonainak környezetében helyezkedett el. 1985-ben az utolsó ingatlanfejlesztések között készült el a II. kerületi, Apostol utca 24. alatti társasház is a minisztérium vezetői számára. Ebben rendőrfőkapitányok, belügyi párttitkárok és az Újpesti Dózsa elnökén túl állambiztonsági vezetők is kaptak lakásokat.

A Magyarországon kiépülő szovjet típusú rendszer egyik fő jóléti törekvése a lakásproblémák megoldására irányult. A szocialista modernizáció jegyében meghirdetett tervek fontos legitimációs pótlékként is működtek. A szociális gondoskodás terén a fegyveres testületeket, ha változó mértékben is, de az egész korszakban kiemelten kezelték. Így az államvédelmi, állambiztonsági pályát választók számára a lakáshoz jutás egyik leggyakoribb útja a „Cégen" keresztül vezetett, sőt minden jel szerint ez lehetett a toborzások egyik fő ígérete. Ugyanakkor a hirtelen felduzzasztott szervezet tagjainak jelentős részét kezdetben csak különböző átmeneti szálláshelyeken tudták elhelyezni. A BM III/III. Cso-

portfőnökség tagjai is megtapasztalták az ingázást, a (fő)városba történő fokozatos megérkezést. A lakhatás kérdései a hangulatjelentések állandó témái lettek: a kiutalások mellett a hetvenes évektől a magánerős építkezések támogatása (például az OTP lakásépítési akciói) is előkerült.

Az ÁVH, illetve a Belügyminisztérium a későbbiekben is jelentős építtetőként, megrendelőként volt jelen a fővárosi ingatlanpiacon. A lakások elosztását külön erre a célra létrehozott bizottságok végezték. A lakhatási gondok enyhítésével a pártszervezetek is visszatérően foglalkoztak. 1967-ben például szociális szempontú felmérések szerint az állambiztonság budapesti alkalmazottai közül még 119 fő lakott szükséglakásban, 166 fő hozzátartozónál, 247 fő pedig a környező településekről ingázott.

A hatvanas évektől kezdve Budapesten is felpörgő építkezések fokozatosan csökkentették a lakásínséget. A Belügyminisztériumban egyúttal koncepcióváltás is történt: a korábbi zárt belügyi lakótömbök helyett a Fővárosi Tanácstól kapott egyedi ingatlanokat is kiutaltak, ezzel csökkent az állománynak a társadalomtól való elkülönülése. Bár továbbra is épültek házak a BM beruházásában, a hetvenes évektől kezdődően a szervezet arra érdemes dolgozóit az OTP-társasházakba való befizetésekben, sőt akár az önerős lakásépítésekben is támogatták. Az állomány tagjai belügyi építési kölcsönt is igényelhettek a hetvenes években. Az igények és az anyagi lehetőségek felmérése után a BM a szolgálati lakások mellett garzonokat is építtetett. Sőt a BM I. (Gazdasági) Főcsoportfőnökségén azt is kiszámolták, hogy egy szolgálati lakás építési költségeiből három-négy OTP-s társasházi lakás megszerzése támogatható.

A minisztérium hivatásos állományának tagjai a belső normák szerint alanyi jogon tarthattak igényt lakásra, de a kérelmeket továbbra is csak különböző módszerekkel, időben elhúzódva tudták teljesíteni. A hiánygazdaság és a költségvetési helyzet alakulását az állambiztonság munkatársai is a bőrükön érezték. 1979-ben

a budapesti titkosszolgáknak 383 lakásigényét tartották nyilván, ám ennek egy része már „minőségi lakáscserére" irányult. A nyolcvanas évtized elején tetőző lakótelep-építések sokakat juttattak új otthonhoz. Igaz, a belső elemzések veszélyforrásként kezelték, hogy egy átlagos kétszobás panellakás kétmillió forintos vételárához nemcsak az önrész előteremtése okozhat nehézséget, de a felvett kölcsönök könnyen a BM-dolgozók végzetes eladósodásához is vezethetnek. A személyi anyagokban található utolsó kérvények szerint a rendszerváltás utáni nyugdíjaztatás a felvett OTP-kölcsönök miatt többeket nehéz anyagi helyzetbe hozott.

Családi élet

Különböző utópisztikus kommunista elképzelésekkel szemben a szocializmus megvalósult formája, a kádári társadalmi berendezkedés alapja a család maradt. A családi kötelékek meghaladásával foglalkozó konstrukciókat Kádár János is élesen bírálta. Az együttélés tradicionális kereteit megbontó kezdeményezések az állambiztonság célkeresztjébe kerültek. A hetvenes években több állambiztonsági eljárás indult a „kommunákban" élő fiatalok, művészek megfigyelésére és társaságaik bomlasztására. Igaz, a belső elhárítás nem erkölcsrendészetként járt el, ezekben az esetekben is az egyéni és közösségi autonómia került a célkeresztbe.

Az állambiztonsági munkában a család manipulálható viszonyrendszer, zsarolási alap vagy biztosíték is lehetett. A beszervezések során vagy a külföldi utazásokat biztosítva a belügyesek egyaránt élhettek a családtagok lehetséges sorsának említésével. Bár a származási kategóriák megszüntetése intézményesen megtörtént, a máshol nem nyilvántartott személyes kapcsolatokat az állambiztonság nyilvántartásai továbbra is hozzáférhetővé tették. Az állambiztonság elemzései, környezettanulmányai ezeket az adatokat folyamatosan frissítették.

Eközben a káderesek, személyügyisek anyagaiban a családi élet kérdései több okból is felmerülhettek: 1) mint biztonsági kockázat, 2) mint illeszkedés a kádári társadalmi elvárásokhoz, 3) mint szociálpolitikai tényező (a családi pótlék, majd 1967-től a gyes folyósítása miatt), 4) mint rekreációs szféra. A Belügyminisztérium és a párt szerveinek iratai legerőteljesebben egy családbarát ország képét rajzolták fel.

Az állambiztonsági tisztek minősítései általában „rendezett" családi életről és otthoni viszonyokról számoltak be. Ez a rendes hivatali előmenetel egyik előfeltétele is volt. Ám akárhogy alakultak a munkatársak viszonyai a gyakorlatban, a magánéletüket igyekeztek többszörös kontroll alatt tartani. A házasodáshoz parancsnoki engedély kellett, amelyet a nem megfelelő kiválasztott miatt akár el is utasíthattak. A családtagokról többször is környezettanulmány készült, a külföldi rokonok vagy az esetleges disszidensek esetén igazoló jelentést kellett írni. A BM zárt világából adódóan számottevő volt a belügyes hozzátartozók aránya, ami visszatérő problémát jelentett. Az összeférhetetlenséget vizsgáló 1982-es felmérés szerint ez az arány 8–10% volt az egész minisztériumot tekintve. A hetvenes évektől kezdve megjelentek a szolgálatokban a második generáció tagjai, akiknek a szülei is államvédelmi, állambiztonsági munkát végeztek.[295]

Az állambiztonsági tisztek személyes irataiban a családi körülmények említése mint elsődleges identitáselem, konstrukció szerepel. Önéletrajzaik első megjegyzéseiben olvashatunk arról, hogy valaki munkás-, agrárproletár-, napszámos-, szegényparaszt- vagy kispolgári családból származott, esetleg sokgyerekes, régi munkásmozgalmi családba született. Az ilyen szókapcsolatoknak osztályozó szerep jutott. Az élettörténetekben változatos helyeken jelent meg a család mint tényező. A szülők már említett hiánya mellett volt, akit kitagadott a családja. Az egzisztenciális kérdéseknél (a megélhetési viszonyokat taglalva) vagy a személyes kapcsolatok feltárásakor részletesen előkerültek a rokoni viszonyok.

A család, mint ahogy az 1956-os történetekben láthattuk, jelenthetett menedéket is. A személyi aktákban olvasható egyik leggyakoribb, a privát szférával kapcsolatos megállapítás a „rendezett családi" élet rögzítése volt. Ez elsősorban a házasságon kívüli kapcsolatok hiányát jelentette. Mindehhez társulva a gyereknevelés értékét számos lelkendező megállapítás rögzítette: *„családját nagyon szereti, gyermekeit szocialista szellemben, következetesen neveli."*[296] A pozitív mintákat számos hasonló szöveg tartalmazta: *„Családját, gyermekeit rajongásig szerető, jó családi életet élő, becsületes, szerény elvtárs."*[297] Olykor teljesen progresszív szempontok is megfogalmazódtak: *„rendkívül családszerető, gyermekei (...) boldogulásáért az átlagosnál nagyobb áldozatot vállal. Feleségével – az egyenjogúság alapján – minden vonatkozásban megosztja a családi terheket."*[298]

A családi kapcsolatok (összefonódások) a fegyelmi ügyekben, a konspirációs veszélyeket jelentő esetekben is előkerültek: legyen szó otthoni italozásról, kisebb-nagyobb törvényszegésekről vagy a munka- és a privát kapcsolatok összekeveréséről. A hálózati személyekkel, SZT-tisztekkel fenntartott családi kapcsolatokat különös szigorúsággal bírálták el. A válásokat, a családok felbomlását a személyi anyagok elsősorban férfiszempontok alapján rögzítették. Bevett formulának számított a feleség hibáztatása a családi élet megromlásáért. Sőt néha egy fejlődéstörténet íve is kirajzolódott: *„családi élete, mely önhibáján kívül felbomlott, ismét rendeződött. Megnősült, mely által komolyabb ember lett. (...) Szeret színházba, moziba, kiállításokra járni."*[299] A botrányos magánéleti viszonyokat a „szocialista erkölcs" védelmében a párttestületek is megtárgyalták, és esetenként nyomást helyezhettek az érintettekre.

Nem tudható, hogy az állambiztonsági tisztek mintaapák voltak-e: miről mesélhettek otthon (ha a munkájukról nem). Arról sem tudni, milyen hatása volt magánkapcsolataikra az atipikus munkaidőnek. Az információs jelentések panaszai között mindenesetre egyre gyakoribbak lettek a gyerekprogramokkal kapcsola-

tos megjegyzések. Mint láthattuk, a hetvenes évek végétől családi sportnapok és családtagokkal rendezett kirándulások színesítették a III/III-asok mindennapjait. A családdal töltött idő rekreációs szerepe is megjelent a belső feljegyzésekben. A nyolcvanas években már parancsnoki minősítésekben is szerepelhetett elvárásként, hogy egy beosztott *„a fokozott leterhelés miatt a regenerálódásra és az aktív pihenésre több gondot fordítson".*[300]

A csoportfőnökség hangulatjelentései beszámoltak a gyereknevelés mindennapi nehézségeiről is. A szülők leggyakrabban a rendszerre alapvetően jellemző „hiány" jelenségei miatt panaszkodtak: nem találtak kisbabaruhát, kevés volt az óvodai férőhely vagy a nyári táborokba szóló beutaló. A dokumentumok megőrizték a szervezési malőrök emlékét: 1977-ben a BM Művelődési Ház Filmszínháza nem tudott elég jegyet biztosítani a *Hófehérke és a hét törpe* című előadásra, hiába fagyoskodtak többen az intézmény előtt. Jól értesült titkosszolgák is kimaradtak bizonyos lehetőségekből, így például az 1978-ban a BM Mogyoródi úti központjában tartott játékvásárról sem értesültek.

A rendelkezésre álló adatok szerint a kétgyerekes családmodell a belügyi szerveknél is általánossá vált. A III/III-asok első generációjának gyerekei az ötvenes évek elején születtek. Ebben az időszakban, mint közismert, a Ratkó Anna egészségügyi miniszterhez kötődő szigorú intézkedések (elsősorban az abortusztilalom) révén meredeken emelkedett a születések száma Magyarországon. (Ratkó egyébként egy 1952 áprilisában a pártvezetésnek írott levelében kritikusan számolt be az ÁVH-n belül engedélyezett terhességmegszakítások magas számáról.) A belső elhárítás állományának gyerekei a Kádár-korszakban kiépült gyerekintézmények (szociális, egészségügyi, oktatási intézmények) előnyeit élvezhették, vagy azok sivárságával szembesülhettek. A legkisebbek elhelyezését a több, az ÁVH-s időkből örökölt intézmény biztosította. Ilyen volt a VI. kerületi Munkácsy Mihály utca 25. szám alatt található egykori ÁVH-gyermekotthon, valamint a VII. kerületi Bajza utca 10.-ben

kialakított bölcsőde. Hasonló intézmények működtek a budai államvédelmi, belügyi munkahelyek, titkos objektumok közelében is (XII. kerület, Istenhegyi út 8., Cinege u. 4–6.). A később megnyílt gyermekintézmények (például a VI. kerületi Dózsa György út 102., a XIII. kerületi Dagály u. 16–18. vagy a Visegrádi u. 86/B) karbantartásában, amint már szó esett róla, a csoportfőnökség beosztottai is részt vettek a kommunista szombatokon.

A hetvenes években a gyermekvállalást – az MSZMP népesedéspolitikai határozatainak szellemében – a Belügyminisztériumban is különböző juttatásokkal ösztönözték. Családalapítási kölcsönként 1982-ben 18 ezer forintot lehetett kapni (ezt ekkor 500 fő kapta meg). A belső jelentések szerint folyamatosan bővült a BM-gyermekintézmények köre, amelyekben a hatvanas évektől mintegy 300 bölcsődés, 1300 óvodás és 600 iskolás gondozását, nevelését végezték. A sokáig Lenin-képekkel díszített, a hetvenes években beton- és fémmászókákkal ellátott óvodák életéről vagy a Belügyminisztériumban dolgozó nagycsaládosok megajándékozásáról a *Magyar Rendőr* fényképes cikkei is beszámoltak.[301] Az állambiztonság (belügyes) gyermekeinek rendszeresen tartottak névadó vagy Télapó- ünnepségeket, sőt a hetvenes-nyolcvanas években már családi sportnapokat, kirándulásokat is.[302]

Szabadidő

A munkaidő 20. század második felében megfigyelhető csökkenése a magyar dolgozókat is elérte. A hetvenes évek közepén jelentős változás volt a szabad szombatok bevezetése. Mindez társadalmi méretekben változtatta meg a szabadidő felhasználásának lehetőségeit, aminek következményeivel a megfigyelések irányítói is szembesültek. Ugyanakkor a szabadidő növekedése a Belügyminisztérium állományát is érintette. A kötelezően vagy ajánlottan társadalmi munkával töltendő kommunista szombatok leépülésével

az állomány pihenésre fordítható ideje is megnövekedett. A kétnapos hétvége lehetőségei mellett az állománynak immár kibővített ügyeleti rendszert kellett ellátnia.

A munkaideje jelentős részét a fővárosban töltő központi állambiztonsági állománynak a szabadidejét is megpróbálták ellenőrzés alatt tartani. Mivel a belügyi munkatársakra az átlagosnál is komolyabb utazási korlátozások vonatkoztak, Nyugatra szinte egyáltalán nem mehettek, a kikapcsolódásukat kizárólag itthon szervezhették meg. A pihenésre vágyó titkosszolgákkal ezért civilben elsősorban a korszak népszerű üdülőhelyein lehetett találkozni. A hatvanas évek slágerével szólva, nekik valóban a Balaton volt a Riviéra. A magyar tenger partján már az ÁVH is kiépített egy nyaralókomplexumot a munkatársai számára, a rendőrség pedig államosított villákból alakított ki üdülőket. Emellett a korszak kedvelt kirándulóhelyein, a Pilisben és a Mátrában is létesültek szálláshelyek. Az üdülőhelyeken folyamatosan felügyelték a fegyelmi helyzetet, az ellátást és az üdülőparancsnokok működését. 1971-ben a BM-üdülőkbe már 13 886 beutalót osztottak szét, a SZOT-üdülőkben pedig további 400 fő nyaralhatott. A III/III-as főtisztek közül az aktív szolgálattól visszavonult Eliadesz György a balatonfüredi, Nyolczas Béla a boglárlellei belügyi üdülő parancsnoka lett.

A Belügyminisztérium gondot fordított az iskolások nyári táboroztatására is. A több száz fős csoportok (napközis) üdüléseire elsősorban Dobogókőn, Balatonlellén és a BM római-parti vízitelepén (Budapest III. kerület, Nánási út 2.) kerülhetett sor. Ez utóbbi ősfás strandja különösen népszerű volt a nyári kánikulában a fővárosban tartózkodók körében. Az evezni vágyók a BM onnan nem messze található csónakházát is felkereshették a Kossuth Lajos üdülőpart 45–46. szám alatt. A BM népszerű Duna-parti víziteleppel rendelkezett a főváros szomszédságában, Gödön is. Belügyes üdülő volt Dobogókőn, Galyatetőn, Balatongyörökön, Balatonfüreden, Balatonlellén, Balatonvilágoson és Siófokon is. Az állomány romló egészségügyi mutatói miatt kiemelt szerep ju-

tott a hévízi gyógyüdülőnek. Emellett más belügyi egészségügyi intézmények és a megyei rendőrkapitányságok által szerzett szálláshelyek is a kikapcsolódni vágyók rendelkezésére álltak.

1981-ben a felnőttek napi 69 forintot fizettek az apartmanokért, 58 forintot az I. kategóriájú, 43 forintot a II. kategóriájú szobákért. A gyermekek után tizennégy éves korig 28, azon felül 36 forintot kellett fizetni. Úttörőtáborokba 22 forintos, napközis táborokba 17 forintos napidíjért lehetett elküldeni a gyerekeket.

A szabadságok megszervezése a konspirált körülmények között dolgozó állambiztonságiak számára nem lehetett könnyű feladat. Így sok esetben előfordult, hogy a megkapott beutalókat nem tudták kihasználni. A BM-üdülők ugyanakkor továbbképzések, összetartások színhelyéül is szolgáltak. 1989-ben, a BM III/III. Csoportfőnökség egyik utolsó siófoki hétvégéjén a bekövetkező átmenettel kapcsolatos eligazítást hallgathattak meg a jelenlévők, és szempontokat kaptak a titkosszolgálati dossziék felülvizsgálatához, selejtezéséhez, valamint a megfigyelések folytatásához is. Az itt tartott tájékoztató előadás rögzítette, hogy az átalakulás során minden operatív pozíciót (hálózati személyek, SZT-tisztek, társadalmi és hivatalos kapcsolatok) meg kell tartani. Az új elvek szerint a megfigyelések révén keletkező politikai információkat nem helyezték el az ügydossziékban, hanem a felhasználásuk után három-hat nappal megsemmisítették azokat.

A zártkerti övezetekben és üdülőterületeken kialakított parányi telkek a kádári kispolgárság fő vágyai közé tartoztak. Ezek a hivatalos indoklás szerint a szabadidő békés eltöltését tették lehetővé. Ám a hétvégi házak építése és a kertek folyamatos gondozása a belső elhárítás tevékenységéhez hasonlóan a társadalom atomizálását is szolgálta. Ugyanakkor az ingatlanok megszerzésének a lehetőségével a csoportfőnökség munkatársai is az elsők között éltek. Eliadesz György két munkatársával például már 1962 szeptemberében közösen vásárolt meg egy víkendtelket Balatonakarattyán 16 ezer forintért. Az építkezések kapcsán pedig a fusizás

mellett megjelentek a kádári korrupció tipikus esetei. Egy balatonföldvári nyaraló építése kapcsán egy belső ellenőrzés feltárta, hogy az egyik titkárságvezető az építőanyagok szállítását az osztály gépkocsijával végeztette, míg *„egy alkalommal 3 q cementet szállítottak a Moszkvics gyártmányú gépkocsival, ami túlterhelte, ezért a lökésgátlót kellett cserélni"*.

A zártkertek az egyéni gazdálkodás lehetőségét is biztosíthatták. A belső elhárítás állományának tagjai közül többeknek volt ilyen hétvégi telke a fővárosi agglomerációban (a Duna-kanyarban, Tárnokon, Biatorbágyon).

A különböző csoportfőnökségeken lefolytatott felmérések szerint a hetvenes évek végére az állomány 40–50%-a rendelkezett víkendházzal, telekkel, illetve autóval. A kispolgári tulajdonnak ezt a formáját, a hétvégi barkácsolást, a kert körüli munkákat nemcsak Kádár János pártkongresszusi beszámolója, hanem a belügyi pártjelentések is helyeslően ismerték el. A telkükre távozó állambiztonsági tiszteknek, a lakhelyüket elhagyó titkosszolgáknak ugyanakkor eltávozási naplóban kellett vezetniük az adataikat. A fennmaradt iratokból kiderül, hogy számos népszerű víkendházas övezetben is találkozni lehetett civilben az állambiztonság munkatársaival. A hétvégi telek mint titkosszolgálati eszköz olykor az operatív munkában is megjelent: például Csoóri Sándor megfigyelésekor is számoltak egy szomszédos telektulajdonossal.[303]

A fokozatosan emelt illetmények összességében tisztes megélhetést tettek lehetővé az állomány számára. A hetvenes években személyi adatlapokon megjelent a személygépkocsi-birtoklás. Az állambiztonság munkatársainak a mobilitása a mindennapokban is megnövekedett. Egy 1978-as hangulatjelentésben felmerült az igény, hogy a munkatársak kapjanak tájékoztatást a BM-ben leselejtezésre kerülő személygépkocsik megvásárlásának lehetőségeiről. Az autóhoz jutás folyamatos beszédtéma maradt az állomány körében a következő években is. A csoportfőnökségen felhábo-

rodtak a kötelező biztosítási díj felemelésének előkészítetlenségén, de megvitatták a KRESZ aktuális módosításait is. A felterjesztett anyagokban a legrészletesebben az állami szabályozás anomáliáit bírálták: *„A gépkocsivásárlást szabályozó kormányrendelet vegyes visszhangot váltott ki. Azzal egyetértenek, hogy három évig csak a MERKUR-on keresztül lehet a gépkocsikat eladni, de a befizetendő összeg emelését sokallják. Úgy ítélik meg, hogy a rendelet ezen része nem a nyerészkedőket, hanem a kis pénzű embereket sújtja. Több olyan, gépkocsival nem rendelkező személy van, aki kénytelen volt visszalépni, mert az 50%-ot nem tudja befizetni. Kifogásolják azt is, hogy a MERKUR csak 2% kamatot ad a befizetett összeg után. Kérdésként merül fel, hogy a 3% különbözet kié lesz, mert igazságtalannak tartanák, ha ez a vállalat nyereségét képezné."*[304]

A csoportfőnökségre történő kinevezéskor készített környezettanulmányok (a leendő beosztottakról, családtagjaikról készült jelentések) bepillantást engednek az állomány életkörülményeibe, olykor még fogyasztási szokásaikba is. Ideális esetben megfelelő kapcsolat (egy belügyes házmester vagy egy lakóbizottsági elnök) volt a megbízható adatszolgáltató. 1969-ben például egy fegyelmezetten viselkedő frissen beköltöző, friss házas fiatal tartótiszt jellemzésében ez állt: *„nagyon takarékosan és beosztóan éltek, így 1967-ben szövetkezeti lakást vásároltak a jelenlegi címen (...), a lakásuk másfélszoba komfortos, melyre 17 500 Ft ot fizettek ki a beköltözés alkalmával (...), részletre vásároltak bútort, háztartási gépeket, valamint rádiót és televíziót, melyek utolsó részleteit az elmúlt hónapokban törlesztették, illetve fizették ki (...), jelenlegi lakásuk ízlésesen van berendezve, anyagi helyzetük kielégítő, költekezésüket arányban állónak tartják jövedelmükkel."* Az ellenőrzött tartótiszt pozitív tulajdonságai között szerepelt továbbá, hogy udvarias, szorgalmas, komoly személy, aki szabadidejét jórészt otthon tölti, kimaradni nem szokott, szórakozni csak feleségével jár.[305]

Egészségügyi helyzet

A BM III/III. Csoportfőnökségen viszonylag korán szóba kerültek a szolgálattal járó mentális és egészségügyi hatások. Egy 1965-ös jelentés arról számolt be, hogy évről évre emelkedő számban fordulnak elő idegrendszeri megbetegedések (ideggyengeség, idegkimerültség, ideg-összeroppanás stb.). Az okok közül a következőket tárták fel: részvétel a munkásmozgalomban 1945 előtt, a „felszabadulás" utáni nehéz feladatok; a „személyi kultusz" és az „ellenforradalom" időszakának munkakörülményei; a szolgálati és családi élet összehangolásának nehézségei; a beiskolázások feszített követelményei; az alkoholizmus és túlzott dohányzás; egyes parancsnokok figyelmetlensége beosztottai iránt.[306]

A hetvenes évekre az intézményesülő munkaegészségügy is átfogó vizsgálatokat folytatott a csoportfőnökségen. A BM Egészségügyi Szemlebizottsága 1972-ben megállapította, hogy a helyiségek jelentős részében a természetes megvilágítás mellett munkaidőben mesterséges fényforrások is szükségesek. Az állomány nagy része zsúfolt körülmények között dolgozott: a központi épületben az előírt norma (7 m²/fő) fele áll rendelkezésre, és a páncélszekrények elhelyezése ezt tovább rontotta. A vizsgált időszakban 67 fő állt állandó egészségügyi gondozás alatt, 35 beosztott 1881 napot (átlagosan 53 napot) töltött betegállományban. Az állandó egészségügyi gondozottakat leggyakrabban magas vérnyomás miatt kezelték, emellett gyakoriak voltak az emésztőszervi megbetegedések.[307]

A BM III/III. Csoportfőnökség állományának a mindennapokban nemcsak a külső és a belső ellenséggel kellett megküzdenie. A gazdasági vagy kulturális jellegű kihívások mellett a korszak egészségügyi vészhelyzeteit is kezelniük kellett. 1968 februárjában például a napilapok cikkei hirdették, hogy „támadásban az influenza". A fővárosban egy hét alatt megduplázódott a Kójálnak jelentett esetek száma (elérve a napi 22 ezres esetszámot).

A szövődményes esetek száma 309-re ugrott, és 172 beteget kórházba kellett szállítani. Az iskolákban 11%-os hiányzási arányt mutattak ki. A sajtóban a kihívást a külső és belső ellenség elhárításához hasonló harci retorikával kezelték, sőt teret adtak némi, a bürokráciát ostorozó kritikának is. Az influenza támadásáról szóló cikkekhez társultak a megnyugtató híradások arról, hogy a fővárosi tanács egészségügyi intézményei felkészültek a járvány fokozódására, és megtették a szükséges intézkedéseket a rászorulók kórházi elhelyezésére. Ekkor kilenc fővárosi kórházban állítottak fel influenzaosztályokat.[308] A megnyugtató hírek ellenére a belső elhárítás tagjai közül is sokan kiestek a munkából. A helyi pártbizottság számára erről klasszikus SZTK-helyzeteket leírva számoltak be: *„A február-márciusi influenzajárvány megelőzése érdekében a »védőoltás« alkalmazása terén nagyobb egészségügyi propaganda-munkát kellet volna folytatni, a Csoportfőnökségről mindössze 4-5 elvtárs oltatta be magát. A járvány idején az állomány 10-12% volt naponta betegállományban, s ezenkívül azok, akik nem feküdtek le, kisebb-nagyobb hőemelkedéssel. Az első időben az orvos csak három napra írta ki a betegeket, s betegségük »közepén« újból kellett az orvosnál jelentkezniük. A járvány vége felé már 5 napra írták ki a betegeket, mikor megtapasztalták, hogy hamarabb senki nem gyógyul fel. Aki csak gyógyszert akart kiíratni az orvosnál a betegség megelőzése érdekében, ott a rendelő várakozójában a betegség »ráragadt«".*

Ugyanakkor 1968-ban a csoportfőnökség pártbizottsága számára egy „szigorúan titkos" minősítéssel kritikus feljegyzés készült az állomány egészségügyi ellátottságának helyzetéről, elsősorban a Korvin Kórházról és szakrendelőiről. A legfontosabb kritika szerint az intézet nem rendelkezett megfelelő szakorvosgárdával és szakdolgozókkal. A III/III-asok és családtagjaik közül többeket „elkezeltek" (sebészeti, belgyógyászati és szülészeti eseteket soroltak fel). Az orvosokkal kapcsolatos panaszok hátterében az egészségbiztosítási rendszer korabeli anomáliái is fel-

sejlenek: „*Rozsnyai doktor elvtárs a kéréseknek megfelelően ír fel gyógyszereket – családtagok részére is – de panaszok vannak a Néphadsereg utcai rendelőben Les doktornőre, és a Stendl utcai rendelőben Vadász doktorra. Még kalmopirint sem igen akarnak felírni orvosi vizsgálat nélkül, mely ma már minden háztartásban nélkülözhetetlen.*"[309]

A személyes minősítések visszatérő elemeként rögzítették, hogy az illetőnek „káros szenvedélye nincs", de a belső anyagokban számos jel utalt egészségügyi és mentálhigiénés problémákra. Ilyen lehetett a hálózati személyekkel történő találkozóknál megfigyelhető zavarodottság. Számos, az ingerlékenységre, dühkitörésekre utaló megjegyzés is olvasható. A fegyelmi ügyeknél hatványozottan jelentek meg a stresszfaktorok nyomai, elsősorban a „túlzott italfogyasztással" kapcsolatos esetek. Az egészségi állapotok romlását a belső statisztikák is kimutatták. 1983-ban negyvenből már 18 nő állt állandó orvosi gondozás alatt a csoportfőnökségen.

Az egészségi helyzet mind gyakrabban került elő a szakmai, illetve a pártszervek ülésein. A korkedvezményes nyugdíjazás bevett gyakorlattá vált. Az egészségügyi felülvizsgáló bizottságok működéséről a Belügyminisztérium káderesеinek 1977-es konferenciáján külön előadást is tartottak. Dr. Horváth Sándor rendőrorvos alezredes a korszak bevett munkaügyi stratégiájáról, a tűrt „menekülési pályájáról" a következőket fogalmazta meg: „*Sokszor kényszerhelyzetben vannak a felülvizsgálók, mert az 50 évesek esetében olyan parancsnoki véleménnyel is találkoznak, hogy a vizsgálat előtt megjelent elvtárs becsületes, 1945 óta szolgál a testületnél, sok kitüntetést kapott, becsületesen dolgozott, azonban az utóbbi időkben nem tudott lépést tartani a követelményekkel, esetleg kisebb problémák is voltak vele, ezért mondják ki egészségügyi alapon az alkalmatlanságot.*"[310] Bár ezt hivatalosan csak 50%-os rokkantsági fok fölött tehették meg, a belső elhárítás tagjainak személyi aktáiban különösen nagy számban találhatunk ilyen eseteket.

10

AZ ÁLLOMÁNY MINDENNAPJAI

A BM III/III. Csoportfőnökség a pártállami diktatúra nélkülözhetetlen erőszakszervezete volt. A „belső ellenség" megfigyelése és üldözése, a társadalom különböző szféráinak behálózása és manipulálása a hatalomgyakorlás szükséges kellékei voltak. A tartótisztek történeteiben azonban a kádárizmus világának számos más jelensége is megragadható. Az állambiztonsági állomány mentalitásának vizsgálata a politikai rendőrség mindennapi működését is átélhetőbbé teheti.

Hiánygazdaság és elosztási harc

A szovjet típusú rendszerek első nagy hatású leírásait a hidegháború légköre inspirálta. A totalitárius paradigmához sorolt elemzésekben az erőszakszervezeteknek, a politikai rendőrség terrorjának központi szerep jutott. Ugyanakkor a szocialista rendszer korabeli leírásai a politológia mellett a közgazdaságtan területén születtek meg. Világhírűvé vált munkájában Kornai János a rendszer elemeit vizsgálva saját modellt állított fel. A marxista–leninista párt hegemóniájától az állami tulajdon dominanciáján és a bürokrati-

kus koordináción keresztül a hiány mindennapi szerepéig jutott az oksági láncolatban.[311]

A Kádár-korszak gazdasága hiánygazdaság volt, s bár az 1956 után meghirdetett életszínvonal-politika elviselhetővé tette és megnyitotta az egyéni boldogulás lehetőségeit, a fogyasztás különféle csatornáit, az alapstruktúra változatlan maradt. A hiány a pártállami rend legszilárdabb támaszainak számító fegyveres testületekre, így az állambiztonság világára is jellemző volt, ami példák végeláthatatlan sorával illusztrálható. A BM III/III. Csoportfőnökségen az ellátási nehézségeket, az operatív technikai (megfigyelési) eszközök elavultságát folyamatosan érzékelték, de sokszor nem tudták feltölteni a rendelkezésre álló státuszhelyeket, nem volt elég gépírónő vagy akár irodai eszköz sem. Az igényekhez képest kevés volt az üdülési beutaló vagy a színházjegy, olykor elmaradt a díjazás a sportnapokon.

A fennmaradt hangulatjelentések alapján tételesen is kimutatható, hogy hiányból nem volt hiány. Az ellátási problémák mindennapos beszédtémát szolgáltattak az állománynak, az illetékesek a kispolgári bosszankodástól a rendszerkritika határait súroló megjegyzésekig számtalan véleményt fogalmaztak meg. Ha hitelt adhatunk ezeknek a belső feljegyzéseknek, az állomány tagjai különböző időpontokban szóvá tették, hogy a boltokban nem lehet megfelelő mennyiségben vagy minőségben zöldséghez, gyümölcshöz, gyerekjátékhoz, építési anyagokhoz, esetleg tüzelőhöz jutni. A szabad szombatok bevezetése után pedig a kényszerű túlórák miatt háborogtak.

A hetvenes évek gazdaságpolitikai fordulatai különös élességgel csapódtak le ezekben a dokumentumokban. Az életszínvonal-politika megroppanása nem csupán a megfigyelt csoportok, hanem az állomány hangulatát is borúsabbá tették. Az eufemisztikusan árrendezésnek nevezett áremelések mellett visszatérő beszédtémát szolgáltatott az energiahelyzet is. Egy 1978 novemberében készült hangulatjelentés érdekes elemeket rögzített a pártaktivisták mindennapi propagandamunkájával kapcsolatban is: *„Felerősödtek a találgatások a várható áremelésekkel kapcsolatban. Olyan hírek terjedtek el, hogy az alapvető élelmiszerek (liszt, kenyér, cukor, zsír, hús) 30-40%-kal drágulnak, a fogyasztói árszínvonal 20%-kal fog emelkedni. A lakosság körében elterjedt hírek zavarólag hatnak a párttagságra. Felvetik, nem tudják, hogy mi a rémhír, és mi a valóság és így nem mernek semmit cáfolni. Helyesnek tartanák, ha a tájékoztató szervek cáfolnák az elégedetlenséget szító valótlan híreket, és a párttagság részére érvanyagot adnának."*

A kibontakozó energiaválság miatt a fűtéssel, világítással kapcsolatos kérdések rendre előkerültek a belső anyagokban az új székházba történt 1977-es átköltözés után is. A téli hónapok beszélgetéseiben a műszaki érvek is nyomatékosabban kerültek elő: *„Az energiatakarékossággal kapcsolatban minden alapszervezetben felvetik, hogy az épületben is meg kellene vizsgálni a takarékosság lehetőségeit. Javasolják, hogy szabályozzák a folyosók éjszakai világítását, és ennek megfelelően szereljenek fel világító testeket. A fűtőanyag-takarékosság szempontjából pedig jobban vegyék figyelembe az időjárás változásait."*[312] A mindennapi hiányok közvetlen megtapasztalása felbolygatta a belső közvéleményt, és többeket a szélesebb összefüggések keresésére ösztönzött: *„Élénk vitát váltott ki a Fővárosi Távfűtő Művek azon közleménye, hogy az energiatakarékosság jegyében a lakások fűtését 20, illetve 18 fokra kívánják csökkenteni. Ez különösen a kisgyerekes családoknál kevés. Egyöntetű vélemény, hogy az így megtakarított energiánál lényegesen több fogy majd el a különböző melegítők és hősugárzók használata következtében. Az igaz, hogy a Távfűtő Művek energiamegtakarítást tudna kimutatni, de népgazdasági szinten ez nem jelentkezne."*[313]

A nyolcvanas évek elején (részben más szocialista országok viszonyait megismerve) ismételten előkerült a benzinjegyek bevezetésének kérdése is. Az ilyen és ehhez hasonló megjegyzések és találgatások azért is érdekesek, mert a munkájuk miatt jól értesült,

az állampártba kellőképpen betagozódott párttagok bizonytalanságát tükrözték. Ez annak ellenére is érzékelhető, hogy a hangulatjelentések rendszere, legalábbis bizonyos mértékig, az állambiztonság területén nem volt teljesen formális. A hivatalos anyagokban fennmaradtak a kisebb-nagyobb hangulatjavító intézkedések nyomai is: legyen szó géppapírellátásról, a tüzelőkészletekkel kapcsolatos intézkedésekről vagy új takarítónők szerződtetéséről.

A hetvenes években a gazdaságpolitika általános kérdései is előkerültek a hangulatjelentésekben. A feljegyzésekben tudatosan politizáló párttagok nézőpontja a kádári kisember perspektívájával keveredett. A nyugati kölcsönök felvételét, az ország eladósodását az állomány tagjai rendszeresen kommentálták, és rendszeresen kritizálták az áremeléseknek az életszínvonal-politikát veszélyeztető hatásait is. Az eladósodás politikatörténetéhez[314] érdekes adalékokkal szolgálhat a belső elhárítás megélése. Az 1972 októberében készült hangulatjelentés szerint a csoportfőnökségen az infláció várható hatásairól beszélgetve azt feszegették, hogy vajon a tervezett bér- és reálbér-emelkedés fedezi-e az infláció okozta életszínvonal-csökkenést. Az anyag ugyanakkor szokatlanul kritikusan fogalmazott: *„A nyugati bankoknál kibocsátott 50 millió dolláros kölcsönjegyzéssel kapcsolatban találgatások tapasztalhatók. Nem értik, hogy mi teszi szükségessé a nyugati kölcsönöket. Felvetik, hogy szükséges lenne ezzel kapcsolatban bővebb tájékoztatást adni."*[315] A vissza-visszatérő problémával kapcsolatban 1977 szeptemberében már a következőket rögzítették: *„Az újabban felvett 200 millió dollár kölcsön vitatéma volt a különböző beszélgetések során. Az elvtársak felvetették, hogy nem adósodunk-e el túlzottan nyugat felé, és a gazdasági nehézségeket nem lehetne-e nyugati kölcsönök nélkül megoldani."* A hangulatjelentés szerint a külkereskedelmi mérleg problémáit boncolgatva *„többen elmondták, hogy az üzletekben sok olyan nyugatról származó fogyasztási cikket lehet látni, amelyek nem lennének fontosak, és ez feltehetően így van a népgazdaság egyéb területén is".*[316]

A belső hangulatjelentésekben megfogalmazott vélemények alapján változó volt az egyes gazdaságpolitikai lépések fogadtatása. Az MSZMP XI. kongresszusára készülve még a hivatalos irányvonalnak megfelelő reakciók érkeztek: a többség szigorúbb szabályozást várt a gazdasági életben, hogy fel lehessen számolni az „ügyeskedők" tevékenységét. 1979 júniusában a benzináremelés tudomásulvételét rögzítették, 1982 januárjában az olaj- és gázellátás kérdéseivel kapcsolatban az áttekinthetetlen árrendszert kritizálták. A nyolcvanas évek elején viszont a második gazdaság engedélyezésének hírére már elvi ellenvéleményt fogalmaztak meg: *„a kisvállalkozások életre hívása értelmiségi területen társadalompolitikai szükségszerűség?"*[317]

A fizikai hiány, a helyhiány emlegetése, a zsúfoltsággal kapcsolatos panaszok az egész korszakot meghatározták: hasonló feljegyzések készültek a hatvanas években a Belügyminisztérium, a hetvenes években a Rendőrtiszti Főiskola vagy a nyolcvanas években a csoportfőnökség új központjának helyiségeivel kapcsolatban. A Néphadsereg (ma Falk Miksa) utcai irodaépületről 1977-ben a következőket jegyezték fel: *„Problémát okoz az anyagok másolása, ugyanis minden anyagot a József Attila utcába kell elvinni, és ez sok idő kiesésével jár. Azt is mondják, hogy a másolással foglalkozó beosztottak különböző megjegyzéseket tesznek, és a szolgálati jegy ellenére úgy végzik el csak a munkát, ha a vezető telefonon odaszól. Nem értik, mi indokolja, hogy egy viszonylag kis értékű másolóberendezést nem tudnak a csoportfőnökségnek biztosítani."*[318] Hasonló problémák adódtak a zúzógép kezelésével is. 1979 decemberében a munkaerőhiány vált kritikussá: *„Egyre több problémát okoz a gépírói hiány, amely gátolja az operatív munkát, és határidő-elcsúszásokhoz vezethet. Van olyan osztály, ahol 6 fő helyett 3 végzi a munkát."*[319] A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján parkolási gondok is előkerültek, és a szolgálati autók vezetőinek, illetve a magánautókkal munkába járóknak a konfliktusát főcsoportfőnök-helyettesi utasításnak kellett rendeznie. Mindezeken túl a kutatható aktákban számos elejtett

megjegyzést találhatunk az operatív eszközök hiányával kapcsolatban. Nem volt elég kapacitás a lehallgatások, megfigyelések elvégzéséhez. Az ügynöki találkozóknak helyet adó lakások szükséges cseréjénél ez hatványozottan érzékelhető.

Természetesen ezek a szövegek vizsgálhatók a bürokratikus irattermelés termékeként, értelmezhetők a hiánygazdaságban kialakult sajátos beszédmód gazdag tárházaként. A kádárizmus az elosztásért, a közös erőforrásokért folyó harc szemszögéből is megközelíthető. A létező szocializmus világában kialakult kollektív és egyéni stratégiák nyomai megragadhatók a belső elhárítás történeteiben is. Az ehhez kapcsolódó attitűdök – elsősorban az irigység – érzékelhetők a belső jelentésekben. A csoportfőnökségen 1979-ben azért morgolódtak, mert a takarékossági intézkedések elérték a papír- és írószerellátást, miközben vezetői szobákat lambériáztak. 1980 áprilisában a ruhapénz kiosztása feletti öröm mellett a fiatalok a nekik biztosított kölcsön keretét kevesellték, egyszersmind a lépcsőház új burkolatát kritizálták, *„a munka nem kifogástalan, holott úgy tűnik nem kis összegbe került”*.[320]

Igaz, a hiánygazdaság adottságait az állambiztonsági munkában is hasznosítani lehetett. Kádár János 1982-ben, régi emlékeit felidézve, a pártvezetés körében a lehetséges titkosszolgálati technikákat is körülírta: *„amit mi adminisztratív intézkedésnek hívunk, az adminisztratív, de nem belügyi. Az atyaúristenit, hát annyi ember sír a telefonért, ezeknek mind van telefonjuk, kocsijuk, annyi rossz, hibás kocsi jár, meg rosszul vezet, iszik is egy kicsit, hát miért nem tudunk mi az ilyen emberekkel szemben eljárni? Rámenni, egyszerűen rámenni, az istenit az anyjának, hát ezt mindenütt a világon csinálják (…), kellemetlenkedni nekik, na. Mert már harmadszor veszik el a hajtási igazolványt vagy mi a rossebet, hát miért nem lehet azt megcsinálni? Lakást is, megállapítják, hogy életveszélyes, átteszik szükséglakásba vagy nem tudom én micsoda. Ennek egymillió módja van, amit úgy hívnak, hogy kellemetlenkedni kell nekik. A telefon persze úgy van, hogy nekünk is kell, hogy nekik legyen telefonjuk, no de hát akkor ne tudjanak közlekedni, vagy nem mindegyiknek legyen telefon, egyiknek-másiknak meghagyjuk, az olyan gyanús lesz, hogy a többi tán szóba se áll majd vele, hogy miért maradt meg. És az összes többi variáns, maguk ismerik.”*[321]

A Kádár-korszak hiányainak vizsgálata ugyanakkor tágabb aszszociációs mezőben is értelmezhető. A gazdasági, materiális jellegű hiányon túl végső soron hiány volt a hagyományos értelemben vett politikából, egyszersmind a politikai ellenfelekből, ellenségekből is. A korszak mentálhigiéniai vizsgálata pedig a kapcsolatok, közösségi élmények vagy éppen az átélhető ünnepek hiányait mutathatja ki.

Ünnep/kultúra

A „létező szocializmus” kultúrája leginkább az ünnepei kapcsán ragadható meg. A mindennapi munkát tagoló piros betűs napok tartalma részben módosult, de a megrendezett ünnepségek a kádárizmus időtlenségét is közvetítették. Az állambiztonság ünnepi rendje lényegében a hagyományos kultúra kifordítottja volt. Az egyházi elhárítás munkatársainak dolgozniuk kellett karácsonykor, húsvétkor. Az ifjúsági elhárítás munkatársainak március 15-én,[322] az egykori politikai elítéltekkel vagy az ellenzékkel foglalkozók pedig október 23-a környékén voltak elfoglaltak.[323] Ezzel szemben a csoportfőnökségen megtartották a korszak hivatalos, piros betűs kommunista ünnepeit (április 4., május 1., november 7.). A Belügyminisztérium állománya számára külön jelentőséggel bírt szeptember 29-e, a fegyveres erők napja is. Mindezeket különböző műsorok, rendezvények kísértek, de ilyenkor került sor az előléptetésekre, jutalmazásokra is.

A rezsim ünnepeinek zavartalanságát a titkosszolgálat számos ponton biztosította. A tartótisztek hálózati kapcsolataiktól rendre jelentéseket kértek a jeles napokat esetlegesen veszélyeztető törekvésekről. A BM III/III-A Alosztály hálózata jelen volt a Ki-

állításokat Kivitelező Ipari Vállalatnál, azaz kontroll alatt tartotta annak több száz fős, a pártkongresszusok dekorálásával, a mindennapi propagandával, a városok ünnepi fellobogózásával foglalkozó állományát is.

A korszakban a családi élethez köthető ünnepek átalakítását egy 1958-as párthatározat alapozta meg. Ekkortól különböző intenzitású kampányok indultak a deszakralizált hagyományok elterjesztése érdekében. Az új típusú családi ünnepek: a névadó, a szocialista esküvő és a gyászszertartások kidolgozása a vallásellenes küzdelem része volt. Ezek közül a közös névadó ünnepségek szervezése a belső elhárítás világában is dokumentálható. Az egyházi keresztelőkhöz végletesen hasonlító rendezvényeket a kezdeti időszakban a Népművelési Intézet segédanyagai alapján szervezték meg. A pártalapszervezetek családbarát programjaik között Télapó-ünnepeket is rendeztek.

Az iskolarendszerű képzésekkel és a pártoktatásokkal biztosított ideológiai indoktrinációnak köszönhetően az állományban ideologikus múltképek rögzülhettek. Hivatalos és belső megnyilatkozásaikban a csoportfőnökség munkatársai kommunistáknak vallották magukat. Világnézetüket a marxizmus–leninizmus történelemfelfogása, belső ünnepi rendjüket pedig a munkásmozgalmi hagyományok és az MSZMP emlékezetpolitikája határozta meg. Az 1945-ös „felszabadulás" és az „ellenforradalom" felett aratott győzelem mellett mindvégig fontosak maradtak az antifasiszta emléknapok. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat ünnepelve az állambiztonságnál különböző műsorokkal, kiállításokkal vagy díszparancsokkal mindvégig megemlékeztek a Cseka megalapításáról is.[324]

A Magyar Népköztársaságban 1972-től az alkotmány is rögzítette a „dolgozó nép" hatalmát. A társadalmi megbecsülés a munka világához kapcsolódott. A szocialista állam ünnepei lehetőséget adtak a kitüntetések és jutalmak átadására is. A Belügyminisztérium meghatározó személyzeti vezetője, Császár Józsefné összegzése szerint az elismerések rendje a következőképpen alakult:[325] április 4-én (a felszabadulás ünnepén) elsősorban a szolgálat ellátásáért, november 7-én (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emléknapján) a párt, illetve a társadalmi és tömegszervezetek dolgozóinak munkájáért, szeptember 29-én (A Fegyveres Erők Napján) a szolgálatban eltöltött hosszú idő alapján, május 1-jén (a munka ünnepén) a szocialista munkaversenyben elért kiemelkedő eredményekért adtak át kitüntetéseket. A nemzetközi nőnapon (március 8.) hivatalosan a nők mozgalmi és szolgálati tevékenységét értékelték, míg augusztus 20-án (az alkotmány ünnepén) a sokgyermekes anyák felé irányuló társadalmi megbecsülést igyekeztek kifejezni.

Miközben saját hagyományaikat építették, a bevett (nemzeti) ünnepek átformálásába március 15-e kapcsán szállt be a leginkább a belső elhárítás. Néhány focimeccstől és koncerttől eltekintve ugyanis ezeken az emléknapokon történt a legtöbb rendszerellenes megmozdulás 1956 után. Ezek az események 1971-től váltak kritikus méretűvé. Innentől már az állambiztonsági tisztek mint civil ruhás nyomozók voltak jelen a főváros közterein, átfogó intézkedések pedig 1972-től váltak szükségessé, mivel korábban ismeretlen tömeg jelent meg spontán a főváros közterein. Az elkövetkező években a preventív intézkedések (hajnali házkutatások, előállítások) ellenére több helyen spontán megmozdulásokra is sor került. Politikai nyomásra a rendőrség olykor kemény fellépést, többek között gumibotozást is alkalmazott. A belső elhárítás titkosszolgálati eszközökkel több nyomozást indított. A „Tüntetők" fedőnevű, bizalmas nyomozás eredményeként például 1972-ben tizenöten kaptak börtönbüntetést, tizenhét főre pénzbírságot szabtak ki, huszonkilenc résztvevőt rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítettek, tizennyolc személlyel pedig „nevelő jellegű beszélgetést" folytattak. A belső elhárítás által felderített „rendbontó" fiatalok közül többeknek ellehetetlenítették a továbbtanulását.

Az átfogó pártállami intézkedések a rendszerkritikus megmozdulások semlegesítését szolgálták. Ennek érdekében belügyminiszteri

utasítás szabályozta a „Forradalmi Ifjúsági Napok" néven (március 15., március 21., április 4.) megrendezett tavaszi ünnepségsorozat biztosítását. Eszerint a központi és megyei szerveknek a rendkívüli eseményekre is fel kellett készülniük, így az elérhető hálózati személyektől országosan hangulatjelentéseket kértek.[326] Eközben 1973-tól hivatalos programokat szerveztek az összes „problematikus" emlékhelyre, és a kirendelt ünneplők mellett mozgósították a munkásőrséget, sőt az ifjúgárdistákat is. Az oktatási intézményekben kötelezővé tették az egész napos kirándulások és megemlékezések szervezését, azzal a reménnyel, hogy így sikeresen kivonják a fiatalokat a városi ünnepségekről.

1974 decemberében a Belügyminisztérium országos értekezletén Kádár János személyesen értékelte a belső elhárítás munkáját. A pártvezető ekkor deklarálta, hogy a legszélesebb körű rendszerellenességet mintegy kétezer, március 15-én „hőbörgő" fiatal jelenti. (Az ellenzéki személyek számát Magyarországon öt-hatszáz főre, befolyásukat legfeljebb kétezer főre tették. Politikai okból börtönökben körülbelül száz elítélt töltötte büntetését.) Kádár sajátos humorával azt is kijelentette, hogy ezekért az adatokért korábban *„két kezünket összetettük volna"*.[327] Az ünnepi készültség ezzel együtt folyamatos maradt, kisebb-nagyobb összetűzések után a nyolcvanas évek második felében újra kritikus méretű tömeg jelent meg az utcákon. Az állambiztonság vezetői jelen voltak a helyzet kezelésére felállított különbizottságban. Ennek döntései nyomán nemcsak a rádió- és tévéműsorokat szabályozták, de alkalmanként a tömegrendezvényeket is átszervezték, vagy a veszélyesnek számító focimeccseket (elsősorban az FTC mérkőzéseit) is elnapolták. Miközben a KISZ is elbeszélgető csoportokat szervezett az ellenséges hangadók leszerelésére, a belső elhárítás hálózati személyeit mozgósította. Az 1988-as, 1989-es ünnepekhez kapcsolódó tüntetések esetében a III/III-asok szerepe már jórészt reaktívvá vált. A tömeges méretű elégedetlenség kezelésére nem rendelkeztek sem eszközökkel, sem tapasztalattal.

Mindennapi beszélgetések

A szovjet típusú rendszerek a jelentések rendszerei voltak. A kádári hatalomgyakorláshoz csupán a hálózatosan összekapcsolódó dokumentumok tárgyköreiben történt változás. Kádár János többször megfogalmazta, hogy a „becsületesen dolgozó munkásokról" az állambiztonságnak nem kell jelentenie. Az Államvédelmi Hatóság gyakorlatához, a „totális elhárítás" világához tehát nem tértek vissza. (A társadalom széles rétegeinek szemmel tartását az újjáépülő bürokrácia anyagai biztosították.) Ezzel együtt a belső elhárítás munkatársai hangulatjelentések ezreit rendelték meg hálózati emberektől. A kiterjedt titkosszolgálati adatgyűjtés a közvélemény megismerésének egyik módja volt. A leggyakrabban ilyen szövegeket fontosabb politikai események vagy az említett tiltott ünnepnapok kapcsán is írattak, esetleg ha nem adódott más feladat a hálózati emberek számára.

Eközben a pártalapszervezetek a belső elhárítás állományáról is készítettek hangulatjelentéseket. Ezekben a kül- és belpolitikai fejleményekről, illetve a pártéletről és a belső helyzetről szóló szakaszok között jelentős különbségeket találni. A külpolitikai hírek kommentálása számtalan esetben frázisokat, ismétlődő fordulatokat tartalmazott, meglehet az illetékes elvtárs kötelezően elvégzett, az újsághíreket visszhangzó megjegyzéseit rögzítette. A kontrollmechanizmusok miatt azonban a felterjesztett dokumentumok valamilyen módon a belső közvéleményt is tükrözték. A jelentések szerint a belső elhárítás tagjai „érdeklődéssel figyelték" az európai integráció folyamatát, értetlenkedtek a közel-keleti fejleményeken, háborogtak az USA katonapolitikai törekvésein, a fegyverkezési verseny újabb fordulatain. S ha valósághűek voltak a jelentések, a nyolcvanas évek elején meggyászolták az egymást követően elhunyt szovjet pártfőtitkárokat, Leonyid Brezsnyevet, Jurij Andropovot és Konsztantyin Csernyenkót.

Feltehető, hogy a világpolitikai események közül volt, ami jobban megragadta a „Cég" munkatársainak az érdeklődését. Ilyenek lehettek a Watergate-botrány vagy a Nyugat-Európában is elszapo-

rodó terrorcselekmények. Az anyagok olykor részletesebb külpolitikai kommentárt is megfogalmaztak. 1978 októberében például II. János Pál pápa váratlan megválasztása kapcsán azt írták, hogy *„a lengyel főpap megválasztása azért váltott ki az átlagosnál nagyobb érdeklődést, mert a római katolikus egyház egy több évszázados hagyománnyal szakítva nem olasz főpapot választott az egyház élére"*. Ezt úgy értékelték, hogy a *„lengyel klerikális reakció megerősítésének szándéka"*.[328]

A hangulatjelentésekben a konkrét állambiztonsági akciók belső hatása is lecsapódhatott. 1982 decemberében például egy nagyszabású szamizdatellenes fellépés, a BM III/III-4. Osztály „Offenzíva" fedőnevű akciója után, a belügyi vezetés anyagi és erkölcsi elismerésével kapcsolatos „jóleső" érzést fejezték ki. Fél évvel később pedig azt jegyezték fel az ifjúsági elhárításnál, hogy *„az állomány aktívan és fegyelmezetten hajtotta végre a »dialógus« békecsoport tevékenységének felderítésére, korlátozására, visszaszorítására irányuló operatív feladatokat. Az eredményes végrehajtás kellő sikerélményhez juttatta az egész állományt"*. De a feljegyzések olykor az elhárítók frusztrációját is megörökítették: „a *PB határozatai nyomán megtett intézkedések az ellenzék körében teljes mértékben ismertek. Felvetődött az elvtársak körében, hogy az ellenzéki személyek miért értesültebbek, mint a belső ellenséget elhárító szerv beosztottai."*[329]

Az információs anyagok leginkább életszerű részei a belső viszonyokról szóltak. Ezekben valós problémák, konkrét fejlemények ragadhatók meg. A dokumentumok a kádárizmus panaszkultúrájának nyelvén, az újságok levelezési rovatainak fordulataival, érvelésével beszéltek a mindennapi problémákról: az egészségügyi ellátás hiányosságairól, a BM-rendelőintézetek állapotáról, a ruhaszabályzat okozta nyári nehézségekről. Leggyakrabban azonban a belügyi menzát kritizálták az ételek minősége, a tisztaság vagy az árak miatt. A rágós vagy kiszáradt sültek, a sótlan vagy zsírtalan ételek, a későbbi turnusok számára lecsökkenő választék rendre előkerültek a jelentésekben. Szintén kiemelt témát jelentettek

a hetvenes években a takarékossági kampányok következményei (a megfázásos esetek), a már említett infrastrukturális problémák, vagy az utazással kapcsolatos anomáliák.

A Kádár-korszak a végeláthatatlan építkezések, felújítások, tatarozások időszaka is volt. A „létező szocializmus" lassan épült, a kivitelezés silánysága folyamatos morgolódásra adott okot. A III/III-asok is szenvedtek a folyamatos felújítások okozta zajtól, a tatarozás közben üvöltő rádiók miatti felháborodást többször rögzítették.

A hangulatjelentések legszínesebb és leginkább emberközeli részei az állomány mindennapi beszédtémáiról számoltak be. A korszak nyilvánosságában zajló vitatémák a belső elhárítás kollektíváiban is lecsapódtak: *„Az alacsony vagy csökkenő természetes szaporulat körül folyó vita az elvtársak véleményét is megosztotta. Bizonyos fokú félelmet váltott ki a művi terhesség megszakítást tiltó rendelkezés esetleges meghozatala. Úgy ítélik meg, hogy egy ilyen rendelkezés elsősorban a fiatalokat sújtaná. A fiatalok többsége a házasságkötés időpontjában még két, vagy több gyermeket akar, de a súlyos anyagi áldozatokat követelő lakásgondok miatt módosítják eredeti elképzelésüket. Elhangzott olyan vélemény is, hogy a gyermekgondozási segély bevezetése utáni fellendülés az építőanyagok árának rohamos emelkedése miatt esett vissza"* – fogalmazták meg 1972-ben.

A Kádár-korszak generációi egyszersmind a médiakorszak gyermekei voltak, legszélesebb körben a rádió- és TV-műsort olvasták. A korabeli média meghatározta, tematizálta belső társalgásukat is. A hangulatjelentések különböző riportműsorok hatásait vagy a televízió műsorszerkesztési elveivel kapcsolatos kritikát is rögzíthették. 1977 áprilisában kezdeményezték, hogy *„jó szovjet filmekkel együtt ne vetítsenek értéktelen krimiket"*. A nyilvánosság kontrollján dolgozók dohogása időről időre előkerült: *„hibásnak tartják az elvtársak a TV »Riporter kerestetik« műsorának szerkesztését. Egyes versenyzők nem kellő politikus hozzáállással,*

rossz módszerekkel közelítenek meg egyes kérdéseket, csak így negatív politikai hangulat kialakítására adnak lehetőséget – Pl. értelmiségi körökből való disszidálások számának növekedése, KISZ szerepének tárgyalása".[330] A képernyőn megjelenő célszemélyek pedig az átlagosnál is hevesebb kritikát váltottak ki. 1977 júniusában azon háborodtak fel, hogy *„Balczó Andrásnak milyen »nagy életútja« indokolta, hogy róla filmet készítsenek. A film miért nem a valóságnak megfelelően mutatja be Balczót és az öttusa sportot. Milyen meggondolásból engedték a filmet a nyilvánosság elé?."*[331] Az állomány (egyes tagjainak) felháborodása annak fényében értelmezhető, hogy a világbajnok sportolóról a töredékes ügynöki munkadossziék szerint is legalább két tucat hálózati ember jelentett. Egyes sajtócikkek véleményezése mellett a jelentések olykor egy-egy színházi kritikát is rögzítették: *„Az elvtársak részéről kultúrpolitikai vonatkozásban merült fel negatív észrevétel Örkény István: »Forgatókönyv« c. drámájának vígszínházi bemutatása, a jelenlegi nemzetközi helyzetben (Lengyelország) elsősorban a dráma apolitikus jellege miatt. Akik látták a darabot, pártellenesnek minősítették, mert napjainkra vonatkoztatva megkérdőjelezi annak élcsapat jellegét, vezető szerepét. Bizonyos mértékig a párt lejáratása ez a színpadi mű."*[332]

Az állománynak a kortársak szerint is szürke hétköznapjait a közvéleményt is megmozgató ügyek, különböző botrányok kavarták fel. Ilyen lehetett egy-egy sportsiker, különösen egy olimpiai eredmény. A csoportfőnökség focirajongó tagjai hevesen reagáltak a korszak egyik botránykönyvére, Végh Antal *Miért beteg a magyar futball* című munkájára. 1974 szeptemberében ugyanis ezt jelentették: *„Az elvtársak felvetik, hogy ha a könyv valós dolgokat tár fel, akkor miért nem vonják felelősségre azokat, akik kiskirályokként visszaéléseket, törvénysértéseket és bűncselekményeket követnek el, ha pedig a könyv nem valós dolgokat tartalmaz, akkor miért engedték megjelenni azt. Egyöntetű vélemény, hogy a könyv mindenféleképpen negatív fényt vet egyes vezetőkre*

és ez alkalmas arra, hogy a tömegek bizalmát megrendítse a kommunista vezetőkben."[333]

Az állomány a hangulatjelentések szerint kitárgyalta a korszak nevezetes bűncselekményeit is, legyen szó hétköznapi rablásokról, a Szépművészeti Múzeum 1983-as kifosztásáról vagy a korszak hírhedt túszdrámájáról, az 1973-as balassagyarmati esetről. Az utóbbi ügy kapcsán a belső információáramlás, illetve a tájékoztatás kérdései is terítékre kerültek. A vonatkozó jelentés szerint a balassagyarmati leánykollégiumban történt túszejtésről az állomány többsége csak Nógrád megyei ismerősök és a fővárosi szóbeszéd révén értesült. Hivatalos tájékoztatás csak az akció (az egyik túszejtő fiatal halálát hozó) befejezése után érkezett. A feljegyzésben ezért szokatlanul erős kritika fogalmazódott meg, többek között az, hogy az elhárítás célszemélyei, operatív és társadalmi kapcsolatai is különböző mértékű ismeretekkel rendelkeztek az esetről, sőt a KISZ szervei is hamarabb tájékoztatták tagságukat.

Miután kiderült, hogy a túszejtő fiúk apja a helyi határőrség párttitkára volt, a belső elhárítás munkatársai a saját tapasztalataikra vonatkozó problémát is megfogalmaztak: „Az *egyes ellenőrzött személyek, csoportok környezetében gyakran találhatók olyan fiatalok, akiknek a szülei felelős funkcióban vannak. A jelenlegi gyakorlat szerint gyerekeik veszélyeztetettségéről, esetleges törvényellenes tevékenységéről csak a szükségessé váló intézkedésekkel egyidejűleg értesülnek."* Miközben a pártvonalon adható lehetséges tájékoztatásról morfondíroztak, feltették a nemzedéki viszonyokat feszegető kérdést is: *„hogyan lehetséges az esetenként tapasztalható nagymértékű szakadék kialakulása kommunista szülők és gyermekeik között, politikai, erkölcsi, gyakran emberi vonatkozásban is?"*

A hangulatjelentések végső soron tehát adalékokat szolgáltattak az állomány mentalitásával kapcsolatban. A dokumentumokban megjelentek a szervezeti kiigazításokkal, kinevezésekkel, személyi konfliktusokkal kapcsolatos reakciók. Az idő előrehaladtával

egyre gyakrabban merültek fel a nyugdíjakkal kapcsolatos kérdések is. Hasonló kontextusban került szóba Kádár János személye, pedig a pártállami vezetőkről közvetlenül nem fogalmaztak meg véleményt. 1974 szeptemberében azonban rögzítették: *„Ismételten felmerült, hogy Kádár elvtárs esetleg nyugdíjba szándékozik menni és reményüket fejezték ki, hogy a kongresszuson vállalni fogja a párt elsőtitkári teendőinek ellátását."*[334] Mivel ez nem következett be, a csoportfőnökség párttagjai még sokáig szorgosan követhették megnyilatkozásait. 1982-ben is nyugtázták a hetvenedik születésnapján tartott szerény megemlékezés tényét.[335] A rendszer bomlása, vezetőinek kiöregedése azonban hamarosan visszafordíthatatlanná vált.

Bomlasztás és felbomlás

Hangulatjelentéseket nemcsak a párt, hanem annak ifjúsági szervezete, a KISZ illetékesei is készítettek. A nyolcvanas évtized végéről fennmaradt dokumentumokban egyre kritikusabb megjegyzések olvashatók. A szerkesztéssel megbízott agitprop titkárok hangot adtak kételyeiknek, bizonytalanságuknak is. Ez a bomlási, elbizonytalanodási folyamat jól nyomon követhető a havonkénti beszámolókból.

Direkt politikai kritika 1988 áprilisától olvasható az anyagokban. Ezt az először az MSZMP-n belül meginduló platformosodást a belső törésvonalak megjelenése váltotta ki. A szilárd ideológiai elkötelezettségű állambiztonsági káderek Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László és Király Zoltán kizárását így kommentálták: *„Szinte valamennyi információs jelentés foglalkozik a sokak által ismert és tisztelt társadalomtudósok, illetve országgyűlési képviselők pártból történő kizárásával. Megfelelő, korrekt tájékoztatás hiányában téves megítélések, szélsőséges vélemények alakításának adunk helyt. Többen összefüggést vélnek felfedezni a kizárás*

és a közelgő pártértekezlet között. Úgy tűnik, hogy a párt az érvekkel szemben az »egyszerűbb« megoldást választotta."[336] Innentől már egy-egy politikusinterjú véleményezése is bekerült a havi hangulatjelentések anyagába: *„A fiatalok úgy érzik, hogy továbbra is tapasztalható, hogy vezetőink egymásnak ellentmondóan nyilatkoznak. Többek között szimpátiát ébresztett Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettessel készült televíziós interjú (...), ugyanakkor a Hírháttér legutóbbi adásában KISZ KB semmitmondóan képviseltette magát."*[337]

A politikai elbizonytalanodás gyorsan kihatott a mindennapi munkára is. A III/III. Csoportfőnökség szervei tanácstalanokká váltak az egymás után létrejövő ellenzéki mozgalmak megítélésével kapcsolatban. 1988-ban a KISZ monopóliumát megtörő szerveződés váltott ki indulatokat: *„A fiatalok egy részének megítélése szerint sem a KISZ vezetése, sem más vezető szervek nem tudják, hogyan kezeljék a FIDESZ-szel kapcsolatos kérdéskört."*[338] A pártosodás meginduló folyamatában mind gyakoribbá váltak a megfigyelések alapjait érintő kérdések. 1988 szeptemberében például azt firtatták: *„A Magyar Demokrata Fórum megalakulásával kapcsolatban, illetve azzal, hogy a magyar kormány támogatja az öntevékeny mozgalmak létrejöttét, felmerült bennük a kérdés, milyen értékrend alapján végezzék munkájukat, mi számít ellenségesnek, hogyan ítéljék meg az ilyen és ehhez hasonló szervezeteket. Szükségesnek éreznek egy olyan szakmai előadást, mely saját szemszögükből reálisan mutatná be a jelenlegi helyzetet és az ehhez való viszonyulást."*[339]

A jelentések készítői mind szabadabban fejtették ki véleményüket olyan belpolitikai eseményekről, mint Bős–Nagymaros, a sztrájkok vagy a korrupciós ügyek. 1988 decemberében már az is kérdésként merült fel, hogy a belügyesek tagjai lehetnek-e MSZMP-n kívüli pártoknak, szervezeteknek. Igaz, más ideológiai korlátok meghaladása nehezebbnek tűnt: Pozsgay Imre nyilatkozatát az 1956-os „népfelkelésről" a Belügyminisztérium párttagjaihoz hasonlóan a KISZ-esek is heves tiltakozással fogadták.

Az állomány 1988/89-es „zavarodottsága" magyarázatot kínálhat a Dunagate-botrány kezelésére is. A III/III-asok évtizedeken át rendszerkonzerváló feladatokat láttak el, a szisztematikus hálózatépítésben, a célzott megfigyelésekben szereztek tapasztalatot. A tömeges méretű elégedetlenség kezelésére nem voltak felkészülve. Intézkedéseik hatása mégis jóval túlélte a szervezetet. 1990 után úgy tűnt, hogy a jogutód nélkül megszüntetett csoportfőnökség legfontosabb örökségét a fennmaradt akták, az ügynökügyek titkai jelentik. Napjainkra már jobban látható, hogy a magyar társadalom bomlasztása, a személyes és közösségi kapcsolatok manipulálása lett történeteik legtovább tartó következménye.

IRODALOMJEGYZÉK

A megfigyelt ember. Napi Operatív Információs Jelentések 1979–1980. Szerk.: BANK Barbara – SOÓS Viktor Attila. Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2020.

A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Szerk.: CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre, Budapest, L'Harmattan – ÁBTL, 2012.

A monori tanácskozás, 1985. június 14–16. Szerk.: RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005.

A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. Trezor 2. Szerk.: GYARMATI György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002.

Állambiztonság és olimpia 1956–1988. Szerk.: KRAHULCSÁN Zsolt, MÜLLER Rolf, TAKÁCS Tibor. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2008.

Állambiztonsági játszmák 1988–1989. Szerk.: HANKISS Ágnes. Budapest, Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2012. 191.

Antall József és az állambiztonság. Szerk.: TÓTH Eszter Zsófia. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2016.

Az átmenet évkönyve 2003. Szerk.: GYARMATI György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004.

BALÁZS Zoltán: *A körözési listán a második? Szakkollégiumok a BM III/III-as Főcsoportfőnökség ügyiratainak tükrében.* Budapest, Széchenyi István Szakkollégium, 2000.

BÁNKUTI GÁBOR: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2011.

BARACSI Ildikó: *Állambiztonsági oktatófilmek. In: Trezor 3. Az átmenet évkönyve.* Szerk.: Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004, 329–338.

BARÁTH Magdolna: Felemás desztalinizáció. A törvénysértések lezárása és az állambiztonsági szervek átszervezése Magyarországon 1962-ben. *Betekintő,* 2012/3. URL: https://www.betekinto.hu/2012_3_barath

Célkeresztben Krassó. Szerk.: MODOR Ádám. Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.

Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: BÁNKUTI Gábor, GYARMATI György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2010.

CSAPODY Miklós: *„A világban helytállani…" Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980.* Budapest, Korona Kiadó, 2004.

CSATÁRI Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája 1957–1990.* Budapest, Jaffa, 2015.

CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, 2013.

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. *Betekintő*, 2. sz. URL: https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf

CSIZMADIA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* 1–3. köt. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995.

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. – A politikai rendészeti osztályok 1945 – 1946. Szerk.: MÜLLER Rolf, Budapest, ÁBTL – L'Harmattan, 2009

Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: SOÓS Viktor Attila, SZABÓ Csaba, SZIGETI László. Budapest, Szent István Társulat – Luther Kiadó, 2010.

EÖRSI László: *A „Baross köztársaság". A VII. kerületi felkelőcsoportok.* Budapest, 1956-os Intézet – ÁBTL, 2011.

EÖRSI László: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai.* Budapest, 1956-os Intézet, 2001.

EÖRSI László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai.* Budapest, 1956-os Intézet, 1997.

EÖRSI László: *A Széna tériek 1956.* Budapest, 1956-os Intézet, 2004.

EÖRSI László: *A pesterzsébeti fegyveres ellenállás, 1956.* Budapest, ÁBTL – 1956-os Intézet, 2015.

EÖRSI László: *Mítoszok helyett, 1956.* Budapest, Noran, 2009.

ERDŐS Kristóf: „Rézangyalok". Egy ifjúsági kör állambiztonsági megfigyelése. In: Tabajdi Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka." Cserkészközösségek a diktatúrában.* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017, 176–183.

Európai Kulturális Fórum és ellenfórum, Budapest, 1985. Szerk.: MÜLLER Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005.

FEJÉRDY András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén: az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk.: BÁNKUTI Gábor, GYARMATI György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2010. 129–157.

FÖLDES György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986.* Budapest, Maecenas, 1995.

GÁRDONYI Máté: Túlélés – Együttműködés – Ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban". In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk.: BÁNKUTI Gábor, GYARMATI György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2010. 31–43.

GERVAI András: *Fedőneve: „szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák.* Pécs, Jelenkor Kiadó, 2010.

GOUGH, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, JLX, 2006.

GYARMATI György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből.* Budapest, Paginarium, 1998.

Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. Szerk.: MIRÁK Katalin. Budapest, Luther Kiadó, 2010.

HAVAS Henrik: *A Cég árulója* (interjúkötet). Budapest, Szféra Kiadó, 1990. 206.

HETÉNYI VARGA Károly: *Az első letartóztatástól az utolsó szabadulásig. Lénárd Ödön piarista szerzetes találkozásai a diktatúra igazságszolgáltatásával.* In: *A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. Trezor 2.* Szerk.: GYARMATI György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002, 361–380.

HODOSÁN Róza: *Szamizdat történetek.* Budapest, Noran, 2004.

HOLLÓS Ervin: *Harminckét nevem volt.* Budapest, Kozmosz, 1974.

HORVÁTH József: *A III/III. főnöke voltam, avagy a „Cég" együtt bukott a rendszerrel.* Budapest, Püski Kiadó – MET Publishing Corporation, 1998.

HORVÁTH József: *A tábornok vallomása. Meztelenül a Duna-gate ügyben.* Budapest, Pallas Kiadó, 1990.

HORVÁTH Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009.

HUHÁK Heléna: *Agitátorok. A kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953).* Budapest, Jaffa, 2022.

KELLER Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban.* Budapest, L' Harmattan, 2010.

KELLER Márkus: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon.* Budapest, L' Harmattan, 2017.

KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv.* Budapest, Magvető, 1996.

KENEDI János: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból.* Budapest, Magvető, 2000.

KISS Réka – SOÓS Viktor Attila – TABAJDI Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012. 210

KISS Réka: A „református reakció" az állambiztonsági iratokban (1956–1967). In: *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére.* Budapest, 2002, BIP. 222–248.

KISS Réka: Újrahasznosítás. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület elleni állambiztonsági eljárások. In: Tabajdi Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka." Cserkészközösségek a diktatúrában.* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017, 23–31.

KISZELY Gábor: *Szellem a célkeresztben. Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei.* Budapest, Magyar Egyetemi Kiadó, 2007.

KONRÁD György – SZELÉNYI Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, Gondolat, 1989.

KORNAI János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* Budapest, HVG, 1993.

KOZÁRY Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij tisztképző iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 203–211.

KÖBEL Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

KRAHULCSÁN Zsolt: „Ellenséges ellenzék-csoportosulás." Dokumentumok a Galamb utcai butikról. *Beszélő,* 2001/12. 74–85.

KRAHULCSÁN Zsolt: *A hazai „szamizdat" hőskora. A Galamb utcai butik.* In: *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000-2001.* Szerk.: GYARMATI György, Budapest, Történeti Hivatal, 2002, 303–359.

KRAHULCSÁN Zsolt: *A Párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956-1962).* Budapest, L' Harmattan, 2014.

KRAHULCSÁN Zsolt: *Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából.* Budapest, 2020, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja.* Budapest, Jaffa, 2022.

LÉNÁRT András – PAKSA Rudolf: *Nyilasok a BM aktáiban.* In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989.* Szerk.: UNGVÁRY Krisztián. Budapest, 1956-os Intézet – Jaffa, 2013, 293–318.

LÉNÁRT András: *Tömeggyilkosok civilben. A fegyveres pártszolgálatosok élete.* In: *Búvópatakok – mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után.* Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2014, 117–150.

MAJSAI Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel". Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, I. *Beszélő,* 2007/12. 44–65.

MAJSAI Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel". Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, II. *Beszélő,* 2008/1. 58–85.

MAJSAI Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel". Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, III. *Beszélő,* 2008/3. 77–94.

MAJSAI Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel". Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, IV. *Beszélő,* 2008/4. 80–99.

MAJSAI Tamás: Egyházak és titkosszolgálatok I. *Mozgó Világ,* 2005/2. 3–34.

MAJSAI Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a református egyház élén. *Mozgó Világ,* 2006/4. 83–95.

MAJSAI Tamás – NÉMETH László: Egyházak és titkosszolgálatok II. *Mozgó Világ,* 2005/4. 103–120.

MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.

MARKÓ György: *A KALEF. A Moszkva téri galeri 1964–1965.* Budapest, H&T Kiadó, 2005.

MARKÓ György: *Egy zendülő a Kalefról. A Moszkva téri galeri 1966–1968.* Budapest, H&T Kiadó, 2006. 198. (Állambiztonság, ügynökök, akták, 2.)

MÁTHÉ Áron: *A zuglói nyilasok pere 1967. Értelmezési lehetőségek.* Budapest, Századvég, 2014.

MÁTHÉ Áron: *Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–45-ben.* Budapest, Jaffa, 2020.

MÉCS Imre: Összejárók [III/III-as titkos nyomozás „Összejárók" fedőnévvel]. *Beszélő,* 1999/3. 72–77.

MODOR Ádám: *A titok meg a nyitja. Titkos szolgák és jelentések.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2004.

MOLNÁR János: A szamizdat Demokrata és köre. Antikommunista szabadságharcosok a nyolcvanas években. In: *Búvópatakok – mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után.* Szerk.: RAINER M. János. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2014. 83–114.

MOLNÁR János: Kisgazdák és az állambiztonság a hatvanas évektől a rendszerváltásig. In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989.* Szerk.: UNGVÁRY Krisztián, Budapest, 1956-os Intézet – Jaffa, 2013, 143–182.

MÜLLER Rolf: *Az ellenőrzött tér – Titkos figyelések a politikai rendőrségen.* Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2014. 125.

MÜLLER Rolf: *Béke/harc. Fényképfelvételek az 1984-es pusztavacsi tömegoszlatásról.* In: *Betekintő,* 2007/4. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_muller.pdf

MÜLLER Rolf: *Belügyi információs jelentések, 1964–1990.* In: *Az átmenet évkönyve 2003.* Szerk.: GYARMATI György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 147–164.

MÜLLER Rolf: *Emlékhelytelenítés. Képek és történetek – 1956 előtt és után.* In: *Betekintő,* 2010/4. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_muller.pdf

MÜLLER Rolf: *Felizgató feliratok.* In: *Betekintő,* 2011/1. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_muller.pdf

MÜLLER Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Budapest, Jaffa, 2017.

NÁNAY István: Az Orfeo-ügy – Fodor Tamás és Malgot István visszaemlékezésével. *Beszélő,* 1998/3. 72–79.

ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs: 1986. október: a harmincadik évforduló. *Betekintő*, 2007/1. URL: http://www.betekinto.hu/2007_1_orban_schwarczkopf

ORGOVÁNYI István: A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989). *Betekintő*, 2013/2. URL: https://www.betekinto.hu/2013_2_orgovanyi

PAPP István: Moldova György: Az elbocsátott légió. *Kommentár*, 2012/4. 30–33.

PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.* Budapest, Jaffa, 2012.

PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig.* Budapest, Napvilág, 2008.

PETRÁS Éva: *Álarcok mögött – Nagy Töhötöm életei.* Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz, 2019.

RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, 1956-os Intézet – L' Harmattan, 2011.

RAINER M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989.* Budapest, 1956-os Intézet, 2008.

RAINER M. János: *Századosok.* Budapest, Osiris, 2018.

RAJKI Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2002/2. 74–86.

RÉVÉSZ Béla: *A „Duna-gate" ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében (Politológiai értelmezési lehetőségek).* Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 2006. 131. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridicaet Politica)

RÉVÉSZ Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In: Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Hetedik kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 440–478.

RÉVÉSZ Béla: Dunagate I. – Előzmények és botrány a sajtó tükrében. *Beszélő*, 2004/12. 46–61.

RÉVÉSZ Béla: Dunagate II. – A rendszerváltás forgatókönyvei és az állambiztonság. *Beszélő*, 2005/1. 40–58.

RÉVÉSZ Béla: Dunagate III. – A jogállam árnyékában. *Beszélő*, 2005/2. 46–61.

RÉVÉSZ Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988) In: *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára.* Szerk. Jakab Éva – Pozsonyi Norbert. Szeged, 2014 (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridicaet Politica), 387–399.

RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk.* Budapest, Sík, 1997.

RING Orsolya: Alternatív művészeti mozgalmak az 1970-es években: az Orfeo-ügy. *ArchivNet*, 2008/2. URL: https://www.archivnet.hu/politika/alternativ_muveszeti_mozgalmak_az_1970es_evekben_az_orfeougy.html

SASVÁRI Edit: Miért éppen Pór? A kádári „üzenési" mechanizmus természetéhez. In: *Évkönyv VIII.*, 2000. Szerk.: Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 11–25.

SIMON István: *III/1. A Belügyminisztérium állambiztonsági vizsgálati osztálya, 1962-1989.* Budapest, ÁBTL, 2021.

SOMLAI Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll". A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban. In: *Kádárizmus – átereszek. Évkönyv XVII. 2010.* Szerk.: Kozák Gyula. Budapest, 1956-os Intézet, 2010. 241–262.

SOÓS Mihály: *A háborús és népellenes bűntettek feltárásának forrásai a történeti levéltárban.* In: Trezor 3. Az átmenet évkönyve. Budapest, ÁBTL, 2004, 81–106.

SOÓS Mihály: Egy tragikus sorsú másképp ünneplő. In Memoriam Benda Balázs (1965–1992). *Tiszatáj*, 2008/2. 80–94.

SOÓS Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe* (doktori disszertáció). ELTE-BTK, 2014.

STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

SÜMEGI György: Inconnu: *A harcoló város/The Fighting City, 1986. Kísérlet egy elmaradt kiállítás rekonstrukciójára.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010.

SZABÓ Csaba – SOÓS Viktor Attila: *„Világosság". Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Budapest, Lénárd Ödön Kht., 2006.

SZABÓ Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája 1963–1989.* Budapest, Püski Kiadó, 2011.

Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói. Szerk.: MÜLLER Rolf, TAKÁCS Tibor. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010.

Szigorúan titkos SzT-tisztek. A levéltári kutatásokat végezte: BOÉR Zoltán, FRÁTER Olivér, UNGVÁRY Krisztián. 2011. URL: http://szigoruantitkos.hu

SZILÁGYI Gábor: *„Guruló rubelek" – A kommunista pártfinanszírozás titkos útjai a hidegháborúban* (doktori disszertáció). ELTE-BTK, 2016.

SZILÁGYI Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III.* Interjúk, dokumentumok. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999.

SZŐNYEI Tamás: *Nyilvántartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990.* Budapest, Magyar Narancs – Tihanyi Rév Kiadó, 2005.

SZŐNYEI Tamás: *Titkos-írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990.* 1-2. köt., Budapest, Noran Könyvesház, 2012.

TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián: *Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy.* Budapest, Corvina – 1956-os Intézet, 2008.

TABAJDI Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel". In: *Betekintő*, 2008/4. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_tabajdi.pdf

TABAJDI Gábor: A III/III. Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009/3.

TABAJDI Gábor: Állambiztonság – propaganda – történetírás. *Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965-1980).* In: *Betekintő,* 2009/2. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_2_tabajdi.pdf

TABAJDI Gábor: *Kis állambiztonsági topográfia: Titkos lakások Budapesten 1956–1978.* In: *Betekintő,* 2010/4. URL: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_tabajdi.pdf

TAKÁCS Tibor: *Az állambiztonság ügynökhálózata 1989-ben.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2015. 238.

TAKÁCS Tibor: Gyökerek. Avagy elbeszélhető-e a Fidesz megalakulásának története III/III-as jelentések alapján? *ArchivNet,* 2008/4. URL: https://www.archivnet.hu/politika/gyokerek.html

TAKÁCS Tibor: *Káderbiztonsági szolgálat. Védett vezetők és az állambiztonság a Kádár-korszakban.* Budapest, Hamvas Intézet, 2015.

TAKÁCS Tibor: Labdarúgó világbajnokságok és állambiztonság a Kádár-korszakban. *ArchivNet,* 2010/2., URL: http://www.archivnet.hu/politika/labdarugo_vilagbajnoksagok_es_allambiztonsag_a_kadarkorszakban.html

TAKÁCS Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

TAKÁCS Tibor: *Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban.* Budapest, Jaffa, 2018.

TAKÁCS Tibor: Az ávós mint szöveg. Harangozó Szilveszter. In: A Nagy Testvér Szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk.: GYARMATI György – PALASIK Mária. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 195–210.

TISCHLER János: Az Onódy-ügy 1964. In: *„Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk.: RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 239–271.

TÓTH Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este" *Betekintő,* 2009/1. URL: http://www.betekinto.hu/2009_1_toth

TÓTH Eszter Zsófia: Az István, a király, a Bikini és az ügynökök. Az 1980-as évek rockéletének emlékezete „Dalos" ügynökjelentései kapcsán. *Betekintő,* 2010/4. URL: https://www.betekinto.hu/2010_4_toth

Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári műterme 1970–1973. Szerk.: KLANICZAY Júlia, SASVÁRI Edit. Budapest, Artpool–Balassi Kiadó, 2003.

Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerk.: GYARMARI György – PALASIK Mária. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan, 2013.

Túl a listán – Az 1956-os Intézet állambiztonsági dossziéja. Kísérlet történeti vizsgálatra. Szerk.: RAINER M. János, TOPITS Judit.

TULIPÁN Éva: *Ostrom 1956-ben. A Köztársaság tér emlékezete.* Budapest, Jaffa, 2014.

UNGER Gabriella: Telefonfülke-betyárok. Röplapozók elleni hajsza a nyolcvanas években. *Betekintő,* 2007/4. URL: http://www.betekinto.hu/2007_4_unger

UNGVÁRY Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017.* Budapest, szerzői kiadás, 2017. 234.

UNGVÁRY Krisztián: *Mozgásterek és kényszerpályák: az MTA és az ELTE tudósai az állambiztonság célkeresztjében.* In: *A felügyelt (mozgás)tér: tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből.* Szerk.: RAINER M. János. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 73–99.

VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris, 2001.

VARGA László: *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent, 1949–1956.* Budapest, BFL-Osiris, 2001.

VARGA Zsuzsanna: Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. *Történelmi Szemle,* 2012/ 4. 599–621.

VIRÁG András: Hálózatok a cserkészetben – cserkészhálózatok (doktori értekezés). PPKE-BTK, 2013.

VÖRÖS Géza: Az állambiztonság és az egyházak. *Egyháztörténeti Szemle,* 2009/4. 3–19.

VÖRÖS Géza: Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat újjáépítése 1956-tól a hatvanas évek közepéig. *Betekintő,* 2010/2. URL: http://www.betekinto.hu/2010_2_voros

WIRTHNÉ Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése* (doktori disszertáció) ELTE BTK, 2015.

Az alezredesek igazolványképeinek forrása:

ÁBTL 2.8.1. 14669 (Ács Péter),
ÁBTL 2.8.1. 6393 (Ádám Miklósné),
ÁBTL 2.8.1. 9547 (Adamik Mihály),
ÁBTL 2.8.1. 12893 (Anhalt Róbert),
ÁBTL 2.8.1. 9345 (Antal József, dr.),
ÁBTL 2.8.2.3. 915 (Atanasziu Hrisztoforosz, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 0082 (Atyin Gábor),
ÁBTL 2.8.1. 7445 (Bakonyi Imre),
ÁBTL 2.8.1. 0171 (Bakonyi Lajos),
ÁBTL 2.8.1. 7704 (Balázs Tibor, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 8607 (Bán Józsefné, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 14670 (Bana Géza),
ÁBTL 2.8.1. 13822 (Bándi Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 0278 (Bara László),
ÁBTL 2.8.1. 9841 (Baranyai György),
ÁBTL 2.8.1. 11727 (Barát Tibor),
ÁBTL 2.8.1. 12445 (Békési András, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 12778 (Bere József),
ÁBTL 2.8.1. 13825 (Berecz Károly),
ÁBTL 2.8.1. 7353 (Berecz László),
ÁBTL 2.8.1. 8555 (Bíró Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 8391 (Bodor Ernő),
ÁBTL 2.8.1. 8958 (Bozsik László),
ÁBTL 2.8.1. 15209 (Brancsik Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 8985 (Brauner András),
ÁBTL 2.8.1. 14684 (Czéh Károly),
ÁBTL 2.8.1. 9611 (Csáki Ernő),
ÁBTL 2.8.1. 0910 (Csikós Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 11308 (Csongrádi Károly),
ÁBTL 2.8.1. 11708 (Csonka Dezső),
ÁBTL 2.8.1. 9748 (Csonka János),
ÁBTL 2.8.1. 14690 (Dominek Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 1136 (Dragovecz Jánsoné),
ÁBTL 2.8.1. 1185 (Eliadesz György),
ÁBTL 2.8.1. 0437 (Eperjesi László),

ÁBTL 2.8.1. 1205 (Erdei Tibor),
ÁBTL 2.8.1. 14692 (Esvégh Miklós),
ÁBTL 2.8.1. 9913 (Fábián Józsefné, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 13335 (Fehér István),
ÁBTL 2.8.1. 12212 (Fogarasi Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 14700 (Forgács Lajos),
ÁBTL 2.8.1. 13122 (Földi Géza),
ÁBTL 2.8.1. 14701 (Földvári László),
ÁBTL 2.8.1. 9500 (Frigyik Jenő),
ÁBTL 2.8.1. 10805 (Fülöp József),
ÁBTL 2.8.1. 13634 (Gál Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 7357 (Gáspár László),
ÁBTL 2.8.1. 9929 (Geréb Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 7518 (Göndör Miklós),
ÁBTL 2.8.1. 11345 (Gressa István),
ÁBTL 2.8.1. 8452 (Gyenes József, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 12589 (Győri Zoltán),
ÁBTL 2.8.1. 13053 (Hanusz Gyula),
ÁBTL 2.8.1. 13834
(Harangozó Szilveszter),
ÁBTL 2.8.1. 1942 (Harmati Imre),
ÁBTL 2.8.1. 7176 (Hevesi Károly),
ÁBTL 2.8.1. 14710 (Horváth Attila),
ÁBTL 2.8.1. 14822 (Horváth József, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 14738 (Jávor Miklós),
ÁBTL 2.8.1. 6950 (Juhász László),
ÁBTL 2.8.1. 8612 (Kakó Gyula),
ÁBTL 2.8.1. 7165 (Karácsonyi István),
ÁBTL 2.8.1. 9629 (Kassai József),
ÁBTL 2.8.1. 10030 (Kegyes Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 13452 (Kérdő István),
ÁBTL 2.8.2.3 138 (Kerényi György),
ÁBTL 2.8.1. 2738 (Kiss Ervin),
ÁBTL 2.8.1. 10029 (Kiss János),
ÁBTL 2.8.1. 1073 (Kiss József),
ÁBTL 2.8.1. 2816 (Kiss Pál),
ÁBTL 2.8.1. 7177 (Kovács Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 9835 (Kovács István, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 14726 (Kovács János, dr.),
ÁBTL 2.8.2.2. 176 (Kovács Tibor),
ÁBTL 2.8.2.3. 162 (König Miklós, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 14734 (László Gábor),
ÁBTL 2.8.1. 8473 (Lovász Imre),
ÁBTL 2.8.1. 11820 (Lovász István),
ÁBTL 2.8.1. 10662 (Lunczer Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 11784 (Major Mihály),
ÁBTL 2.8.1. 14447 (Makai Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 9701 (Matakovics György),
ÁBTL 2.8.1. 3652 (Mátyás Vilmos),
ÁBTL 2.8.2.2. 709 (Maurer Jenő),
ÁBTL 2.8.1. 3660 (Medvegy Mihály),
ÁBTL 2.8.1. 3699 (Mélykuti Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 3704 (Mérő Lajos),
ÁBTL 2.8.1. 13717 (Mészáros Béláné),
ÁBTL 2.8.1. 14745 (Móricz János),
ÁBTL 2.8.1. 14750 (Nagy István),
ÁBTL 2.8.1. 9520 (Nagy Mózes),
ÁBTL 2.8.1. 4144 (Novák Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 8226 (Nyolczas Béla),
ÁBTL 2.8.1. 10411 (Oravecz Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 4217 (Orosz István),
4ÁBTL 2.8.1. 228 (Oszip Lajosné),
ÁBTL 2.8.2.2. 273 (Pálfi József, dr.),
ÁBTL 2.8.1. 9491 (Pálfy Imre),
ÁBTL 2.8.1. 4375 (Pálinkó Antal),
ÁBTL 2.8.1. 8854 (Papp Tibor),
ÁBTL 2.8.1. 12374 (Pintér Károly),
ÁBTL 2.8.1. 4577 (Puskás Lajos),
ÁBTL 2.8.1. 15585 (Rácz Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 9951 (Rácz Sándorné),
ÁBTL 2.8.1. 11490 (Rózsavölgyi Béla),
ÁBTL 2.8.1. 4809 (Sándor György),
ÁBTL 2.8.2.3. 819 (Sándor László, dr.),
ÁBTL 2.8.2.2. 99 (Sebestyén Sándor),
ÁBTL 2.8.1. 11131 (Seres József),
ÁBTL 2.8.1. 13860 (Siklói Györgyné),
ÁBTL 2.8.1. 4516 (Solti László),
ÁBTL 2.8.1. 6746 (Söjtöri Géza),
ÁBTL 2.8.1. 7011 (Srankó András),
ÁBTL 2.8.1. 6978 (Stengl Károly),
ÁBTL 2.8.1. 8064 (Susán Gáspár),
ÁBTL 2.8.1. 5148 (Szabó Gyula),
ÁBTL 2.8.1. 9604 (Szabó Károly),
ÁBTL 2.8.1. 14772 (Szelőczei István),
ÁBTL 2.8.1. 9490 (Szigetvári Árpád),
ÁBTL 2.8.1. 5442 (Szilágyi András),
ÁBTL 2.8.1. 12711 (Takács Tibor),
ÁBTL 2.8.1. 11785 (Tihanyi László),
ÁBTL 2.8.1. 14778 (Timár Roger Zoltán),
ÁBTL 2.8.1. 14780 (Tóth Ferenc),
ÁBTL 2.8.1. 5862 (Tóvölgyi Antal),
ÁBTL 2.8.1. 7759 (Ujlaki Lajos),
ÁBTL 2.8.1. 6011 (Varga Gergely),
ÁBTL 2.8.1. 13888 (Varga József),
ÁBTL 2.8.1. 11517 (Várkonyi Bálint),
ÁBTL 2.8.1. 9585 (Vörös Gábor),
ÁBTL 2.8.1. 6328 (Zalai Emil),
ÁBTL 2.8.1. 12171 (Zima Péter)

JEGYZETEK

Nevek és fedőnevek

1 RÉVÉSZ, 2005; RÉVÉSZ, 2006.
2 A folyamatról ld: UNGVÁRY, 2017; a szaklevélár bibliográfiája elérhető itt: https://www.abtl.hu/iratok/segedletek/allambiztonsagi_bibliografia
3 HAVAS–VÉGVÁRI, 1990.
4 HORVÁTH, 1998.
5 *A tartótiszt* (2013). Rendezte: Varga Ágota
6 https://hvg.hu/itthon/20050411tartotisztek
7 A névsorok a szaklevéltárban a BM III/III. Csoportfőnökség iratai között találhatók meg. ld. ÁBTL 1.11. 6.
8 TABAJDI–UNGVÁRY, 2008.
9 https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1:::NO:::
10 KRAHULCSÁN, 2020.; https://neb.hu/hu/tudastar
11 https://24.hu/kozelet/2020/01/23/dunagate-vegvari-jozsef-lovas-zoltan-titkosszolgalat/
12 TAKÁCS, 2012.
13 A jelenség még játékfilmekben is megjelenik, pl. a Koltai Róbert rendezte *Csocsó, avagy éljen május elseje!* c. játékfilmben.
14 SZŐNYEI, 2012.
15 KONRÁD–SZELÉNYI, 1989.
16 RAINER, 2018.
17 HORVÁTH, 1998, 13.
18 HAVAS–VÉGVÁRI, 1990.
19 ÁBTL 2.8.1. 6011.
20 ÁBTL 2.8.1. 1073, 1185, 3494, 4809, 9414.
21 HOLLÓS, 1971.
22 VINCELLÉR, 1996; 2003.
23 MNL OL XIX-B-1-a 27. doboz
24 ÁBTL 2.8.1. 4809.
25 ÁBTL 2.8.2. 8064.
26 ÁBTL 2.8.1. 6328.
27 ÁBTL 2.8.1. 10029.
28 ÁBTL 2.8.1. 1136.
29 ÁBTL 2.8.1. 12374.
30 ÁBTL 2.8.1. 9629.
31 ÁBTL 2.8.1. 11820.
32 ÁBTL 2.8.1. 13822.
33 ÁBTL 2.8.1. 12711.
34 VARGA, 2001; GOUGH, 2006.
35 https://hvg.hu/itthon/20050302ugynokelnevezes
36 SZŐNYEI, 2005, 35–38.
37 ÁBTL 1.11.10. 2. doboz
38 *Magyar Rendőr*, 1980. március 1., 3.

Generációs élmények (1920–1944)

39 ÁBTL 2.8.1. 14734.
40 ÁBTL 2.8.1. 8555.
41 ÁBTL 2.8.1. 7357.
42 ÁBTL 2.8.1. 3704.
43 ÁBTL 2.8.1. 4577.
44 ÁBTL 2.8.1. 5148.
45 STANDEISKY, 2005; PAPP, 2012.
46 ÁBTL 2.8.1. 6746.
47 ÁBTL 2.8.2.2. 273.
48 ÁBTL 2.8.1. 0082., 8391., 3660., 14730.
49 ÁBTL 2.8.1. 6950., 13634., 8985., 9585.
50 ÁBTL 2.8.1. 9547., 7898., 14447.
51 ÁBTL 2.8.1. 8854., 14704.
52 RAINER, 2017.
53 SOÓS, 2004.
54 LÉNÁRT, 2013; MÁTHÉ, 2014.
55 ÁBTL 1.11.3. II. sor. 3. d.
56 MOL 288. f. 31/V/1. ő. e.; OSA Digitális Állambiztonsági Archívum
57 ÁBTL 2.8.2.2. 273.

58 ÁBTL 2.8.1. 3652.
59 Ezek áttekintéséhez ld.: https://www.gulag.hu/
60 ÁBTL 2.8.1. 3704.
61 ÁBTL 2.8.1. 2738.
62 ÁBTL 2.8.1. 12463.
63 ÁBTL 2.8.1. 4217.
64 ÁBTL 2.8.1. 11490.
65 ÁBTL 2.8.1. 7357.
66 ÁBTL 2.8.1. 3699.
67 ÁBTL 2.8.1. 15585.
68 ÁBTL 2.8.1. 9929.
69 VIRÁG, 2013; WIRTHNÉ, 2015.
70 ÁBTL 2.8.1. 4375.
71 ÁBTL 2.8.1. 11409.
72 ÁBTL 2.8.1. 11409.

A szovjetizált világban (1944–1956)

73 ÁBTL 2.8.1. 12171.
74 ÁBTL 2.8.1. 11784.
75 ÁBTL 2.8.1. 14710.
76 ÁBTL 2.8.1. 13888.
77 ÁBTL 2.8.2. 8064.
78 ÁBTL 2.8.1. 7445.
79 ÁBTL 2.8.1: 13634.
80 ÁBTL 2.8.1. 11820.
81 ÁBTL 2.8.1. 6011.
82 VÉGVÁRI, 1990.
83 ÁBTL 2.8.1. 2816.
84 ÁBTL 2.8.1. 13634.
85 ÁBTL 2.8.1. 12212.
86 ÁBTL 2.8.1. 12778.
87 ÁBTL 2.8.1. 9951.
88 Az agitátorok szerepéről ld. HUHÁK, 2022.
89 ÁBTL 2.8.1. 6978.
90 ÁBTL 2.8.1. 14710.
91 ÁBTL 2.8.1. 14710.
92 ÁBTL 2.8.1. 12589.
93 *Magyar Rendőr*, 1981. október 17., 4.
94 MNL OL 842 f. 2/45 ő. e.
95 Ezek hátteréről ld. PAPP, 2008.
96 ÁBTL 2.8.1. 9520.
97 ÁBTL 2.8.1. 9611.
98 GYARMATI–PALASIK, 2013.
99 MÁTHÉ, 2020.
100 ÁBTL 2.8.1. 11517.
101 ÁBTL 2.8.1. 5862.
102 ÁBTL 2.8.1. 8473.
103 ÁBTL 2.8.1. 7518.
104 ÁBTL 2.8.1. 8391.
105 ÁBTL 2.8.1. 12711.
106 ÁBTL 2.8.1. 437.
107 ÁBTL 2.8.1. 0663.
108 ÁBTL 2.8.1. 1763.
109 ÁBTL 2.8.1. 4375.
110 TAKÁCS, 2012.
111 MÜLLER, 2017.
112 KOZÁRY, 2000.
113 ÁBTL 4.1. A-4134.
114 MNL 842. f. 4/10. ő. e.

1956

115 *Magyar Rendőr*, 1982. június 19., 3.
116 ÁBTL 4.1. A-3243/1.
117 ÁBTL 2.8.1. 0171., 9500.
118 ÁBTL 2.8.1. 12778., 13825., 1185., 8854., 1073.
119 ÁBTL 2.8.2.3. 138., ÁBTL 2.8.1. 12445.
120 ÁBTL 2.8.1. 8473., 3652.
121 ÁBTL 2.8.1. 8226., 13452.
122 ÁBTL 2.8.1. 9345.
123 ÁBTL 2.8.1. 5862.
124 ÁBTL 2.8.1. 7353.
125 ÁBTL 2.8.1. 7177.
126 ÁBTL 2.8.2.3. 138.
127 ÁBTL 2.8.1. 11784.
128 ÁBTL 2.8.1. 7177.
129 ÁBTL 2.8.1. 11308., 11490.
130 ÁBTL 2.8.1. 12171.
131 ÁBTL 2.8.1. 15585.
132 ÁBTL 2.8.1. 7445., 1205., 9550., 11345., 13053., 6950., 6978.
133 ÁBTL 2.8.1. 2738.
134 ÁBTL 2.8.1. 11727.
135 ÁBTL 2.8.1. 9490.
136 EÖRSI, 2001; EÖRSI, 2004.
137 ÁBTL 2.8.1. 8076.
138 ÁBTL 2.8.1. 10805.
139 ÁBTL 2.8.1. 7518., 4375.
140 ÁBTL 2.8.1. 11820.
141 ÁBTL 2.8.1. 6393., 1136.
142 ÁBTL 2.8.1. 9585.

143 ÁBTL 2.8.1. 12711.
144 ÁBTL 2.8.1. 11708.
145 ÁBTL 2.8.1. 10031.
146 ÁBTL 2.8.2.2. 99., ÁBTL 2.8.1. 9520.
147 ÁBTL 2.8.1. 11131.
148 ÁBTL 2.8.1. 4516.
149 ÁBTL 2.8.1. 8555.
150 ÁBTL 2.8.2.3. 819.
151 ÁBTL 2.8.1. 13634.
152 ÁBTL 2.8.1. 15585.
153 ÁBTL 2.8.1. 15585.
154 MNL OL M-KS 288 f./30 cs./ 1957/1 ő. e.
155 ÁBTL 4.1. A-3243/1
156 EÖRSI, 2015.
157 ÁBTL 4.1. A-3243/1
158 https://neb.hu/hu/ perek56hu-adatbazis-1
159 SIMON, 2021.
160 OSA 357-2-1 16/41
161 GERÉB, 1986; GERÉB, 1989.
162 *Beszélő*, 1987/1, 712-714.
163 A nyilvános vita kiindulását l.: *Élet és Irodalom*, 1988. november 4., 2.
164 EÖRSI, 2009; TULIPÁN, 2014.
165 CSEH–OKVÁTH, 2013.
166 KRAHULCSÁN, 2022, 108–113.
167 KRAHULCSÁN, 2020.
168 KELLER, 2010, 19.
169 BARACSI, 2004.
170 ÁBTL 4.1. A-3016/13
171 ÁBTL 4.1. A-3016/13
172 ÁBTL 1.11.3 2. sor. 7. d.
173 BFL XXXV 29 C (1967) 34. ő. e.
174 MNL OL 842. f. 2/ 7 ő. e.
175 BFL XXXV 29 C (1967) 34. ő. e.
176 ÁBTL 4.1. A-3854
177 MNL OL 842. f. 3/3. ő. e.
178 MNL OL 842. f. 3/81. ő. e.
179 ÁBTL 2.8.1. 1205.
180 MOL 842. f. 3/81. ő. e.
181 MNL OL 842. f. 2/28 ő. e.

Állambiztonsági karriertörténetek

Elhárító/munka/helyek

182 SZABÓ–SOÓS, 2006; SOÓS, 2014.
183 RÉVÉSZ, 1997.
184 ÁBTL 4.1. A-3794.
185 VÖRÖS, 2009; VÖRÖS, 2010.
186 MIRÁK, 2010; FEJÉRDY, 2010.
187 PETRÁS, 2019.
188 MOL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
189 SZŐNYEI, 2005; TÓTH, 2010; CSATÁRI, 2015.
190 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
191 BALÁZS, 2000.
192 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/3-1984.
193 MOL 288. f. 5/402. ő. e.
194 MÜLLER, 2010; MÜLLER, 2011; MÜLLER, 2014.
195 UNGER, 2009.
196 SZŐNYEI, 2012.
197 SOMLAI, 2010; UNGVÁRY, 2011.
198 ÁBTL 4.1 A-3829/17
199 ORGOVÁNYI, 2013.
200 GERVAI, 2011.
201 SZŐNYEI, 2012.
202 https://www.abtl.hu/videok/kavehaz/szonyei_tamas_2013.03
203 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.
204 SZILÁGYI, 1999.
205 RAINER, 2005.
206 KRAHULCSÁN, 2001; KRAHULCSÁN, 2002.
207 TAKÁCS, 2015.
208 ÁBTL 3.1.5. O-20007/6
209 MÜLLER, 2004.
210 *1989: volt-e?* (OSA Archívum) http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90&Itemid=193&lang=hu
211 MOL XIX-B-1-x 10-600/5/74
212 *Ifjú kommunista*, 1980/9, 8–9.
213 ÁBTL 4.1. A-4333 („Belügyi oktatófilmek"); ÁBTL 1.11.3., II. sor. 7. d, 65-46-10/67.
214 MÜLLER, 2004; ÁBTL 1.11.3. (II) 6. doboz.
215 TABAJDI, 2008; TABAJDI, 2009.

Ügyek és akciók

216 MOL XIX-B-1-x 10-223/4/69
217 ÁBTL 1.11.3. II. sor. 2. d.
218 MOL XIX-B-1-az 45-20-1675
219 ÁBTL 2.8.1. 0171.
220 ÁBTL 2.8.1. 1205.
221 ÁBTL 2.8.1. 5862.
222 ÁBTL 2.8.1. 10029.
223 ÁBTL 2.8.1. 11820.
224 ÁBTL 2.8.1. 13822.
225 ÁBTL 2.8.1. 14738
226 ÁBTL 2.8.1. 13888.
227 ÁBTL 2.8.1. 9345.
228 ÁBTL 2.8.1. 9491.
229 ÁBTL 2.8.1. 4516.
230 Az SZT-tisztekről ld.: BOÉR–FRÁTER–UNGVÁRY, 2011.
231 ÁBTL 2.8.1. 10411.
232 ÁBTL 2.8.1. 11517.
233 ÁBTL 2.8.1. 14447.
234 ÁBTL 2.8.1. 2019.
235 ÁBTL 2.8.1. 14380.
236 HORVÁTH, 1990
237 VÉGVÁRI, 1989.
238 MARKÓ, 2005; MARKÓ, 2006.
239 HETÉNYI VARGA, 2002.
240 TABAJDI–UNGVÁRY, 2008, 329–347.
241 ÁBTL 3.1.9. V-149861
242 KISS, 2002; KISS, 2017.
243 TABAJDI–UNGVÁRY, 2008, 312–319.
244 ERDŐS, 2017.
245 SZŐNYEI, 2005, 225–235.
246 HORVÁTH, 2009.
247 RÉVÉSZ, 2014.
248 ÁBTL 3.1.5. O-14761
249 *Népszabadság*, 1973. december 16.
250 KLANICZAY–SASVÁRI, 2003.
251 KISZELY, 2007; BANK–SOÓS, 2020.
252 SZŐNYEI, 2012.
253 SZŐNYEI, 2012b, 531–554.
254 ÁBTL 3.1.5. O-17440
255 TÓTH, 2009.
256 TABAJDI–UNGVÁRY, 2008, 397–413.; TÓTH, 2009.
257 SZILÁGYI, 1999.
258 SZŐNYEI, 2012b, 645–688.
259 HODOSÁN, 2004.
260 ÁBTL 3.1.5. O-19102
261 UNGER, 2007; MÜLLER, 2011.
262 RAINER–TOPITS, 2009. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:rendezvenyek/890616_anatomia

A kollektíva

263 Ennek részleteiről ld. KRAHULCSÁN, 2014.
264 ÁBTL 2.8.1. 0082.
265 ÁBTL 2.8.1. 4375.
266 ÁBTL 2.8.1. 9491.
267 ÁBTL 2.8.1. 11820.
268 ÁBTL 2.8.1. 12778.
269 MNL OL 842. f. 2/35. ő. e.
270 ÁBTL 2.8.1. 2185.
271 OSA HU 357-2-1 3/24.
272 TAKÁCS, 2014; TAKÁCS, 2018.
273 ÁBTL 2.8.1. 8452
274 Az olimpiai játékokkal kapcsolatos állambiztonsági aktivitásról ld.: KRAHULCSÁN–MÜLLER–TAKÁCS, 2008.
275 *Népsport*, 1967. december 14., 4.
276 ÁBTL 2.8.1. 13888; SIMON 2021.
277 MNL OL 840. f. 4/12. ő. e.
278 *Magyar Rendőr*, 1975. szeptember 4., 15.
279 MNL OL (803)
280 TABAJDI, 2010.
281 MNL OL XIX-B-1-y, 4., 13. doboz.
282 MNL OL 842. 4/7. ő. e.
283 MNL OL 842. 4/11. ő. e.
284 MOL 842. f. 3/81. ő. e.
285 842. f. 3/ 1 ő. e.
286 MOL 842. f. 5/6. ő. e.
287 *Magyar Rendőr*, 1975. szeptember 25., 2.
288 MNL OL 842. f. 2/54 ő. e.
289 A „Fekete Hollók" ügyről ld.: WIRTHNÉ, 2015.
290 ÁBTL 2.8.1. 9951.

Magánviszonyok

291 VALUCH, 2001.
292 KELLER, 2017.
293 HORVÁTH, 1994.
294 MAJTÉNYI, 2010.
295 MNL OL XIX-B-1-y, 7., 25. doboz.
296 ÁBTL 2.8.1. 8985.
297 ÁBTL 2.8.1. 9490.
298 ÁBTL 2.8.1. 9520.
299 ÁBTL 2.8.1. 12374.
300 ÁBTL 2.8.1. 14750.
301 *Magyar Rendőr*, 1985. augusztus 31., 2.
302 MNL OL XIX-B-1-y, 4. doboz
303 Csoóri Sándor megfigyelésének dokumentumait ld.: SOÓS–BANK, 2020.
304 MNL OL 842. f. 4/8. ő. e.
305 ÁBTL 2.8.1. 14509.
306 BFL XXXV 29 B (1965) 7. ő. e.
307 BFL XXXV 29 C (1971) 44. ő. e.
308 Támadásban az influenza. *Magyar Nemzet*, 1968. február 14., 3.
309 BFL XXXV 29 (1968) 47. ő. e.
310 ÁBTL 4.1. A-2064

Az állomány mindennapjai

311 KORNAI, 1993.
312 MNL OL 842. f. 4/7. ő. e.
313 MNL OL 842. f. 4/7. ő. e.
314 FÖLDES, 1995.
315 MNL OL 842. f. 4/1. ő. e.
316 MNL OL 842. f. 4/6. ő. e.
317 MNL OL 842. f. 4/11. ő. e.
318 MNL OL 842. f. 4/7. ő. e.
319 MNL OL 842. f. 4/9. ő. e.
320 MNL OL 842. f. 4/11. ő. e.
321 MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
322 KENEDI, 1996; GYARMATI, 1998.
323 ORBÁN–SCHWARZKOPF, 2007.
324 *Magyar Rendőr*, 1977. szeptember 17., 3.
325 ÁBTL 4.1. A-2064
326 MOL XIX-B-1-az 10-22/3/1973
327 MOL XIX-B-1-x 10-600/5/74
328 MNL OL 842. f. 4/6. ő. e.
329 MNL OL 842. f. 4/11. ő. e.
330 MNL OL 842. f. 4/7. ő. e.
331 MNL OL 842. f. 4/5. ő. e.
332 MNL OL 842. f. 4/11. ő. e.
333 MNL OL 842. f. 4/3. ő. e.
334 MNL OL 842. f. 4/3. ő. e.
335 MNL OL 842. f. 4/11. ő. e.
336 PIL 289. f. 17. állag 20. ő. e.
337 PIL 289. f. 17. állag 20. ő. e.
338 PIL 289. f. 17. állag 17. ő. e.
339 PIL 289. f. 17. állag 20. ő. e.

A kötet a Kádár-korszak politikai rendőrségének belső világát mutatja be: az állomány azonosítását követően elsőként elemzi átfogóan a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségénél tevékenykedő állambiztonsági tisztek, a „belső ellenséggel" foglalkozó állomány életpályáját és működését, szocializációs közegeit és generációs élményeit, névvel, arccal bemutatva az alezredesi rangig eljutó tiszteket.

A kötetben bemutatott tartótisztek az állambiztonsági hálózat irányítói voltak, így azonosításuk az ügy- és ügynökközpontú elbeszélések árnyalását is lehetővé teszi. Az adatgazdag elemzésekből megismerhető, hogy kik végezték a társadalom széles körű ellenőrzését, kik irányították a Kádár-korszak meghatározó politikai ügyeit és bomlasztásos akcióit. A kronologikus rendet tartó fejezetek kitérnek arra, miként élték meg a III/III-asok a Horthy- vagy a Rákosi-korszak világát, a második világháború időszakát vagy éppen az 1956-os forradalom napjait, mielőtt a belső elhárítás kötelékében találkoztak volna. Feltárulnak bennük az egyházakkal, az ifjúsági intézményekkel, az egykori politikai elítéltekkel, a kulturális élettel és a rendszerkritikus ellenzéki csoportokkal foglalkozó titkosszolgálati részlegek mindennapjai.

Miközben az elemzések rávilágítanak a történelmi örökségként ránk maradt titkosszolgálati akták töredékességére, a szervezet belső történeteinek áttekintése révén feltárulnak a kádárizmus jellegzetességei is, legyen szó otthonteremtésről, szórakozásról vagy a hétköznapi hírek kommentálásáról.

Tabajdi Gábor az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatott történelmi, filozófiai és politológiai tanulmányokat, majd ugyanott szerzett doktori fokozatot. Jelenleg az 1956-os Intézet Alapítvány és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója. Számos jelenkortörténeti kutatási projekt résztvevője, ötletgazdája, koordinátora. Történelmi útikönyvek és társasjátékok szerzője.

SZERETEM A JAFFÁS KÖNYVEKET KLUB
KÖVESS MINKET A FACEBOOKON
Jaffa Kiadó
JAFFA.HU
4999 FT
9 789634 756705